

Аляксей Каўка — беларускі літаратурознаўца з Масквы, аўтар легендарнага «Письма к русскому другу». Гэтая кніга аб'ядноўвае тэксты аўтара розных пэрыядаў, але іх лучыць адна тэма беларускага самапазнаньня.

Alaksiej Kauka is Belarusian literary critic living in Moscow, author of the legendary «Letter to a Russian Friend». This book is a collection of texts written in different periods, but dedicated to the same topic that of a self-knowledge of the Belarusian nation.

АРХІЎ НАЙНОВЫШАЕ ГІСТОРЫІ
MODERN HISTORY ARCHIVE

АРХІЎ НАЙНОЎШАЕ ГІСТОРЫІ
MODERN HISTORY ARCHIVE

А л я к с е й   К А Ў К А

Будам ! ЖЫЦЬ ●

П р а т о е с а м а е

БГАКЦ
Менск- Масква
1998

ББК 63.3(4Бел)
К 30
УДК 323.1

Аўтар выказвае шчырую падзяку сп. Міколу М. Шкялёнку за дапамогу ў выхадзе кнігі.

Кніга выдадзена ў рамках праектаў «Антыкамуністычная апазыцыя ў Беларусі 1945-1991» і «Падтрымка незалежнай выдавецкай дзейнасці ў Беларусі».

Навуковы рэдактар Віталь Скалабан

К 30 **Каўка Аляксей**
Будам жыць! Пра тое самае. — Мінск-Масква: БГАКЦ, 1998. — 274 с. —
(Архіў Найноўшае Гісторыі)

ISBN 985-6012-54-6

ББК 63.3(4Бел)

Тэматычна працягваючы папярэдні зборнік «Жывом!» (Масква-Мінск, 1997), аўтар раз-
важае над праблемамі беларускага самапазнання, роляю роднае мовы, літаратуры, гісторыі ў
нацыянальным лёсе суродзічаў. Асобнымі старонкамі ў кнізе вылучаныя постаці Ф. Скарыны,
Я. Купалы, М. Багдановіча, А. Гаруна, К. Езавітава, М. Доўнар-Запольскага, С. Александровіча,
М. Улашчыка, Г. Кахановіча, іншых пісьменьнікаў, дзялячоў навукі, культуры, назаўсёды ўпісаных
у летапіс Беларускага Адраджэння.

Рэдактар Валерка Булгакаў
Мастацкі рэдактар Міхал Баразна
Дызайн і вёрстка Франц Дубатоўка
Набор і падрыхтоўка тэксту Аляксандра Макавіч
Карэктура Раман Кадукевіч

ISBN 985-6012-54-6

© Аляксей Каўка, 1998
© БГФ «Наша Ніва», 1998
© Архіў Найноўшае Гісторыі, 1998
© Мастацкія здымкі. Міхал Баразна, 1998

З Ь М Е С Т

I. СЫГНАЛЫ ВЕЧНАСЬЦІ

Жыве Беларусь!	10
У народзе – чалавецтве.	
Нацыянальнае святабачаньне Францішка Скарыны	11
На чым баку Берасьце?	21
Сьцяг над горадам	24
Янка Купала. Артыкул для энцыклапедыі	25
Сымбалічнасьць Купалавай ліры	34
Як загінуў паэт?	44
Зь ліста Максіма Танка	50
Алесь Гарун вяртаецца	51
У храме веды і красы.	
Вацлаў Ластоўскі і эстэтычнасьць літаратуры	53
Па сьлядох бібліятэкі Кастуся Езавітава	57
Рух вызвольны, несупынны	67
У часе і прасторы. Над спадчынай Сьцяпана Александровіча	69
У краіне светлай. Памяці Генадзя Кахановіча	77
З доляй украінца... Міхайла Грушэўскі і Беларусь	78
Пачынальнік.	
Мітрафан Доўнар-Запольскі — літаратуразнаўца	84
Сьцяжынкай ростані	92
Над трыма пытаньнямі	100
Будам жыць!	101

II. КАЗАЎ УЛАПЧЫК

Прызываньне	110
Признание юбіляру	117
Волаты не паміраюць	118
У вянок адраджэнцу	120
Роздумы на скіле	127

III. ИЗ МОСКВЫ ГЛЯДЯ

Письмо русскому другу	162
Этнический портрет народа	169
Шовинисты куражатся	174
О полноте культуры	175
«Права списанье маем»	181
Белорусским шляхом	184
Не быць чужакамі	215
От Евфросиньи Полоцкой начало	218
Плебісцыт, які доўжыцца	220
Высь минарета. Татарская диаспора в культуре Беларуси	224
Не погасить!	240
Дружить — домами	242
В поклоне слову белорусскому	252
Першапублікацыі зьмешчаных у кнізе тэкстаў	257
Паказьнік асобаў	259
Прадметна-геаграфічны паказьнік	268

Маёй радні —

*Кайкам, Цыбіным, Яскевічам, Атрашэўскім, Астроўскім,
Ладуцькам, Галіеўскім, Пракопчыкам, Енімашкам,
Баранчыкавым, Каштанам, Мельнікавым, Фінскім,
Магілеўцам, сябрам-рупліўцам Беларускай
прысьвячаю.*

Аўтар.

І. СЫГНАЛЫ ВЕЧНАСЬЦІ

ЖЫВЕ БЕЛАРУСЬ!

Гэты патрыятычны заклік-дэвіз народжаны беларускай вольна-адраджэнскай практыкай і скіраваны на абуджэнне нацыянальнай самасьведомасьці, кансалідацыю народу Беларусі ў абароне свабоды, незалежнасьці свае краіны, яе духоўна-культурнае самабытнасьці. Вытокі яго ў паўстанцкім руху 1863 году, дзейнасьці Кастуся Каліноўскага, сымбалізаванай у нелегальным паролі паўстанцаў: «Люблю Беларусь. — Так, узаемна».

Ідэйна-мастацкую, ляпідарную завершанасьць ідэя неўміручасьці Бацькаўшчыны набывае ў творчасьці Янкі Купалы, у трапяткім інтымна-спявадальным вершы «Гэта крык, што жыве Беларусь» (1905-1907). Гэты ж нацыянальнасьцьвярджальны матыў вар'іруецца і паглыбляецца ў паэтычных, публіцыстычных творах многіх другіх пісьменьнікаў-напаніўцаў, выразнікаў беларускае ідэі. «Расьце беларускі нацыянальны рух, — чытаем у рэдакцыйнай нататцы «Нашае Нівы» (1911, № 9-10), — будзяцца да новага жыцьця забытыя ўсімі ўбогія беларускія вёскі; будзяцца і пачынаюць пазнаваць сваё нацыянальнае імя нашы мястэчкі і гарады. Будзіцца аграмадны крывіцкі абшар родных гоняў, лугоў і лясоў, і ў песьнях народных песьняроў грыме, што жыве Беларусь!»

Пад заклікам «Няхай жыве вольная Беларусь!» адбыўся I Усебеларускі кангрэс 1917 г., пад ім жа пачынае праводзіць палітычную і культурную дзейнасьць у краіне ўрад Беларускай Народнай Рэспублікі. У зьмененай, саветызаванай форме той самы зварот замацоўваецца ў грамадзкай практыцы БССР («Няхай жыве савецкая Беларусь!» і г.д.).

Падчас другой сусьветнай вайны і акупацыі беларускіх земляў нямецка-фашыстоўскімі войскамі заклік «Жыве Беларусь!» шырока выкарыстоўваўся мясцовымі калябарацыйнымі арганізацыямі (Беларуская краёвая абарона, Саюз беларускай моладзі і інш.) і падкантрольным ім друкам; пазьней стаў неад'емным элемэнтам палітычнага і духоўнага жыцьця беларускай паваеннай эміграцыі на Захадзе.

У Беларусі аднаўленьне грамадзкае легітымізацыя поклічу «Жыве Беларусь!» была абумоўлена новым уздымам нацыяналь-

на-адраджэнчага руху на рубяжы 80-90-х гадоў, дзейнасьцю Беларускага народнага фронту «Адраджэньне», іншых патрыятычных арганізацыяў.

У грамадзкай сьведомасьці заклік «Жыве Беларусь!» стаецца адным з найвышэйшых і найтрывальных сымбляў гістарычнай неабарачальнасьці нацыянальна-вызваленчых і адраджэнчых памкненьняў беларускага народу, ягонаў непакіснай рашучасьці стаяць на варце свае свабоднай, суверэннай Беларускай дзяржавы.

1994 г.

У НАРОДЗЕ – ЧАЛАВЕЦТВЕ. НАЦЫЯНАЛЬНАЕ СЬВЕТАБАЧАНЬНЕ ФРАНЦІШКА СКАРЫНЫ

Праблема самасьведомасьці Скарыны – адна зь істотных у скарыназнаўстве. За яе межамі немагчыма правільна вызначыць месца і ролю гуманіста-першадрукара ў гісторыі айчынай культуры, арыгінальнасьці ягонага ўкладу ў міжнародную духоўную скарбонку, зразумець, нарэшце, своеасаблівасьць беларускага Адраджэньня ў кантэксьце эўрапейскага адраджэнскага руху. Прычым пад выразам «адраджэньне», пагаджаючыся з У. Конанам, А. Мальдзісам і іншымі дасьледчыкамі, варт зразумець сталую заканамернасьць у гісторыі Беларусі, зьвязаную з адвечным змаганьнем народу за сваю нацыянальную адметнасьць і выжывальнасьць у варунках асымілятарскае пагрозы, са здольнасьцю да ўзнаўленьня і адраджэньня сваёй творчай энэргіі пасья кожнага чарговага нацыянальна-культурнага заняпаду.

У гэтым адраджэнскім «ланцугу» Скарынава зьвяно – першае і ў храналягічным, і ў тыпалагічным сэнсе. Бо менавіта ягонае асьветніцтва запачаткавала альбо ўзмацніла ў беларускім пісьменстве, усёй культуры тыя ўласьцівасьці, якія ў рэшце рэшт і абумовяць яе нацыянальны стыль. Пра якія ўласьцівасьці гаворка? Па-першае, — гэта адносіны да роднай мовы як галоўнага чыньніку культуры, духовай паўнацэннасьці чалавека. Па-другое, — пытаньне рэлігіі і рэлігійнасьці, суаднясенне боскага і

зямнога, ідэальнага і матэрыяльнага ў чалавеку, рэлігійныя адносіны ў народзе наагул. Далей, па-трацяе, — сукупнасць сацыяльна-палітычных, культурных, маральна-этычных каштоўнасцяў, звязаных з адносінамі чалавека да сваёй Айчыны (Бацькаўшчыны). Прязныя, па-чацьвертае, адносіны да іншаземных народаў і культураў. Усе толькі што пазначаныя рысы маюць універсальны агульначалавечы змест, але ў сьвядомасьці і практыцы беларускага дзеяча набылі канкрэтна-нацыянальную індывідуальнасць, тым і ўзбагацілі славянскую і агульнаеўрапейскую культуру. Творчасць Скарыны, інакш кажучы, — гэта выказанае беларусам слова пра агульначалавечую ісціну, заснаваную на хрысціянскім ідэале добра, міласэрнасці, міралюбства, характава.

На жаль, уласна беларускі, «свядомасны» абсяг найслабей распрацаваны ў параўнанні зь іншымі дзялянкамі скарыназнаўства. Ці не таму пры адносна невялікай колькасці публікацыяў пра нашага гуманіста фігура ягоная яшчэ малавядомая, іншым жа разам згадваецца ў спрэчных, нават неверагодных варыянтах: то як аўтар «рускога» (г.зн. вялікарускага) перакладу Бібліі, то як беларус паходжаннем, але палак па самасвядомасці («Францішэк походзіў з Беларусі, але чуў сен полякем», — чытаем у нарысе Альгерда Будрэвіча пра мажлівага нашчадка славутага палачаніна канадзкага хірурга Станіслава Скарыну (Perspektywy. 1978. № 48. S.24.). Здараюцца памылкі і агульнейшага, так бы мовіць, акадэмічнага ладу, калі ўся беларуская слава сьвядомасці залічваецца да малапісьменнай, ейны жыццёвыя некаторыя аўтары вядуць толькі з XIX ст.¹

Сказваецца, мабыць, занадта беларуская сьціпласць, а дакладней — зацяты нацыянальны нігілізм, які доўга насаджала на Беларусі, ува ўсім савецкім грамадстве камандна-адміністрацыйная сыстэма зь яе вульгарна-клясавым, звышінтэрнацыяналісцкім поглядам на гісторыю і культуру народу.

Таму сёння, ува ўмовах дэмакратызацыі, вяртаньня нацыянальна-патрыятычным вартасцям іх першаснага значэння стаецца больш рэальнай задача асэнсаваньня Скарыны як нацыянальнага ідэалу беларусаў, празь які народ пазнае сябе і сваё прызначэнне ў гісторыі.

Тут дарэчы будзе нагадаць прапрацоўкі беларускай думкі на пачатку стагоддзя, на дзейным нацыянальна-адраджэнскім этапе нашае гісторыі. Менавіта тады пісьменьнікі і публіцысты, згуртаваныя вакол газеты «Наша ніва» (М. Багдановіч, В. Ластоўскі, Л. Гмырак, браты І. і А. Луцкевічы, Р. Зямкевіч), пазней — навукоўцы Белдзяржуніверсытэту і Інбелкульту (У. Пічэта, В. Дружыц, М. Доўнар-Запольскі, Я. Лёсік, У. Ігнатоўскі), прадстаўнікі заходнебеларускага культурна-навуковага руху (М. Гарэцкі, І. Канчэўскі, А. Станкевіч, І. Дварчанін і інш.) ставяць пытаньне пра Скарыну як зьяву ўласна беларускае гісторыі, беларускай нацыянальнай сьвядомасці. Тым самым пачынае пераадольвацца мэтадалёгія, якая панавала ў навуцы (уключаючы фундаментальныя працы П. Уладзімірава, Я. Карскага), і мэтодыка так звананага «западно-русизма» ў дачыненні да гісторыі культуры Беларусі, спадчыны Францішка Скарыны ў прыватнасці.

Адным зь лепшых прадстаўнікоў беларускай інтэлігенцыі назваў асьветніка з Полапку М. Багдановіч, трапіўшы зазначыць сьціслую ўзаемазвязь і ўзаемаабумоўленасць паміж дзяржаўна-палітычнай незалежнасцю беларусаў у эпоху Вялікага Княства Літоўскага (ВКЛ) і развітым для свайго часу станам іхнае культуры, заняпад якой у XVI-XVIII стст. быў прадвырашаны ў многім стратай гэтай незалежнасці (Льблінская унія 1569 г.), паступовай асыміляцыяй мясцовай шляхты.

Цікавую і арыгінальную спробу асэнсаваньня асьветніцкага прыкладу Скарыны з гледзішча гістарычных лёсаў беларускай інтэлігенцыі зрабіў І. Канчэўскі (псеўданім І. Абдзіраловіч) у сваёй публікацыі «Адвечным шляхам» (Вільня, 1921). Правіловы, «адвечны шлях» нацыянальнае культуры, разважае аўтар, не ў сьляпым перайманні знадворных узораў (чым скрозь грашыла асьвечаная частка беларускага грамадства), але творчае пераасэнсаваньне на ўласнай глебе ўсходне-бізантыйскіх і заходне-рымскіх культура-творчых пачаткаў, што бліскуча ўвасобіў сваёй дзейнасцю Францішак Скарына.

У тым часе, што і кніга Канчэўскага, у Вільні і Менску выходзяць з друку працы з гісторыі беларускай літаратуры М. Гарэцкага, М. Янчука. Абодва аўтары засяродзілі ўвагу на дэмакра-

тычнай накіраванасці Скарынавага асветніцтва дзеля «людзей простых, паспалітых», намаганьнях першадрукара па ўдасканальваньні беларускай мовы ў сфэры рэлігійнага ўжытку, на ягоным сьвядомым патрыятызьме. На думку Янчука, Скарынава творчасць, апрача іншага, стала прыкладам аптымізацыі канфэсійнага і сьвецкага напрамкаў у выхаваньні чалавека. На жаль, такое спалучэньне веры і рацыянальных ведаў у пазьнейшыя часы, працягваючы дасьледчык, саступіла перад вострай рэлігійнай барацьбой праваслаўя і каталіцтва, у якую былі ўцягнутыя практычна ўсе літаратурныя сілы Беларусі, трацячы свае таленты на дагматычныя спрэчкі і забываючы за імі больш істотныя грамадзкія праблемы.

Гэтую ж праблему рэлігіі і нацыянальнасці ў сьвятле Скарынавай традыцыі закрануў В. Ластоўскі ў дасьледаваньні «Гісторыя беларускай (крыўскай) кнігі» (Коўна, 1926). Наколькі Скарына сваёй творчасцю ўвасобіў цэльнасць духова-культурнага разьвіцьця беларусаў на падставе ўзаемадзеяньня народнасьці і веравызнаньня, нагэтулькі, лічыў Ластоўскі, царква на Беларусі – праваслаўная і каталіцкая – ня выказалі належнага разуменьня нацыянальна-культурных інтарэсаў народу і часта выкарыстоўваліся суседнімі дзяржавамі насуперак гэтым інтарэсам, як сродак асыміляцыі, этнакультурнай пераарыентацыі беларускага насельніцтва. Можна ў сьвятле гэтых разважаньняў вучонага калі не прыняць, то, прынамсі, зразумець ягоны погляд на становішчаў ролю уніі (раней з падобнай думкай выступілі К. Каліноўскі, М. Багдановіч) як альтэрнатыву рэлігійна-палітычнаму націску звонку².

У 20-я гады беларускае скарыназнаўства (напр., зборнік «400-лецьце беларускага друку» — Менск, 1926) паставіла і пачало распрацоўку шэрагу вузлавых пытаньняў адносна эпохі Скарыны, беларускага Адраджэньня як віду агульнаэўрапейскага, этнакансалідацыйных працэсаў у тагачаснай Беларусі, нацыянальна-творчай ролі асветніка-першадрукара, які праз агульнанародную накіраванасць сваіх друкаў («люддем простым, посполитым») упершыню злучыў пісьменства з народам, чым выказаў адну з найістотных уласцівасьцяў беларускага гуманізму, адраджэнскага асветніцтва. Да такіх жа вузлавых належала і

пытаньне пра характар Вялікага Княства Літоўскага, дакладней кажучы, беларуска-летувіскай дзяржавы і яе спрычыненьня да разьвіцьця беларускай мовы, патрыятычнай думкі, нацыянальнай культуры наагул, заканамерным вынікам якой быў і ўзьлёт Скарынавага генія³.

Глухая пара вульгарызатарства і дагматызму, якая запанавала ў навуцы к пачатку 30-х гадоў і на цэлае наступнае паўстагодзьдзе, пры агульным цэнтралісцка-асымілярскім настаўленьні афіцыйнае палітыкі і ідэалёгіі ў нацыянальным пытаньні, не спрыяла засяроджваньню на нацыянальных аспектах гісторыі і культуры, творчых слаўтасьцяў Беларусі. Ды і самыя паняцьці тыпу «беларуская дзяржаўнасьць», «беларуская сьвядомасьць», «беларускае нацыянальнае пачуцьцё», «беларускі патрыятызм» і г.д. былі залічаныя да разраду падазроных, калі не крамольных, намаганьнямі звышінтэрнацыяналістаў выкрасьленьня з навуковага і публіцыстычнага ўжытку, або выкарыстоўваліся, як правіла, са знакам мінус, у выкрывальніцкіх, «антынацыяналістычных» мэтах. Як бачым, згаданы на пачатку парадокс неведомасьці вядомага Скарыны мае свае прычыны.

Натуральна, што сучасная адраджэнская думка, узнаўляючы на папярэдніх сталіншчыны і абэцэдэршчыны (гл.: Падкопын С. Абэцэдэршчына//Літаратура і мастацтва. 1990. 8 чэрв.) цэласныя, нацыянальна вартасныя адносіны да культурнае спадчыны, гістарычнай памяці народу, зьведвае інспіруючае ўзьдзеяньне творчага набытку папярэдніх адраджэнцаў. Станоўчай прыкметай апошніх двух гадоў зьявілася філязафічнае, так бы мовіць, пашырэньне і паглыбленьне дасьледчага кругагляду на феномэн Скарыны, спроба спасьціжэньня яго ня проста як эпахальнай зьявы ў мінулым, але як сталай характэрнай якасьці ў нацыянальнай субстанцыі беларускага народу, як гуманіста-адраджэнца «свайго ды нашага часу» (Энцыкляпэдычны даведнік, прысьвечаны Скарыну, манаграфіі і публікацыі Г. Галенчанкі, У. Конана, Ю. Лабынцава, В. Чамярыцкага, А. Яскевіч, матэрыялы Першых (Менск, 1986); Другіх (Полацак, 1995) Скарынавых чытаньняў, а таксама аднаведных канфэрэнцыяў у Маскве (1990), Вэнэцыі (1992) і г.д.).

Скарынава асветніцтва прыцягальнае і скрозь актуальнае

для нас сваёй грамадзянска-патрыятычнай накіраванасцю, асаблівым замілаваннем да матчынага слова. «И видечи тако-вые пожитки в такой малой книзе, я Францишек, Скоринин сын с Полоцька, в лекарских науках доктор, повелел есми Псалтырю тиснути рускыми словами а словенским языком наперед ко чти и к похвале Богу.., а потом к пожитку посполитого доброго, набо-ле с тое причины, иже мя милостивый Бог с того языка на свет пустил» (Скарына Ф. Творы. Мн., 1990. С.18.). У старабеларускім пісьменстве гэта, па сутнасці, першая з дасюль знаных намі праяваў высокай этналінгвістычнай свядомасці пісьменьніка, для якога родная мова мае арганічную непадзельную еднасць кнігаворчай і выхаваўчай ролі. Эпоха Адраджэння акурат і запачаткавала ўзыходжаньне розных гаворак, дыялектных утварэнняў да ўзроўню нацыянальных моваў, гэтаму спрыялі таксама і пераклады Бібліі на тагачасныя еўрапейскія мовы. З гэтай зьявай, як вядома, К. Маркс звязваў пачаткі Рэфармацыі, «абуджэнне нацыянальнасцяў».

Пры ўсіх разыходжаньнях адносна Скарынавага перакладу біблейных тэкстаў (беларуская мова, рэдакцыя царкоўнаславянскай, прамежкая ад царкоўнаславянскай да беларускай, старабеларускі «высокі» біблейны стыль і г.д.) дастаткова відочныя дэмакратызм, даходлівасць, стылёвая вабнасць усёй моўнай фактуры перакладчыка. «Муж наученый есть крепок и моцень», «Пуга прислужит коню и узда ослу и жезлъ на хребет немудрых», «За похотями твоими не ходи и от злое воли твоея отвернися», «Припусти к собе чужоземца и превратитъ тебе въ бури и ответъ ты от власных путей твоих», «Кто доткнется смолы, змажеться от нее, и кто живет с гордым, облечется в гордость», «И власную жену любити, а пред чужою утекати», «Прото ж укрепися и буди велми мужныи...» Высокі царкоўнаславянскі (кніжнаславянскі) стыль, як можна заўважыць з пададзеных вышэй прыкладаў, Скарына ўзбагачае і адначасна спрощвае жывой народнай лексыкай, фразеалагічнымі зваротамі. Звычайнае гаваркое слова ў біблейным стылёвым кантэксце дзякуючы Скарыну набывала выключную мэлядычную, эстэтычную выразнасць, тым самым узмацняючы ідэяна-мастацкае ўздзеянне на чытача.

Мову свайго народу «братии руси» гуманіст-першадрукар увёў на абсягі сусветнае культуры, мастацкага і маральнага досведу чалавецтва, які нагадвае чытачу пра агромністыя культуратворчыя здольнасці яго роднага слова, пра прызначэнне перакладаных кнігаў: «...наперед Богу ко чти и своему прироженому рускому языку к науце». Нельга ў гэтым і падобных праграмных выказваньнях Скарыны не заўважыць якасна новай сацыялінгвістычнай сытуацыі, выкліканай у грамадстве Скарынавым асветніцтвам, калі навучанню, а яшчэ шырэй – шанаванню роднай мовы надаецца самае высокае маральна-педагагічнае значэнне, суадноснае ролі хрысціянска-рэлігійнага выхавання, паводле аўтара «Бівліі руской», выйсцевай і канчатковай мэты жыцця («так ж и люди игде зродилися и ускармлиены *суть по Бозе...*» (курсіў наш. – А.К.).

Паўна, так глыбока і абсяжна глянуць на праблему мовы мог чалавек з дастаткова развітымі нацыянальным пачуццём, моўнай свядомасцю, прычым зберажонамі і выказанымі за межамі радзімы, у асяродку пераважна іншаэтнічным, іншамоўным. Гэтую істотную акалічнасць, мабыць, таксама варта браць пад увагу дзеля больш поўнай і аб'ектыўнай ацэнкі Скарынавага наватарства на магістральным напрамку айчыннае культуры.

Ад яго, слыннага Палачаніна, зачынае беларускае пісьменства традыцыю шчырай адданасці роднаму слову, ад якой ужо ў Новым часе адштурхнецца другі Францішак – Багушэвіч, кіруючы суродзічам набатную перасьцярогу-запавет: «Не пакідайце мовы нашай беларускай, каб ня ўмёрлі!»

Некалькі меркаванняў пра канфэсійны бок пытаньня. Скарына, як вядома, не акцэнтаваў веравызнавальнага моманту ў сваёй творчасці, чым надоўга заклапаціў даследчыкаў, звыклых да адназначных адказаў і ў гэтай справе. А між тым асабісты жыццяпіс нашага першадрукара (верагодней за ўсё каталіка) пакінуў нашчадкам апасродкаваны доказ пра этнакультурнае, нацыянальнае адзінства народу пры многасці веравызнанняў (праваслаўныя, каталікі, пазьней – пратэстанты, уніяты). У гэтых адносінах творчы досвед Скарыны даволі цікавы і, здаецца, варты грунтоўнага асэнсавання ў рэчышчы шматстагодняй гісторыі рэлігійнага жыцця на Беларусі.

Да Скарыны, па сутнасці, узыходзіць важная, дасюль ня вырашаная праблема рэлігійна-нацыянальнага сынтэзу ў беларускай культуры, дзе поліканфэсійны склад грамадства не ўскладняў бы, не замаруджаў, як дасюль вялося і вядзецца, а спрыяў бы росквіту нацыянальнае культуры і сьвядомасці беларусаў. Нічога дзіўнага ў тым, што закранутая праблема далучана да ліку цэнтральных у сучасным адраджэнскім руху. «Ваганьне паміж Захадам і Ўсходам, — зазначыў некалі згаданы ўжо І. Канчэўскі, — і пчырая непрыхільнасць ні да аднаго, ні да другога зьяўляецца асноўнаю адзнакаю гісторыі беларускага народу. Прыклад Скарыны, пра якога да гэтай пары няведама, хто ён быў такі, ці каталік, ці праваслаўны, і, пэўна, што і той і другі разам, адбівае гэтае зьявішча беларускага духу ў індывідуальнасці, у душы нашага першага інтэлігента. Гэтую рысу беларуская народная інтэлігенцыя захавала і да нашай пары, але, як бачым, на тое ёсць гістарычныя прычыны» (Абдзіраловіч І. Адвечным шляхам: Дасьледзіны беларускага сьветагляду. Вільня, 1921. С.7.). Другі беларускі аўтар, Станіслаў Грынкевіч, у камэнтары да выказваньня Канчэўскага зрабіў крыху пазьней істотнае ўдакладненьне: згаданае ваганьне ў беларускім характары зусім не азначае беспрынцыповасці поглядаў, няздольнасці да выбару. Наадварот — гэта хутчэй праява ўстойлівасці, своеасаблівай кансэрватыўнасці, паколькі «беларус неахвотна прымае новае, усяроўна, адкуль яно ідзе і хто яго прыносіць з сабою» (Грынкевіч С. З зацемак аб характары беларуса//Калосьсе. 1935. № 2. С.112.).

Да Скарынавай традыцыі спалучэньня рэлігіі і нацыянальнасці на падставе талерантных адносінаў да розных вераваньняў далучаюцца сёньня грамадзка-адраджэнскія арганізацыі Беларусі — Беларускі народны фронт «Адраджэньне», Таварыства беларускай мовы імя Францішка Скарыны, шматлікія суполкі культурна-асьветніцкага і краязнаўчага характару. Яны імкнуцца да дыялёгу з царквамі — каталіцкай, праваслаўнай — дзеля ўвядзеньня беларускай мовы ў рэлігійны ўжытак, пераадоленьня ізаляванасці царкоўных інстытутаў ад уласна беларускіх культурна-нацыянальных патрэбаў. Ажыўляецца хрысьціянская плынь у сучаснай беларускай літаратуры і грамадзкай дум-

цы. Адпаведныя зрухі заўважаюцца і сярод духавенства — праваслаўнага і каталіцкага (падрыхтоўка перакладу Бібліі на сучасную беларускую мову, паступовае, пакуль што спарадычнае ўвядзеньне гэтай мовы ў літургічную і пэдагогічную практыку). Усё разам узятая паклікана спрыяць пераадоленьню штучнага разрыву паміж рэлігіяй і культурай, адбудове духова-культурнай раўнавагі ў народзе.

Нарэшце, патрыятызм Скарыны — абагульненая выява ягонага нацыянальнага сьветабачаньня, пра што неаднойчы ўжо даводзілася пісаць. Зазначу толькі, што Скарынава ідэя «вялікае ласкі» да Бацькаўшчыны, выказаная праз дасканалое спалучэньне філязофіі і паэзіі ў айчынным пісьменстве, дасюль застаецца ўзорам мастацкасці і грамадзянскасці. З гэтымі рысамі звязаны і ўнівэрсальны сэнс Скарынавага патрыятызму, паколькі пераканаўча даводзіць, як можна словам і справай слугаваць «народу ў чалавецтве і чалавецтву ў народзе» (У. Салаўёў). З тым, што чалавецтва пачынаецца з канкрэтнага чалавека, засяроджанага ў канкрэтным народзе. Агульначалавечыя ж вартасці — ніякія не абстракцыі, але паўстаюць і зьдзяйсняюцца на пэўнай нацыянальнай глебе, «подлуг обычаев землі, часу і места» (Скарына).

Ці ня гэтай воль зямлю прыцягальнасцю Скарынава дзялэктка нацыянальнага і агульналюдзкага забяспечыла сабе трывалую прапіску ў аналах айчынай і сусьветнай гуманістычнай думкі? Прынамсі, гэтакм высакародным спалучэньнем прасякнутыя радкі Звароту Ўправы БНФ «Адраджэньне» да беларускай грамадзкасці з нагоды помнага Скарынавага юбілею (верасень 1990 г.) — імі і хацелася б скончыць нашыя разважаньні:

«Волат эпохі Адраджэньня, аўтар першадрукаванае беларускае Бібліі — Скарына запавядаў нам высокі ідэал чалавечнасці — беларускасці — усечалавечнасці. Сягоньня народ Беларусі працярэблівае новыя пуцявіны свайго нацыянальнага Адраджэньня: вяртае забытую, разграбленую і скажоную таталітарнай сьстэмай спадчыну разам зь імёнамі сваіх мысьляроў і прарокаў, адраджае зьнявечанае чужынцамі і дамарослымі рэнэгатамі роднае мацярынскае Слова, ладзіць сваю дзяржаўную незалежнасць і сувэрэннасць, уздымае, нарэшце, перад сьветам сваю патанта-

ную нацыянальную годнасць. Ува ўсёй гэтай абнаўленчай працы з намі разам вячыстая постаць Францішка Скарыны – Першаадраджэнца, Першавучыцеля беларусаў. З намі Скарынавы скрыжалі багачцівасці, дабрыні, справядлівасці, чалавекалюбства, адданасці маці-Радзіме, прыязні і духовай лучнасці з народамі і культурамі сьвету». (Тэкст «Звароту» ў асабістым архіве аўтара.)

1990, 1997 гг.

¹ Так менавіта лічыць Дарыюш Мацюк, сьцьвярджаючы, што беларусы – наймалодшы ў Эўропе народ, «пазбаўлены дзяржаўных традыцыяў, а культурныя традыцыі вядзе толькі з другой паловы XIX ст.». Цыт. па: Tomaszewski J. Rzeczpospolita wielu narodów. // *Studia nauk politycznych*. 1987. Nr.1. S.85. Тым дзіўней успрымаеш такое вольнае меркаваньне, знаёмячыся з навуковым нарысам вядомага польскага дасьледчыка беларушчыны Францішка Сяліцкага пра радавод і шматстагоднія традыцыі беларускай літаратуры (Sielicki F. *Literatura białoruska do końca XVIII wieku*. Wrocław, 1985), з палемічнымі нататкамі Сакрата Яновіча пра тыя ж традыцыі, а таксама – лякуны ў асьвятленьні беларуска-польскага творчага сужыцця (Janowicz S. *Białorus, Białorus... Warszawa*, 1987).

² Грунтоўны крытычны аналіз уніі і, шырэй, праблемы беларускай нацыянальнай царквы, з улікам супярэчнасьцяў гісторыка-культурнага досьведу Беларусі, прадстаўлены ў публікацыі невядомага аўтара «О «старой» и «новой» унии»: // Скарыніч. Мн., Смаленск, 1997. Вып. 3. С.165-181.

³ «Нацыянальна-культурнае адраджэньне народу, — чытаем у адным з артыкулаў У. Пічэты, — мажліва толькі ў варунках самастойнага палітычнага існаваньня. Мова ў стане разьвівацца і ўмацоўвацца, калі яна зьяўляецца мовай адміністраваньня, заканадаўства і асьветы. Беларуская мова ў XVI ст. здолела толькі таму стаць моваю літаратуры, што Беларусь жыла самастойным жыцьцём, што беларускае слова панавала ў адміністрацыі і заканадаўстве, што сьціплыя беларускія канцылярысты былі вялікімі творцамі актавае мовы». (Пічета В. *Две культуры в Белоруссии: Буржуазная культура и культура социалистическая* // Сов. строительство. Мн., 1928. №3-4. С.143.)

НА ЧЫМ БАКУ БЕРАСЬЦЕ?

Вядома, тэатар пачынаецца зь вешака. Згадаў я вядомае выслоўе падчас нядаўнага вяртаньня з-за мяжы. Сустрэча з Бацькаўшчынай – заўжды падзея. Са мной пагодзіцца ці ня кожны, хто перасякаў дзяржаўную мяжу, хаця ў кожнага, мабыць, свая непаўторнасьць моманту, сваё перажываньне радасьці, а, можа, і прыкрасьці. Вяртаньняў праз памежнае Берасьце перажылося мною нямала, але гэтым разам – асабліва. Дзіва што! Я вяртаўся ў дзяржаву, што абвясціла сваю незалежнасьць. У адпаведным радку мытнай дэкларацыі – «Страна, в которую следует пасажир» – запісаў не без хваляваньня: Рэспубліка Беларусь. Па нейкім часе, падумаў тады, і блянкі дэкларацыяў набудуць належны, беларускамоўны характар. Бо якая ж дзяржава без свае дзяржаўнае мовы?

Ня ўтойваю: моцна-такі падварушыла, падбудавала нацыянальнае пачуцьцё ўва мне вестка пра незалежнасьць Беларусі. У Лёндане, дзе з ласкі а. Аляксандра Надсона і Яна Міхалюка месяц працаваў з фондамі скарынаўскае бібліятэкі, дзе ідэя беларуская не загасала нават у самых змрочных часы скону нацыянальнага дому, беларускасьць мая набыла глыбейшага, сьвяжэйшага наталеньня. Вось дэталь. Лёнданская тэлевізія на пастаноўву беларускага парлямэнту ад 25 жніўня адгукнулася таго ж вечара, па-ангельску сьцісла, ляканічна, але то была ляканічнасьць! Праз увесь каляровы экран – бел-чырвона-белае палотнішча і паясьняльная фраза дыктара: Рэспубліка Беларусь прыняла закон аб сваёй незалежнасьці. Тры дні, распавядалі мне, такія ж сьцягі разьвіваліся над беларускімі асяродкамі Лёндану, а стрыманыя, паводле стэрэатыпу, ангельцы не шкадавалі нашым суайчыньнікам прыязных віншаваньняў. Мітынгаў не было, затое імша ўрачыстая ў царкве адбылася, прытым у беларускай царкве, — і з малітвай за «Богам сьцеражоную Беларусь і ўвесь беларускі народ...». Калі ж, падумалася, пачуем падобную малітву ў Катадральным саборы ці Чырвоным касцёле ў Менску, наагул у сьвятынях Беларусі, па большасці, як дасюль, глухіх і абьякавых да слова беларускага? Але вяртаюся на мяжу, да высьлаўнага «вешака».

Чым жа сустрэае замежнага вандроўніка памежны горад Берасьце? Пра мытную паперыну ўжо сказаў. Прапаршчык-памежнік, забіраючы пашпарты, папярэджвае: «Документы получите на московской стороне вокзала». Звыкшая, колькі год колькі разоў на слыху рэпліка, раней і не задумаўся б над яе сэнсам. Але цяпер... Неяк, адчуваю, зьніжаквала нутро маё. Як жа так – пачатак Зямлі Беларускай, а назвы троху дзіўныя: «Варшавская сторона», «Московская сторона». Ну, з Варшаўскім бокам зразумела, за ім амаль адразу, праз пару сот мэтраў, пачынаецца польская тэрыторыя і бліжэйшы з прыкметных гарадоў на ёй – пані Варшава. Але другі, усходні бок, чаму менавіта «Московская сторона»? Што, ад Берасьця на адлегласьці ў тысячы кілямэтраў да расейскае сталіцы ніякіх значных гарадоў? Безаблічная геапрастора, «северо-западный край», пра які не-не дый нагадаюць настальгічнымі ўсхліпамі мілыя нашы «западно-русы»? А чаму той самы бок не менаваць, скажам, Беларускам або Менскім, Смаленскім урэшце (усё ж бліжэйшае да Беларусі места, на свой лад славуае і таксама знанае ў сьвеце)?

З такою вась вярэдлівай думкай і ступіў я на родны ганак. Перайшоў праз тунэль на згаданы бок і... Вялізныя надпісы на агромністай шыльдзе, прымацаванай на рагу вакзальнага будынку, адразу «падцерлі» сэнтымэнтальныя «соплі» незалежніка-летуценьніка. Каб не забываўся, куды ступае і хто на гэтым ганку фактычна гаспадарыць. А надпісы такія – усе пяць:

МОСКОВСКАЯ СТОРОНА
MOSCOW SIDE
MOSKIEWSKA STRONA
MOSKAUER SEIT.

Што ж, праграмісты-прапагандысты «двуязычной» Беларусі могуць трьпомфаваць. Іхная праграма выканана й перавыканана. На супэрэўрапейскім узроўні. Фактычна ж узровень той банальны ад найбанальнага: імперскі, каляніяльны. Сапраўды, дзе ты апынуўся, чалавеча? На зямлі дзяржаўнай Беларусі ці ў выславёным тэатры абсурду, дзе што ні аб'ява па радзьё, што ні шыльда, ні надпіс – лішні доказ, лішні знак, насьмешлівы над сувэрэннасьцю твае Радзімы. Не чутно, не відно на берасьцейскім вакзале слова беларускага. «КАМЕРА ХРАНЕНИЯ». «CLOAK ROOM». КИОСК «Союз-

печать». KIOSKE DE journaux «Sojuzpetchatj» і «ВОЕННЫЙ КОМЕНДАНТ» і г.д. і т.п. на ўсіх будынках, сьценах, дзьвярах, вакзальнай і прылеглай плошчы.

І ўсё ж... Разьвітаўся зь Берасьцем нечакана абнадзееным, павесялелым. Зьлёгка хіснула састаў, уздоўж замутнёнага вагоннага аконца паплыла паволі «Московская сторона» – будыніны, шыльды, шэрая, прыцяршаная скупаватым вьчэрнім водсьветам плятформа... І раптам з вакзальнае сьцяны мільганулі два словы – гожаыя белыя літары на блакітнай прастанкутнай планачцы: «Маскоўскі бок». Эге, ледзь быў ня выгукнуў з радасьці: жывы курылка! Прымацаваўся-такі на памежнай браме са сваёй сувэрэннасьцю, няхай для пачатку сыціпленька, збоку. Ды на першае лета дзякуй і за гэта. Заўтра, перавядзе дух, глядзіш, вышэй ускараскаецца, на самы пік згаданага «пяцімоўя» – воку майму панылага, бо чужога, пагардлівага да мовы майго народу, маёй дзяржавы. Веру, аднак, апануе беларускі курылка заповітную вышыню. З адпаведнай ужо ня толькі формаю, але і зьместам: Беларускі (Менскі?) бок.

А покі што пытаньне адкрытае: на чым жа баку памежны горад Беларусі? У пытаньні гэтым мяне непакоюць ня толькі і ня столькі прывакзальныя шыльды. А – друк, асьвета, інфармацыя, культура, наагул нацыянальнатворчая рэчаіснасьць нашага старадаўнага Берасьця. Гораду, ператворанага працяглай калянізацыяй у зацяты бастыён асьмілярства, антыбеларускасьці, апошнім часам і ў аб'ект рэваншысцкіх дамаганьняў (гл. «Суседзкія захады» І. Бараноўскага. «ЛіМ», 8. XI. 91.). Падобных бастыёнаў уздоўж межаў беларускіх імперская сыстэма наўзводзіла нямала і здаваць іх, па ўсім мяркуючы, не зьбіраецца. Відаць, дужа ўпэўненая, да самаўпэўненасьці, у памяркоўным беларусу. Але ці значыць гэта, што рахманасьць беларуская, нібы суконка, толькі й прынадная для шмальцаваньня імперскіх ботаў?

У самы раз, здаецца, засяродзіць увагу над гэтым пытаньнем прэм'еру, іншым дзяржаўным мужам Рэспублікі Беларусь. Бо абарона беларускае годнасьці, беларускіх нацыянальных інтарэсаў – справа ня толькі адзінкавых пісьменьнікаў, журналістаў, чытачоў, але таксама, калі не перадусім, абавязак Беларускае дзяржавы.

Лістапад, 1991 г.

СЬЦЯГ НАД ГОРАДАМ

*Прэзідэнту АН Рэспублікі Беларусь Ул.Платонаву
Копія: у рэдакцыю «Навінаў Беларускай Акадэміі»*

Шаноўны спадару прэзідэнце!

Газэта «Навіны Беларускай Акадэміі» ад 6 снежня 1991 г. змясціла публікацыю «Флаг над горадам: Как провели народных депутатов Беларуси» В.Корзуна. Сутнасць, палемічны патас публікацыі скіраваны супраць нацыянальна-дзяржаўных сымбалаў Рэспублікі Беларусь, яе бел-чырвона-белага сьцягу. Аўтар у сваіх выпадках неарыгінальны, ён паўтарае, толькі з большай узыюпанасцю, партакратычных прапагандыстаў зь іхнымі зацяганымі штампамі аб прафашысцкай скіраванасці беларускага нацыянальнага сьцягу. Ня можам затрымоўваць Вашае ўвагі на абразлівай бесцэрымоннасці згаданае публікацыі адносна парламэнту суверэннае дзяржавы Беларусь, нацыянальна-адраджэнчага руху БНФ.

Пытаньне нашае — непасрэдна да кіраўніка Беларускае Акадэміі. А менавіта: ці, на Вашу думку, можа газэта Беларускае Акадэміі Навук, духоўнага храму народу, скарыстоўвацца як месца публічнага глуму над гістарычнай памяццю, нацыянальным гонарам, годнасцю беларусаў? Нават калі глум гэты адбываецца над рубрыкай «Точка зрэння». І другое пытаньне. Ці ня лічыць шаноўны спадар прэзідэнт, што цяпер, калі суверэнная незалежная Беларусь пачынае палітычна і духоўна адраджацца, атрасаць зь сябе векавечны асымілятарскі драз, газэта Акадэміі Навук магла б стаць беларускай газэтай і зместам, і мовай?

Спадземся, што на старонках «Навінаў Беларускай Акадэміі» знойдзецца месца і для гэтай «точки зрэння».

Удзельнікі юбілейнай сэсіі, прысьвечанай 100-ым угодкам Максіма Багдановіча:

Аляксандар Баршчэўскі, загадчык катадры беларускай філялёгіі Варшаўскага ўнівэрсытэту;

Міхал Кандрацюк, загадчык сектарау беларускай мовы Польскай Акадэміі навук у Варшаве;

Аляксей Каўка, вядучы навуковы супрацоўнік Інстытуту

сусьветнай літаратуры Расейскай Акадэміі навук, Масква;

Альма Лапінскене, вучоны сакратар Інстытуту літоўскай літаратуры і фальклёру АН Літвы;

Уладзімер Лучук, пісьменьнік, навуковы супрацоўнік Львоўскага аддзяленьня Інстытуту літаратуры імя Т.Шаўчэнкі АН Украіны;

Мікола Нікалаеў, загадчык аддзелу Дзяржаўнай Публічнай бібліятэкі, Санкт-Пецярбург;

Антон Сабалеўскі, намеснік старшыні Рады Маскоўскага беларускага культурнага таварыства імя Ф.Скарыны;

Павал Ахрыменка, доктар філялягічных навук, прафэсар Сумскага пэдагагічнага ўніверсітэту;

Міхась Ткачоў, загадчык рэдакцыі гісторыі Беларусі выдавецтва «Беларуская Энцыклапедыя», доктар гістарычных навук;

Віталь Скалабан, рэдактар рэдакцыі гісторыі Беларусі выдавецтва «Беларуская Энцыклапедыя», кандыдат гістарычных навук;

Раман Лубкіўскі, народны дэпутат Украіны, пісьменьнік, перакладчык беларускай паэзіі.

9 снежня 1991 г.

P.S. На жаль, акадэмічная газэта не палічыла патрэбным змясціць гэты ліст.

ЯНКА КУПАЛА. АРТЫКУЛ ДЛЯ ЭНЦЫКЛЯ ПЭДЫ

Купала Янка (сапр. Луцэвіч Іван Дамінікавіч; інш. псеўд. Адзін з «парнасьнікаў», Вайдэльота, Здарэнец, Левы, Марка Бяздольны, Ня-Гутнік, Стары Мінчук, Янук з-пад Мінску, Янук Купала; 25.6. (7.07.)1882, фальварак Вязынка Менскага пав., цяпер в.Вязынка Маладзечанскага р-ну — 28.6.1942), беларускі паэт, драматург, публіцыст, перакладчык, грамадзкі дзеяч, клясык бел. л-ры, адзін з заснавальнікаў новай бел. л-ры і бел. літаратурнай мовы. Народны паэт Беларусі (1925), акадэмік АН БССР (1928), АН УССР (1929). Чл. К-ту па Сталінскіх прэміях СССР (1940). Ляўрэат Сталінскай прэміі (1941).

Паходзіў зь безьзямельнай чыншовай шляхты, зь сям'і арандатара. Скончыў Бяларупцкае народнае вучылішча (1898), вучыў-

ся на агульнаадукацыйных курсах А.С.Чарняева ў Пецярбурзе (1909-13), у народным ун-це імя А.Л.Шаняўскага ў Маскве (1915). Працаваў на бацькавай гаспадарцы (да 1902), хатнім настаўнікам, пісарам у судовага следчага, служачым у канторы маёнтку «Беліца» на Сеньненшчыне (1903-04), практыкантам, рабочым, пам. вінакура на броварах Меншчыны, Маладзечаншчыны, Наваградчыны (1905-07). Зь вер. 1908 у Вільні: супрацоўнік прыватнай б-кі Б.Л.Даніловіча «Веды», адначасова — рэдакцыі газеты «Наша Ніва». На зыходзе 1909 на запрашэньне Бр.Эпімаха-Шыпілы пераяжджае ў Пецярбург, працуе ў Публічнай б-цы, удзельнічае ў літ., культ.-асв. вечарынах мясц. бел. дыяспары, асабліва студэнтаў зь Беларусі. З кастр. 1913 зноў у Вільні: сакратар Бел. выдавецкага тав-ва, рэдактар «Нашай Нівы» (1914-15). З студз. 1916 на вайск. службе ў якасьці ст. рабочага дарожна-буд. аддзелу Варшаўскай акругі шляхоў зносін; пазьней — агент аддзелу забесьпячэньня Зах. вобласьці (Смаленск, 1918 — студз. 1919). З 21.1.1919 у Менску: бібліятэкар пры Бел. народным доме Нар. камісарыяту асьветы, супрацоўнік рэдакцыі газ. «Беларусь», рэдактар час. «Рунь» і «Вольны сыяг», нам. загадчыка літ.-выдавецкага аддзелу Наркамасьветы БССР (1919-22), супрацоўнік каапэрацыйна-выдавецкага т-ва «Савецкая Беларусь», Бел. дзярж. выд-ва (1922-25). Зь ліп. 1925 на творчай рабоце. На працягу 1920-х г. працуе на розных дзялянках нац.-культ. будаўніцтва пад дэвізам беларусізацыі: удзельнічае ў заснаваньні БДУ, Навук.-тэрміналяг. камісіі, Ін-ту бел. культуры, АН БССР, літ. аб'яднаньня «Польмя», выступае на творчых сустрэчах з грамадзкасьцю. Творчасць, асоба К. набываюць агульнанародную павагу і прызнаньне, стаюцца сымбалам духоўнага згуртаваньня нац. інтэлігенцыі, шырокіх грамадзкіх колаў у агульнабел. адраджэнскім працэсе. Але ў канцы 1920-х г. працэс гэты быў гвалтоўна перакрэслены бальшавіцкімі ўладамі беззаконнай расправай над бел. творчай элітай, абвінавачанай у «нацыянал-дэмакратызме» (сфабрыкаваная справа т.зв. «Саюзу вызваленьня Беларусі», СВБ). Па гэтай справе быў прыцягнуты і К. на той падставе, што ён нібыта ўваходзіў у склад кіраўніцтва СВБ, зьяўляўся, паводле сакрэтнага данясення ў ЦК ВКП(Б) сакратара ЦК КП(б)Б Гея,

«ідэйным цэнтрам нац.-дэмакратычнай рэвалюцыі», аўтарам твораў «кулацкага і прама контрарэвалюцыйнага зместу». Пасьля выкліку ў ГПУ К. 27.11.1930 зрабіў спробу самагубства, але быў выратаваны. 14.12.1930 газ. «Зьвязда» надрукавала «Адкрыты ліст Янкі Купалы» (верагодна, падрыхтаваны ідэяляг.-наглядчымі службамі), вытрыманы ў самапакаяльна-асуджальным духу адносна некаторых твораў паэта (вершы «Паўстань...», «Перад будучыняй», п'еса «Тутэйшыя»), скіраваны супраць ідэяў і традыцыяў «нашаніўства», «адраджэнства», «незалежнасьці» як «нацыянал-дэмакратычных», шкодных і несумяшчальных з задачамі сацыяліст. будаўніцтва. Падобны ліст зьявіўся ў друку і ад імя Я.Коласа. Імёнамі абодвух народных песьняроў, найбуйнейшых постацяў-сымбалаў нац. адраджэньня пануючая сыстэма выносіла свой канчатковы прысуд бел. адраджэнскай ідэі і практыцы, пахаваных у наступныя дзесяцігодзьдзі пад татальным асымілятарствам-русіфікатарствам, разгорнутым у Беларусі пад шылдай бальшавіцка-камуністычнага інтэрнацыяналізму. Міжвольным закладнікам партыйна-таталітарнай сыстэмы стаецца і сам К., асуджаны разам з усёй сав. л-рай на ўслаўленьне пануючага ладу, на непапраўныя ідэйна-мастацкія страты. На працягу 1930-х г. К. удзельнічае ў заснаваньні і кіраўніцтве Саюзу пісьменьнікаў БССР і СССР (1934), у прыняцьці новай «сталінскай» Канстытуцыі СССР 8-м надзвычайным зьездам Саветаў (1936), у падрыхтоўцы канчатковага тэксту Канстытуцыі БССР (1937), у працы Народнага Сходу Заходняй Беларусі і прыняцьці Дэклярацыі аб уваходжаньні Зах. Беларусі ў склад БССР (Беласток, 1939), зьдзяйсненьне творчых паездкі па рэспубліцы і за яе межы. Асабістым прыкладам, аўтарытэтам спрыяў папулярызацыі ў сьвеце бел. культуры, пашырэнню яе між нац. сувязяў, міжнароднага прэстыжу. Выбіраўся кандыдатам у чл. ЦВК БССР у 1927-29, чл. ЦВК БССР у 1929-31, 1935-38. Дэпутат Вярх. Савету БССР з 1940.

Напад гітлераўскай Германіі на Беларусь, СССР стаў чарговай трагедыяй для К., усяго народу. Зь першых дзён вайны ён пакідае палаючы Менск (у агні загінулі архіў, бібліятэка паэта). З 7.7.1941 у Маскве. Выступае з антыфашысцкімі артыкуламі, адозвамі ў бел. і ўсесаюзным друку, удзельнічае ў І-м Усеславянскім мітыngu, ства-

рае палымяны верш «Беларускім партызанам». У ліст. 1941 К. пераехаў у пас. Пячышчы каля Казані. 12.3.1942 выступіў з дакладам «Айчынная вайна і беларуская інтэлігенцыя» на навук. сесіі АН БССР у Казані. 18 чэрв. прыехаў па творчых справах у Маскву, 28 чэрв. пры ня высветленых абставінах трагічна загінуў у гасцініцы «Масква». Пахаваны на Ваганькаўскіх могілках; у ліп. 1962 урна з прахам К. перавезена ў Менск і ўрачыста перапахаваная на Вайсковых могілках. Помнікі К. пастаўлены ў Менску, Вязынцы, Ляўкох, Радашкавічах, Араў-парку ў ЗША. Створаны купалаўскі літ. музей у Менску, мэмарыяльныя запаведнікі «Вязынка», «Ляўкі», «Акопы». Імя паэта прысвоена Нац. акадэм. драм. тэатру, Ін-ту літаратуры АН Беларусі, Гарадзенскаму ўн-ту, станцыі менскага мэтрапалітэну, шэрагу бібліятэк, школы, вуліц у гарадох і пасёлках Беларусі. З 1959 устаноўлена Літ. прэмія імя Янкі Купалы, з 1965 Дзярж. прэмія імя Янкі Купалы ў галіне літаратуры, мастацтва і выканаўчага майстэрства. Дзейнічае Міжнародны фонд Янкі Купалы.

Фаномэн К. як паэта і мысьліцеля, творцы панарамнага паэтычнага партрэта, маст. гісторыі і гістарыяграфіі бел. народу абумоўлены характарам эпохі, нац. кансалідацыі, вызв. змаганьня і самавызначэньня прыгнечаных народаў, у прыватнасьці, беларусаў. Іх гістарычнае, героіка-драматычнае шэсьце на гэтым шляху, адвечнае, неадольнае імкненьне «людзьмі звацца», зьдзейсьніць сваё ўласнае права на свабодны, дзярж.-незалежны быт, на ўсебаковае, бесперашкоднае самараскрыцьцё сваёй беларускай асабовасьці як неад'емнай, незаменнай часткі агульначалавечай супольнасьці знайшлі ў творах К. найбольш глыбокае і дасканалое філязофска-паэтычнае адлюстраваньне, як творчы «сынтэз змаганьня нацыянальнага і сацыяльнага» (Ант. Навіна (А.Луцкевіч), як высокамастацкае ўвасабленьне «нацыянальна-вызваленчай легенды, у цэнтры якой адраджэньне Беларусі» (Ул.Калеснік). Праблемы вызваленьня беларусаў з-пад сац. паліт., культ. заняпаду, абуджэньня, актывізацыі іх гістарычнай, нацыянальнай самасьведомасьці, агульнабел. гуртаваньня на супольным вызв. шляху, раскрыцьцё духоўнага характэра чалавека працы, увасобленага ў ім, шырэй — у абагульненым, адухоўненым вобразе маці-Беларусі найлепшых маральна-

этычных і эстэтычных каштоўнасьцяў, неадольнай жыцьцэстваральнай энэргіі складаюць сутнасьць сьветапогляду, творчай дзейнасьці К.

Ужо ў першым друкаваным вершы «Мужык» (1905), затым у зб. «Жалейка» — творах пераважна «сялянскага», сацыяльна-выкрывальніцкага характару — выразна зазначыўся глыбока праўдзівы, па-мастацку дасканалы паэтычны геній К. як нац. будзіцеля, духоўнага правадыра народу. Прасякнуты, зьнітаваны вызв. ідэяй мастацкі ідэал К. паслядоўна раскрыты ім у шырокай сыстэме сымбалічных вобразаў: маці-Беларусі, Бацькаўшчыны-Беларусі, бел. краявіду, бел. селяніна, бел. жанчыны, бел. моладзі, бел. гісторыі, бел. песьні, роднага слова, Паэта-песьняра-гусляра-званара, Сьвету-Сусьвету, а таксама ў антыподах-ворагах Беларускай, у мностве мастацкіх тыпаў і персанажаў, у непаўторных купалаўскіх узорах інтымнай, грамадзянскай, філязофскай, пейзажнай лірыкі. Усё разам узятае стала жывым, рознабаковым, сапраўдным энцыклапэдычным увасабленьнем бел. жыцьця, бел. духоўнасьці ў яе арганічнай сузалежнасьці з духатворчымі традыцыямі агульначалавечай культуры (зб. «Гусляр», 1910; «Шляхам жыцьця», 1913; «Спадчына», 1922; «Безназоўнае», 1925; драматургічныя творы «Паўлінка», 1912; «Раскіданае гняздо», 1913; «Тутэйшыя», 1922 і інш.). У творчым мэтадзе К. арыгінальна, па-майстэрску сынтэзаваліся, убагачаныя на бел. лад, розныя літ. плыні і школы (рамантызм, рэалізм, сымбалізм), невычэрпныя скарбы народнай паэтыкі, багатая высокамітэлягізаваная фантазія самога паэта. Адна з гал. тыпалягічных прыкмет К. зьвязаная з маст. асэнсаваньнем гісторыі краіны і народу, прычым не ў канкрэтна-хранальніцкім ці фактальным вымярэнні, але як найвышэйшай Гісторыі-Праўды-Ісьціны, у яе паза- і надчасавым, па сутнасьці, сакральным значэньні. На таямнічых шляхох гісторыі, на яе адвечных полюсах паміж вечным і часовым, высокім і нізкім, трагічным і камічным і г.д. важыцца і выпрабавецца, пад пяром паэта, шматвяковы, вельмі няпросты лёс Беларусі, ня раз трагічна крыжаваны дыктатам і насільлем чужынцаў: «Вораг польскі і рускі / Шчыра множыў курганы // Не было Беларусі, // Толькі быў «край забраны» // Расіяне, палякі // Ды французы і швэды //

Беларускай крывёю // Палівалі край гэты» («Летап.снае»). Публіцыстычна завостраны матыў чужынца («чужнік усяк», «непрыяцель-брат», «чужак-дзікун», «з поўначы разбойны чужаніца», «сусед паганы», «маскалі ды ляхі», «Варшава панская ды царская Масква» і г.д.) — адвечнага далакопа і глуміцеля паліт. і духоўнай незалежнасці Беларусі — зьяўляецца адным з скразных, ідэйна-мастацка арганізуючых кампанентаў купалаўскай нац.-патрыятычнай, вызв. легенды (вершы «Апекунам», «Беларушчына», «Годзе!..», «Наша гаспадарка», «Сярод разьюшаных сатрапаў», «Ворагам беларушчыны», «Свайму народу», «Сваякі», «Як цені» і інш.). Адваротны бок прыўнесенага ў краіну чужацкага «мэдаля» зьвязаны ў К. з засільлем у самім бел. грамадзянстве паднявольнай ідэалёгіі і псыхалёгіі, рабалецтва перад прыгняталнікамі-іншаземцамі, з праблемай беларуса-адшчапенца, вырачэнца, нутранага халопа. Праявы самазьявагі, прыстасавальніцтва, «дабравольнага жабрацтва» ў паліт. быцце Беларусі, асабліва нац. здрадніцтва («Свае таргуюць і чужыя табой, няшчасны беларусе!»; «Сумленьне, край прадаць гатовы за бліск нагруднага значка»; «І ты, Масквы кароннай гразь...» (вершы «Сярод разьюшаных сатрапаў», «Адшчапенцам (Заходнім)», «Акоў паломаных жаңдар») знаходзяць у К. разнастайнае паэтычна-публіцыстычнае і сатырычна-драматургічнае вырашэньне. Гэтыя ценявыя бакі бел. рэчаіснасці раскрываюцца і асэнсоўваюцца ў кантэксьце больш шырокай праблемы нац. самаўсведамленьня і самасьцьверджаньня, росту грамадзянскай і чалавечай годнасьці ў народзе, фармаваньня і выхаваньня ўласна беларускай, нац.-сьвядомай народнай інтэлігенцыі, здатнай несць людзям сьвятло сапраўднай, непадробленай культуры, аддана службы справе Бацькаўшчыны. Вобразным увасабленьнем высокадуховага, ахвярнага служэньня роднаму краю стала рамантычна прыўзнятая фігура настаўніка Янкі Здольніка («Тутэйшыя»).

Паэтызацыя вызваленага ідэалу ў К. спалучана і абумоўлена шырокаабсяжным аглядам бел. мінуўшчыны, пададзеным у супярэчлівых вобразах: з аднаго боку, героіка-рамантызаванага ўзвышэньня старадаўняй Беларусі, слаўных продкаў, з другога — гратэска заніжаных нашчадкаў, асуджаных на сваёй уласнай

зямлі паклянца «прыблуднай чэрні», валачы ярмо зьявагі і зьдзеку (паэмы «На дзяды», «Гарыслава», «На куцьцю», вершы «Памяці С.Палуяна», «Казка аб песні», «Пад Нёманам», «Забраны край», «Наша мінуўшчына», «Перад крыжам», «Цару неба й зямлі» і г.д.). Ідэалізаваным увасабленьнем слаўнай, драматычнай мінуўшчыны на фоне панылай, бязрадаснай сучаснасьці зьяўляецца сымбаль кургану — найбольш пашыраны, амаль дамінуючы ў паэтычнай сымболіцы К. Ён выступае як таемны, дыялектычна супярэчлівы знак велічы і заняпаду краіны, неспасьціжная загадка яе векавечна-пакутнай трываласці, разгадаць якую паклікана новая, на тым жа курганым пасадзе адроджаная Беларусь (вобразы Князя, Сама ў паэмах «На куцьцю», «Сон на кургане»). На вобразным палатне маладой разьняволенай Беларусі сынтэзуецца паэтам яе сучаснае, будучае, канчаткова вырашаецца трагічнае наканаванасьць у бел. долі («Маладая Беларусь» («Вольны вецер напеў вольных песень табе...»), «Ужо днее», «Роднае слова» («Пад навалай крыўдаў многія сталецьці...»), «Выйдзі...», «Свайму народу», «Хрыстос васкрос», «Арлянятам» і інш.). Тымі ж жыцьцёабнаўленчымі зрухамі выкліканае і мэтафарычнае ўслаўленьне паэтам пачаткаў нац. гіст. навукі, першых сучасных бел. гісторыкаў (вершы-прысьвячэньні В.Ю.Ластоўскаму «Дудар», «Песьня званара», У.М.Ігнатоўскаму — «Наш летапісец»), яго глыбока пранікнёныя адносіны да спадчыны бел. народу, найвялікшых постацяў бел. духу Ф.Скарыны, К.Каліноўскага і інш.

У публіцыстыцы К. знайшлі сваё адлюстраваньне многія вострыя праблемы надзённай бел. рэальнасьці: праявы нац.-моўнага нігілізму сярод беларусаў, асымілятарскае стаўленьне да іх праваслаўных і каталіцкіх царкоўных інстытутаў, рэакцыйнага расейскага друку (арт. «Ці маем мы права выракацца роднай мовы», «Вера і нацыянальнасьць», «А ўсё ж такі мы жывём!..»), нац. дзяржаўнае самавызначэньне, зямельная рэформа, вайсковае будаўніцтва, станаўленьне паліт. незалежнасьці Беларусі, перакрэсьленае нашэсьцем на яе абшары ў 1918-20 сав. Расеі і Польшчы, калі «сацыяльныя» рэвалюцыянэры з усходу і «нацыянальныя» рэвалюцыянэры з заходу... паказалі праўдзівую натуру» (арт. «Справа незалежнасьці Беларусі за мінулы год»);

салідарнасьці з барацьбой за самавызначэньне другіх прыгнечаных народаў — Украіны, Індыі, Прыбалтыкі, Закаўказзя (арт. «Беларускае войска», «Торжышча»). Своечасовай і прадбачлівай аказалася характарыстыка К.-публіцыстам пралетарскай рэвалюцыі ў Расеі на чале з бальшавікамі як разбуральніцкай, антыгуманнай зьявы, варожай фактычнаму, недэкларацыйнаму самавызначэньню прыгнечаных нацыяў. Імпэрска-нявольніцкая сутнасьць новага паліт. ладу выказана ў вершах «На прызьбе», «Пазвалі вас...», «Царскія дары». У якасьці антытэзы касмапалітычнай рэвалюцыйнасьці паэт і публіцыст К. вылучае ідэю нац. рэвалюцыі, прызначэньне якой у гуртаваньні розных сац. і паліт. сіл дзеля вызваленьня, стваральнай працы ў інтарэсах бел. дзяржавы, экан. і культ. росквіту яе грамадзян, а не крывавай бойкі і войны. Маст. вырашэньне гэтай ідэі зьдзейсьненае ў вобразах-сымбалах Ёсебел. сходу (намечаны яшчэ ў драме «Раскіданае гняздо»), у сузалежных сымбалах Бацькаўшчыны, Народу, Прарока, Песьняра, Ваякі, Уладара. Іх арганічнае спалучэньне і ўвабляе гіст. пэрспэктыву вызваленьня заваяванай ворагам краіны, яе «стоптанага на пясок» народу (вершы «На сход», «Час!», «Паўстань...», «Перад будучыняй», песенны цыкль «Песьні на ваяцкі лад»).

Востра перажываў паэт паліт. паражэньне БНР — першай рэальнай спробы адраджэньня бел. дзяржаўнасьці, грамадзянскую слабахарактарнасьць, нямогласьць суродзічаў абараніць уласную незалежнасьць, іх кампрамісную падатлівасьць чужацкаму дыктату («Беларускія сыны», «25.ІІІ.1918 — 25.ІІІ.1920: Гадаўшчына-памінкі»), падзел бел. абшару ў выніку сав.-польскай вайны, непаўнаважасьць створанай, тэрытарыяльна ўсечанай БССР («Далі шэсьць паветаў — дзякуй і за гэта!»). Пасьля працяглай дэпрэсіі К. уступае ў творчы дыялёг з пануючым сав. ладам — наколькі той рэальна спрыяў утрыманьню бел. дзяржаўнасьці, сац. разьняволеньню, разьвіцьцю нац. культуры (паэмы «Безназоўнае», «3 угодкавых настрояў», вершы «Ці хто думаў...», «Летапіснае» і інш.). Паэт-прарок, Грамадзянін-Патрыёт застаецца з сваім народам, гатовы да скону дзяліць зь ім выпрабаваньні лёсу, перакананы ў неадольнасьці свайго народнага свабодалюбнага ідэалу, сваёй бунтарнай вызваленьчай Ліры:

«На чорных пажарышчах дзён мінулых // Народ разбуджаны сабе сам ладзіць гаспадарку // І веру... не прадасьць ён за чужую скварку // Ані сваёй зямлі, ані сваіх дум чулых. // Я веру, песень маіх кліч бунтарскі // Знаходзіць водгук будзе ў сэрцах братніх...» («Шляхам гадоў: 15.V.1905 — 15.V.1925»).

Надзвычай плённа паставіўся К. да ўсебаковага асваеньня моўна-выяўленчых скарбаў бел. народу, распрацоўкі, дыфэрэнцыяцыі лексыка-стылістычных сродкаў паэтычнай, усёй літ.-пісьмовай практыкі, нармалізацыі нац. літаратурнай мовы. Многія словы і словаспалучэньні К. набылі агульналітаратурнае, агульнаграмадзкае значэньне як асацыяцыйныя вобразы-сымбалі Беларусі, Беларускага Гістарычнага Шляху, Беларускай Духовасьці: бацькаўшчына, доля, грамада, беларушчына, гусляр, папас, пасад, папараць-кветка, курган векавечны, спадчына, родная старонка, арляняты, «жыве Беларусь!» і інш. Зь іскраю божаю ў сэрцы К., цудадзейны творца слова і вобразу, адарыў нашае прыгожае пісьменства многімі крылатымі выразамі: «А хто там ідзе, а хто там ідзе...?», «Будзь сьмелым, будзь моцным, ярмо друзгачы, ідзі сам наперад, другіх ведучы», «Вы ня зломкі, вы ня зноскі, вы — народ магучы!», «Гэта энк, гэта крык, што жыве Беларусь!», «Вучыся, нябожа, вучэньне паможа», «Курганы шмаг чаго нам гавораць...», «Ня вам, ня вам паходні, што распаліў жывы народ!», «Душой я вольны чалавек і гэткім буду цэлы век!», «Жыў беларус і будзе жыць» і г.д.

Глыбока нацыянальны паэт-мысьліцель, К. сваёй творчасцю, усім ладам асабістага жыцьця выказаў высокае разуменьне ўнівэрсальных, агульначалавечых ідэяў справядлівасьці, чалавечкалюбства, гарманічна аб'яднаў у сваёй паэтыцы хрысьціянскую, боганатхнёную і сьвецкую духова-культурную плыні, якасна памножыў і ўзбагаціў шматвекавыя традыцыі бел. адраджэньня. Пераклаў на бел. мову паасобныя творы А.Пушкіна, Т.Шаўчэнкі, А.Міцкевіча, М.Канапіцкай, У.Бранеўскага, «Інтэрнацыянал» Э.Пацье, помнік усходнеславянскай пісьменнасьці «Слова аб палку Ігаравым» і інш. У вачох айчынай і міжнароднай грамадзкасьці постаць К. застаецца высокім сымбалам гіст. жыцьцяздольнасьці, духовага бесьсьмяроцьця бел. народу.

СЫМБАЛІЧНАСЬЦЬ КУПАЛАВАЙ ЛІРЫ

«Купала ў нас яшчэ ня вывучаны».

Адам Бабарэка

«У кожнаго смысла будзе свой празднік возроджэння».

Міхаіл Бахцін

У беларускай літаратурнай клясыцы Купала — ці ня самы загадкавы, шматзначны, «невывучаны» і ў гэтым сэнсе сымбалічны творца. Зазначаная асаблівасць даўно заўважаная даследчыкамі (М.Багдановіч, Я.Карскі, Ул.Дзяржынскі (Ул.Чаржынскі), Л.Клейнбарт, пазней Р.Бярозкін і інш.), хаця найчасцей у якасці спарадычнай, ледзь ня жалю вартай праявы на творчым шляху паэты. Сацыяльнасць і рэвалюцыйнасць, завывчай у партыйна-камуністычнай трактоўцы, доўгі час лічыліся вызначальнымі рысамі Купалавай творчасці. І толькі цяпер, на чародным уздыме беларускае адраджэнчае думкі, у абнаўленчым працытанні й пераасэнсоўванні нацыянальнае спадчыны адначна ставіцца і не бяз поспеху пачынае вырашацца пытанне аб Купалавым сымбалізме або сымбалічнасці ягонай паэзіі (згадаем напрацоўкі П.Васючэнкі, Г.Праневіча, Л.Тарасюк...).

На гэтых абнаўленча-пошукавых пуцявінах даволі трапна і адэкватна лякалізаваная мастацка-выяўленчая прастора нашага Творцы, ягонага бязмежнага абсягу «паміж нябёсамі і курганамі» (Ірына Багдановіч). Бо менавіта там, у земным і касмічным бязмежжы, гравітуе пакутна й прасветлена мяцежная думка Мастака — нагэтулькі чуйная да патаемных гукаў і імпульсаў, да тых самых «сыгналаў вечнасці», зь якіх толькі й здольны нараджацца дзівосна невытлумачальны, «незьясьняльны» паэтычны сьвет:

Мой дом — прывольле зьвёздай далі,
Арламі мераны абшар,
Дзе бітвы точаць ветраў хвалі
Зь сям'ёй глухіх калматых хмар.

.....
Мой дом — узмежных зёлак восьці,
З сухой асінаю курган,

Дзе тлеюць прадзедавы косці,
Дзе плача ночка ды туман.

(«Мой дом»)¹

Закранаючы праблему сымбалічнасці, ня маем наўвеце агульнавядомую авангардную плынь, ня выкрышталізаваную, як вядома, у беларускай паэзіі Купалавай эпохі. Займае нас на-самперш спецыфічнасць Купалавага мастацкага сьветаўспрымання, ягонага вобразатворчага, па-свойму сымбалісцкага ладу, да таго ж вельмі індывідуальнага, непаўторнага, прыкметна ад-рознага, для прыкладу, ад тагачаснае практыкі расейскіх сымбалістых, адчувальна працятай, на думку В.Мандэльштама, «сквознякамі с Запада» (Мандэльштам О. Слово и культура. М., 1987. С.208.), не заўжды апраўданай перасадкай на расейскую глебу інашаземнае паэтычнае культуры.

Менш за ўсё падобнае падазрэньне стасавалася б да беларускага паэты — ад пачатку і наскрозь заглыбленага ў родную глебу, у беларускую культурна-духовую стыхію. У аснове Купалавай, так бы мовіць, «почвенности» — асноватворная ідэя адраджэння Бацькаўшчыны-Беларусі, увасобленая ў надзвычай багатых, разнастайных выяўленчых іпастасях. На ахвярна-ўваскрашальны аўтар сваёй адзінай абраньніцы-Радзімы складае Паэт найшляхетныя пачуцьці, неадольную сілу свайго душэўнага тэмпераменту — ад гнеўна-бунтоўнага выкліку ейным крыўдзіцелям і паярэмнікам (вершы «Беларушчына», «Ворагам беларушчыны», «Гэй, капаце, далакопы», «Апекунам», «Забраны край», «Паўстань...», «Наша гаспадарка», «Акоў паломаных жандар» і г.д.) да трапяткое малітоўнае споведзі перад вышэйшымі сіламі Празорнасці дзеля выбаўленьня роднае краіны:

Малюся я небу, зямлі і прастору,
Магутнаму Богу-Ўсясьвету малюся,
Ўва ўсякай прыгодзе, ўва ўсякую пору
За родны загон Беларусі!

(«Мая малітва»)

Вядома, што Купала перадусім рамантык. І гэтае, амаль аксыяматычнае палажэнне ў купалазнаўстве не патрабуе аспрэч-

ванья. Праблема ў чымсь іншым. А канкрэтна ў тым, што ў межах і сродкамі аднае, у прыватнасці, «рамантычнае» паэтыкі занадта аказваецца складаным, калі наогул мажлівым, выявіць і выглумачыць своеасаблівацьць другой — у Купалы ня менш прыкметнай — дастаткова аўтаномнай паэтычнай сыстэмы, якая называецца сымбалізмам. Тут, у патаемных нетрах Купалавай сымболікі, сыходзяцца, заглыбляючыся, многія вызначальныя рысы ягонае паэтыкі: прыкметная таямнічасць і містычнасьць паэтычнага слоўніку, мноства адцягнена-вобразных варыяцыяў, апорна-сымбалічных паняццяў, не заўсёды слухна рэдукаваных даследчыкамі да звычайных мэтафараў (сонца, месяц, крыж, магіла і г. д.), павышаная экспрэсіўнасць, узбуджанасьць рытміка-гукавога ладу. Усе гэтыя і ім падобныя асаблівасці ў Купалавых паэтычных тэкстах ня проста выконваюць нейкую дапаможна-выяўленчую нагрузку, прыкладам, для адпаведнасці нарматыўнай эстэтыцы рамантызму альбо рэалізму, але, думаецца, самі па сабе ўтвараюць асобнае мастацкае поле, асабінае якога патрабуе і адэкватнага паэталічэскага арсеналу.

Для тэмы нашых разважаньняў мэтадалічэчна плённай бачыцца думка А. Лосева аб карэляцыйнасці рамантычнай і сымбалічнай эстэтык, аб тым, што «ірациональная романтичнасьць эстэтыкі ёсьць, безумоўна, прочны, энергично проводимый символизм»². Што да ўласна беларускага творчага досведу зь меркаваньнем расейскага філэзафа сутнасна пераклікаецца развага ягонага беларускага калегі Ў. Конана аб нашым «спэцыфічным сымбалізьме» пачатку ХХ ст., якому было ўласціва спалучэньне рэалістычна-рамантычных і ірацыянальных, містычных рысаў³.

Вось жа ўзаемаперапляцьнем зямнай, «матэрыялізаванай» і ірацыянальнай, «распрадмечанай» вобразнасці на агульнабеларускім паэтычным фоне вылучаюцца многія Купалавыя вершы і паэмы, зьнітаваныя скразной дамінуючай ідэяй паярэмленай Радзімы, балеснай мараю аб яе разьняволенні (паэмы «На куцьцю», «Сон на кургане», «На дзяды», часткова «На папасе»). Па-свойму таксама вылучаецца паэтычная прыпавесьць «Цару неба і зямлі» — даволі паказальная і сымбалічнасьцю назвы і, болей за тое, кантрастным згушчэньнем выяўленчых фарбаў, спа-

вядальнай, сапраўды малітоўнай пранікнёнасьцю лірычнага настрою аўтара — разумова й эмацыянальна дарэшты скіраванага да адзінага, найвышэйшага Судзьдзі ў спадзеве атрымаць спагадны адказ на сваё найдарожшае, пакутніцкае запытаньне. Здаецца, не паэт, але сам біблейны Ёў ізноў азваўся да Найвышшага Валадара і Спраўцы чалавечых лёсаў — гэтым разам не праз нясьцёрпны боль асабістых стратаў і болесьцяў, увогуле не праз старазапаветныя жарсьці. У Купалы — зусім іншае, вышэйшае, мабыць, перажываньне болю, несправядлівасьці. І гэтая выпына, вастрыня перажыванья — пагібельнае марненне ягоных суродзічаў, якія каторае ўжо стагодзьдзе жорстка выпрабавуюцца праз Эгіпэт духовы — нявольніцкую цемру, безнадзейнасьць:

За што, о Божа праведны, магутны,
Караеш так няшчасны свой народ...

.....
Бадзяцца кінуў па бязьмерным сьвеце,
Нявольнікамі кінуў нас гібець
За тую волю, што бацькі і дзеці
Лет сотні ў моц тваю вучылісь мець.

Глыбокай пранікнёнасьцю гэтым далёка не асабістым, але агульнанаспалітым пакутніцтвам абумоўлены ў рэшце рэшт занадта рапшчы, ледзь не багаборны выклік распачліўцы-паэта:

Паймі, пачуй,
Сон наш і свой стрывожны, —
Закон і суд свой праведны пашлі!..
Вярні нам Бацькаўшчыну нашу, Божа,
Калі Ты цар і неба, і зямлі!

Такім чынам, пытаньне Купалы-сымбалістага ёсьць у пэўнай ступені пытаньнем разгадкі ягонага паэтычнага шыфру дзеля спасьціжэньня глыбіняў мастацкага сьветаадчуваньня, а найбольш сьветаперажыванья, нечаканых і нярэдка вобразна дзёрзкіх пераўвасабленьняў паэтам як рэальнага, так і падсьвядомага, містычнага «нешта», якое, паводле Ёгана Гётэ, і складае адвечную таямніцу сапраўднай паззі і якое зазвычай страхуе творцу ад рамесьніцтва ў

штодзённай эмпірыі. На гэтым шляху пазнаньня і творчасьць Купалы, разьняволеная ад вяртыгаў утылітарнасьці ды рознага ідэялежнага спрашчэньня, ужо ня будзе ўспрымацца з вузка службовых, інструментальных пазыцыяў — усяго толькі сродкам выкрыцьця або ўхваленьня тае ці іншае грамадзкае сыстэмы. Яна, Купалава мяцежная Ліра, пачне ўладна клікаць чытача ў хвалюючы, неспасьціжны сьвет жыцьцёвых антыномій і супярэчнасьцяў, трагічных калізій і парадоксаў, дзе спакоі няма, дзе разьгрываецца найвастрэйшая драма Гісторыі — Чалавека-Чалавецтва — і ў канкрэтна беларускіх, і ў сусьветна-«містэрыяльных» праявах.

Для чалавека ж у гэтым бясконца драматычным выпрабаваньні ці не галоўнае, адзіна вартаснае — ня страціць, не запляміць свайго першаснага, асьвечанага Стварыцелем аблічча-віду, мужа і пакорна, па-хрысьціянску, пранесьці да ськону ўскладзены лёсам крыж:

Ўвесь да дна трэба выпіць свой келіх жыцьця,
Ці з вадой жыватвочай, ці з ядам;
З роўнай меркай чакаць вечнасьці й небыцьця,
Заадно абыймацца з анёлам і гадам.

.....
Бачыш, косьці на полі зьбірае груган,
І твае так калісь зьбіраць будзе...
Дык жыві ж сабой сам ці цьвярозы, ці п'ян,
І зь людзьмі так жыві, як і людзі.

(«Ўвесь да дна...»)

Спэцыяльнай увагі заслугоўвае праблема дамінуючага, апорнага сымбалю ў выяўленчай практыцы Купалы. На гэтую вядучую ролю напрошваецца паняцьце-вобраз кургану — характэрны элемент беларускага краявіду, нацыянальнай фальклёрнай паэтыкі. Зазначанаму «курганнаму» аспекту паэтавай спадчыны некалькі асобных старонак адведзена ў грунтоўнай «міта-паэтычнай» манаграфіі В.А.Каваленкі, які ляпідарна акрэсьліў курган своеасаблівым месцам сутыкненьня і аднаўленьня мінулага і сучаснага, долу і высі, праявінага і паэтычнага, ідэальнага: «Іменна тут засяроджаньне ўсяго, чым быў, што ёсьць і чым можа быць родны край». Дарэчы, і нашы першыя гісторыкі-краязнаў-

цы, ад Кіркора і Турчыновіча пачынаючы, таксама не абмінулі ўвагай гэтую характаралёгічную прыкмету геаграфічнага й духовага аблічча Беларусі. Але ў паэтычна-філязофскім асэнсаваньні й перажываньні гэтае ўзьнёсла-таямнічае праявы беларускага быцьця, беларускае духоўнасьці Купала, безумоўна, быў і застаецца першапраходцам.

Як сродак мастацкай дэталізацыі і тыпізацыі, курган у Купалы нясе на сабе шматфункцыянальную нагрузку. Найперш — гэта характэрная рыса пейзажнае ідэнтыфікацыі роднага краю: «На ўзбярэжжы ракі шумнаецнай... ўдзіранелы курган векавечны...»; «На няцьвіўшыя паланы леглі курганы» і г.д. У другім выпадку перад намі жывая хвалюючая эмблема драматычнай гісторыі Беларусі — наўсучэль усыпанай курганамі, капцамі ды магіламі заваёўнікаў і абаронцаў Бацькаўшчыны: «Адны ў шар курганны // — Сьведкі бітваў // — стаяць...» У трэцім — маркотны знак занябданьня й заняпаду некалі магутнае, свабоднае краіны: «Не гудзе ў павазе // Голас вечавы // Не шукаюць князі // Славы і бітвы... // Так прашло, мінула, // Што калісь жыло, // Ў курганох заснула, // Зельлем зарасло» («Зь мінуўшых дзён»).

Але тутак ж, на курганным узвышшы, адбудзецца, паводле паэтавага прадказаньня, і вызваленьне-ўваскрашэньне паярэмленае Айчыны:

Сваёй забранай старане,
Скаванай мучаніцы-княжне,
Ўзьнясуць пасад на кургане
На панаваньне недасяжне.

(«На куцьцю»)

Пра тое ж самае:
Ты на бацькаўскім, моладзь, кургане
Ўзьнясеш незабыты пасад,
Што расточыць сваё панаваньне
На ўвесь край, дзе сягне твой пагляд!

(«Моладзі»)

Інакш кажучы, адсюль, з курганных вышыняў — сымбалічнага акропалю Радзімы — агледзеў, глыбака перажыў паэт

фізычныя і духоўныя абсягі роднае Беларусі, далёка зазірнуў у прасьцяг нацыянальнай мінуўшчыны й прышласьці — у пошуках аптымальнага адказу на самае, мабыць, складанае, найвастрэйшае пытаньне, што трубой ерыхонскай прагучэла й гучыць над Беларускай Доляй, Беларускім Шляхам: «А хто там ідзе, а хто там ідзе..?»

Курганна-вобразная сымболіка бадай як ніякая другая з мастацкае палітры Купалы дазваляе, апроча ўсяго іншага, зразумець нутраную мэтанакіраванасьць, цэльны і арганічны характар ягонае творчае асабовасьці. Спрыяе глыбейшаму спасьціжэньню Купалы — адзінага, цэльнага, непадуладнага штучнаму «раздрабненьню» паводле, як нярэдка здаралася, розных кан'юнктурных меркаваньняў.

Дасюль намі згадваліся творы «курганнае» тэматыкі зь пераважна дарэвалюцыйнае (дакастрычніцкае) пары. Але возьмем верш «Зыходзіш, вёска...». Савецкай крытыкай твор зазвычай кваліфікаваўся як эталённы на складаным шляху аўтара ад «не зразумеў», «памыляўся», «не адразу ацаніў» (веліч рэвалюцыйных пераўтварэньняў) да цалкавіта сьвядомага й шчасьлівага азарэньня сацыялістычным — па-бальшавіцку — ладам. Між тым гэта адзін з найбольш шматсэнсавых і супярэчлівых твораў паэта, пабудаваны на паралелях-антытэзах старой зьнікаючай і новай надыходзячай, калгаснай вёскі. Памятаем з школьных хрэстаматыяў гэты бадзёра-ўладны зьмест і дух распачатага абнаўленьня: прымігьўную саху заменіць трактар, дымную лучыну — электрыка, «трухлявыя» калёсы — гонкае аўто, званы царкоўныя заглушыць фабрычны гудок... Але прагрэс тэхнічны, сацыяльны — рэч надта ж каштоўная. І кошты часам — даволі горкія, трагічныя, асабліва калі датычаць сакральных сымбалаў, людзкае памяці і чэсьці:

...Гарбы тваіх нямых курганаў,
Дзе сьляць нявольнікі і князі,
Парэжа сталь, як нож баранаў,
Каб цьвет зацьвіў на гразкай гразі...

І што цікава, калі ня сумна: найвялікшая драма векавога нацыянальнага разлому, прытоеная за вонкава бадзёрымі

строфамі верша, у перакладзе на расійскую мову М.Ісакоўскім нечакана абярнулася нейкай суцэльнай радульна-трыюмфальнай дзеяй:

Они горбы твоих курганов,
Где спят рабы и спят магнаты,
Трудом распашут неустанным,
И там, под солнцем долгожданным,
Сады раскинутся богато...

Зрэшты, ілюзія квітнеючага саду на... руінах векавечнага сялянскага і, падірэсьлім, усенацыянальнага храму працалюбства й духовасьці, чым па сутнасьці здавён зьяўлялася «забітая, цёмная» (зразумела, у вачох некаторых адукаванцаў-прагрэсістаў) вёска, спакушала часам ня толькі паэтаў, але і навукоўцаў: «Цяжка пераацаніць гэты верш. Ён выяўляе глыбокае разуменьне наступальнага характару новай эпохі. Зь яе ўладай тэхнікі, індустрыяй, што не пакіне каменя на камені ад сівой патрыярхальшчыны, ад аднаасабнага ладу жыцьця зь яго забабонамі, цемрай, беспрасьветнай, зьянісьляваючай працай. Паэт вітае глыбокі карэнны гуманізм рэвалюцыйнага перавароту ў вёсцы». Ня станем папікаць аўтара цытаванага фрагмэнту — ня горшага, мабыць, і ня лепшага ўзору нарматыўна-сацыялягізаванай эстэтыкі, што доўгі час уладарыла ў купалазнаўстве, літаратуразнаўстве наогул.

Адзін з сучасных паслядоўнікаў Купалы нядаўна вельмі адэкватна перачытаў «разьвітальную», а дакладней — «адыходную» беларускай вёсцы:

Яна ўцякла за тья межы,
Што трактар зьнёс за небакрай,
За тья сіласныя вежы,
Дзе рай вяшчаў вароньні грай
.....
Спалілі смаляныя лавы
Што ўсіх трымалі ля жытла.
«Зыходзіш, вёска, зь яснай явы», —
Сказаў Купала. І зышла...⁴

Гэтым скупым, жорсткім да катастрафічнасьці «і... зыш-

ла...» паэтычная інтуіцыя Барадуліна, здаецца, беспамылкова зазначыла як Купалаў, так і, відавочна, уласны боль па зніклай нацыянальна-духовай Атлянтыдзе беларусаў, за межамі якой «бараннае» эгэтанаванне натоўпу, што падмяняе і падмінае жыццё і ўзыходжаньне народу, пазбаўлена гістарычнай і эстэтычнай каштоўнасці. Надта ж яны сумнеўныя, краскі, прарослыя на атручанай глебе, на «гразкай гразі», хаця псыхалягічны кайф ад іх д'ябальскага водару, па ўсім мяркуючы, яшчэ доўга будзе кружыць галаву беларускаму насельніцтву. Ды ці толькі беларускаму?

Не выпадкова, што сучаснікі Купалы, першыя чытачы і слухачы з найбліжэйшага паэту асяродзьдзя (Я. Колас, Я. Лёсік, А. Смоліч, Дз. Прышчэпаў і інш.) не падмануліся ў трывожных прадчуваньнях, навеяных вершам «Зыходзіш, вёска...». На адным зь вечароў на кватэры Купалы, пісаў у сваіх паказаньнях Аркадзь Смоліч падчас сьледства ў ГПУ па справе «Саюзу вызваленьня Беларусі», паэт прачытаў згаданы верш. — «Сутнасьць ягоная ў тым, што вёска, якая дагэтуль ідэалізавалася ўсімі без выключэньня паэтамі, цяпер стаіць на парозе знікненьня. Гэта выклікае нейкі жаль, як сон маркотны, нежаданы... Верш выклікаў ува ўсіх моцнае ўражаньне, пачалі гаварыць, хваліць аўтара: адчувалася значна большае шкадаваньне старой, адыходзячай вёскі, чым гэта было ў аўтара». Праўда, Смоліч не зусім дакладны, бо згаданае шкадаваньне, наогул пачуцьцё вострае, несущэснае тутгі, выкліканай трагічным разломам у лёсах вёскі, усё краіны, з гранічнай суровасьцю адбіта ў першым жа, зачынальным радку: «Як сон маркотны, нежаданы...» (паводле аўтографу).

Так, сон, як і сама вясковая ява нашая, маласуцэсплівы, журботны, але ж і дарагі. У гэтай яве-сьне — наша адвечная трываласць, чалавечая і нацыянальная арганічнасьць, парушэньне якой крые ў сабе незлічоныя страты.

Акурат тады, на мяжы 20-30-х гадоў, з-пад увагі дапытлівых крытыкаў не высьлізгнулі і фармальна-тэхнічныя асаблівасьці разгледанага твору, — які вонкава ўхваляе перабудову вёскі, але ўсім сваім стылёвым ладам (чатырохстопны ямб, рыфмовае чаргаваньне паводле схемы а-в-а-а-в пры выключна жаночай рыф-

моўцы) выклікае ўражаньні цалкам супрацьлежныя, дарэчныя хутчэй на хаўтурах, чымся пры ўслаўленьні. Антон Адамовіч, у той час малады літаратуразнаўца, зьвярнуўшы ўвагу на зазначаны стылёвы парадокс у Купалавым вершы (антынамічнае скрыжаваньне «яснай явы» і «ночнага царства») спасылаецца ў сваіх успамінах на адну прыкметную, хоць і малавядомую купалазнаўца, дэталю. Калі паэту ў прыватнай гутарцы зьвярнулі ўвагу на згаданую стылёвую супярэчлівасьць, ён ухіліста й ляканічна адраагаваў: калісьці ім быў напісаны верш у падобнай стылёвай манэры; цяпер жа зьявіўся своеасаблівы «двайнік». Першым творам, удакладняе Адамовіч, аказаўся верш «У ночным царстве» (1913). Праведзеная ім жа тэксталягічная паралель пераконвае ў дасканаласьці скарыстанай паэтам адцягнена-сымбалічнай формы, здольнай пераадолець вузкія рамкі часу і абставін і разам з тым падказаць чытачу штось вельмі сутнаснае, трывожнае аб тым і другім⁵. Параўнаем гэта й мы:

Скрыпяць трухляцінай асіны, Над курганамі зьвяр'ё вые...	Як сон маркотны, нежаданы, Зыходзіш, вёска, зь яснай явы.
Гасьцінцам, цёрневай пупцінай У ёрмах, скованай скацінай,	А твой народ вернападданы Імкнецца, скінуўшы кайданы,
Ідуць нябожчыкі жывыя...	Да новай долі, новай славы...
(«У ночным царстве»)	(«Зыходзіш, вёска...»)

Незайздросны, варты горкага спачуваньня кон зняволеных «жывых нябожчыкаў» — жалюгодных ценяў ночнага царства. Зьвярынае выцьцё над мярцьвячынай («пошасьцю трупавея») і бразгатаньне трактарных гусеніц над маўклівымі курганамі — таемнымі грабніцамі продкаў — ня здольнае выклікаць нічога, апрача несущэснай тутгі й безнадзейнае распачы. Але ўсё гэта пераахаджалае — міязмы змрочных прывідаў узапар з сатанінскімі грывасамі грэшнага земнага быцьця. Вячыстымі затое — несягальнымі й неспасьціжнымі — і надалей застаюцца ў паўночных высях зорныя россыпы Млечнага Шляху («Бялее Млечная дарога...») — канчатковага ўпнішча творчых пошукаў і пакутаў паэта, адкуль гэткімі ж вячыстымі гукамі-словамі з-пад сымбалічных знакаў крыжа і кургана — знакаў сьмерці і неўміручасці — прарочаць да нашчадкаў нятускныя строфы:

Як прыйдзе дзень майго збаўлення,
 З крываваых церняў вызваленне, —
 А веру, прыйдзе гэтка дзень, —
 Зь імглы адвечнасьці паўстане
 І крыжам стане на кургане
 Майго жыцця бясьсьмертны цень.
 («Мой цень»)

1995 г.

¹ *Купалавы вершы цытуюцца паводле выданьня: Спадчына. Выбар паэзіі Янкі Купалы. Выдавецтва «Бацькаўшчына». Нью-Ёрк-Мюнхэн, 1955. — Заўв. рэд.*

² *Лосев А.Ф. Романтизм // Літаратурная учеба. 1990. № 6. С. 142.*

³ *Гл.: Энцыклапедыя літаратуры і мастацтва Беларусі ў пяці тамах. Т. 4. Мн., 1987, С. 722.*

⁴ *Варадулін Р. Міласэрнасць плахі. Кніга паэзіі. Мн., 1992. С. 105.*

⁵ *Каваленка В.А. Міфа-паэтычныя матывы ў беларускай літаратуры. Мн., 1981. С. 153.*

⁶ *Склют Рыгор. (Адамовіч Ант.) Зь «яснай явы» — у «ночнае царства» // 3 гісторыяй на «Вы». Вып. трэці. Мн., 1994. С. 276.*

ЯК ЗАГІНУЎ ПАЭТ?

Парыская эміграцыйная газета «Беларускія навіны» ад 28 чэрвеня 1947 г., на пятыя ўгодкі сьмерці Янкі Купалы, паставіла нязвыклае, даволі казытлівае пытаньне: «Мы ж, беларусы, ня ведаем на'т дакладна, як памёр Прарок! Ці гэта зьяўляецца доказам нашага ігнаранцтва ці нашым культурным абскурантызмам, няздольнасьцю ацаніць незалежна заўвагі сваіх вялікіх людзей?» Ад загадкавай гібелі паэта мінула нямала часу, а пытаньне дасюль застаецца адкрытым. З надыходам галоснасьці яно нават абвастрылася, асабліва пасля нядаўнага выступу ў друку Барыса Сачанкі зь літаратурнай вэрсіяй аб мажлівым забойстве народнага песьняра Беларусі.

Нечаканя дэталі да згаданае вэрсіі дадаюць і прапанаваныя

чытачом «Звязды» ўспаміны А.Сьвяневіч (1902-1974), з тэкстам якіх мне давялося пазнаёміцца ў архіве польскага Інстытуту Ўл.Сікорскага ў Лёндане. Але напачатку некалькі словаў пра іхную аўтарку. Алімпа Сьвяневіч — паходжаньнем з польскага шляхецкага роду Замбржыцкіх — нарадзілася ў Гомелі; дзяцінства, маладосьць і апошнія гады перад рэпатрыяцыяй зь Беларусі (1946) правяла ў Вязынцы і яе ваколіцах, на радзіме Янкі Купалы. Яе дзед, Станіслаў Валянцінавіч Замбржыцкі, захапляўся фальклёрам, краязнаўствам; ён зьяўляецца, як устанавіў Генадзь Каханюўскі, аўтарам ананімнага вершаванага твору «Гутарка Сталюка». Унучка скончыла Віленскі ўнівэрсытэт і таксама свой творчы дар прысьвяціла вывучэньню вуснай народнай творчасьці, польска-беларускім культурным узаемаўплывам, агублікавала шэраг працаў у польскім эміграцыйным друку на тэму беларускай абраднасьці, а менавіта абрадаў шанаваньня памерлых, дзядоў. У кантэксце апошняга звычайу дасьледавала творчасьць А. Міцкевіча; у рукапісе засталася яе манаграфічная праца «Інтэрпрэтацыя «Дзядоў» Міцкевіча на падставе скарбаў беларускай культуры». Некалькі рукапісных нататак прысьвечана ёю гісторыі беларускіх уніятаў, а таксама руйнаваньню праваслаўных сьвятыняў, пераважна на Маладзечаншчыне, у даваеннай Польшчы. А.Сьвяневіч сваёй творчасьцю ўвасабляла тып «краёвага» польскага інтэлігента, у якім глыбокі польскі патрыятызм спалучаўся зь ня меншай пашанай да нацыянальнай самабытнасьці беларусаў, шчырым памкненьнем да духова-культурнай суладнасьці двух здавён спародненых народаў-суседзяў. Такой жа шчырасьцю прасякнутыя і радкі нададзеных ніжэй у перакладзе з польскай мовы успамінаў «ЖМЕНЯ ЗЬВЕСТАК ПРА ЯНКУ КУПАЛУ, САБРАННЫХ АД ЛЮДЗЕЙ, ЯКІХ Я ВЕДАЛА АСАБІСТА». Тэкст машынапісны, месцамі праўлены рукою аўтара, экзэмпляр першы:

«З размовы з студэнткай менскага ўнівэрсытэту. Падчас нямецкае акупацыі я некалькі разоў адведвала Менск. У першыя адведзіны пазнаёмілася з студэнткай менскага ўнівэрсытэту і яе мужам, маладым тэатральным акторм. З таго часу неаднойчы бывала ў Менску, заўсёды наведваючы блізкіх сяброў. Спецыяльнасьцю спадарыні Галіны была беларуская літаратура, але ў раз-

мовах са мною яна ўсцяж паслугавалася найчысьцейшаю расійскай мовай. Таму аднойчы я спыталася, на якой мове адбываліся лекцыі ўва ўніверсітэце. Пачула даволі цікавы адказ: «Лекцыі ў нас праводзіліся па-расійску, адно Янка Купала выступаў па-беларуску, але тыя выступы спыніліся пасля ягонага арышту як нацдэма (нацыянальнага дэмакрата). Пасля выхаду з турмы болей ён ува ўніверсітэце не выступаў і быў адсунуты ад моладзі. І толькі пры прыватных сустрэчах мы гаварылі зь ім па-беларуску, бо Янка Купала іначай, як па-беларуску, ніколі не гаварыў».

Травеньскі нумар «Беларуса» (гаворка йдзе пра газэту амерыканскіх беларусаў — А.К.) нагадаў аб надыходзячых 25-х угодках сьмерці Янкі Купалы. У сувязі з гэтым я вырашыла занатаваць сваю размову з удавою паэта, а таксама асобаю ёй вельмі блізкаю, бо абедзве размовы датычаць сьмерці паэта і кідаюць пэўнае сьвятло на апошнія хвіліны ягонага жыцьця.

Маё спатканьне з Купаліхай адбылося ў верасьні 1945 году на хутары Гурнавічы, дзе я жыла разам зь дзецьмі і бацькам Юзафам Замбржыцкім пасля выезду з маёнтку Вязынка на пачатку ліпеня 1944 г., калі пасля адступленьня немцаў прыйшла Савецкая Армія. З тае пары маёнтак быў перайменаваны на калгас імя Янкі Купалы. Пагодным верасьнёвым днём малодшы сын Юрка малаціў цапом жыта ў сенцах, я на кухні гатавала абед. Раптам край ганку мільгануў лімузын. Спалоханы Юрка выпусціў цэп, кульмягом кінуўся да кухні, зьбялелы, што палатно, устрывожана выгукнуў: «Мама, аўто!» Я скамянела. Але ўсё трывала якую сэкунду, бо дзьверы адразу адчыніліся і да кухні хапатлівай хадой увайшла паджылая жанчына. Загаманіла неаблагой польскай мовай: «Не палохайцеся, калі ласка, я хацела б толькі параіцца адносна хаты, у якой нарадзіўся беларускі паэт Янка Купала. Наведала калгас, адтуль мяне скіравалі сюды, бо тут жыве спадар Замбржыцкі, здатны дапамагчы нам найлепшай інфармацыяй».

— Гэта мой бацька, — прамовіла я ўзрадавана, а Юрка, не чакаючы каманды, паджыгаў на пошукі дзядулі. Мы засталіся ўдзвёх.

— Кім Вашэця будзеш? — сарвалася ў мяне пытаньне.

— Я ўдава Янкі Купалы. — І адразу дадала, мажліва, папярэджаючы маю недаверлівасьць: — Ведала добра Вашу цётку Вікторыю Бабінскую, яна бараніла мяне на судзе за тайнае навучаньне.

Лепшае легітымацыі не патрабавалася. Імгненна прыгадалася маленства і апавед цёці Віці з часоў тайнага (польскага — А.К.) навучаньня ў Менску...

Калі адносна госьці ўсталяваўся поўны давер, я запыталася яе наўпрост: што было прычынаю сьмерці Купалы, няўжо хвароба? Ай, узбуджана прамовіла яна, гэта была такая раптоўная сьмерць, але, прашу, не пытайцеся аб гэтым. Тымчасам увайшоў мой бацька, а паколькі ён быў ужо праінфармаваны ўнукам, то без усялякіх тлумачэньняў сеў да аўтамабіля, дзе апрача шафэра знаходзіўся нехта з прэсы, і яны паехалі. На разьвітаньне спадарыня Купаліха пакінула мне свой адрас, запрашаючы наведаць яе падчас побыту ў Менску.

Увесь эпізод ад перагуду да разьвітаньня трываў ня больш за 15 хвілін. Ён ніякага сьвятла ня кідае на пытаньне аб прычыне сьмерці Купалы. Але адбытая размова стала ўступам да іншых размоваў, якія гэтае пытаньне праясьняюць.

Некалькімі тыднямі пазьней я падалася ў Менск, дзе, як ужо ўспамінала, мела сяброўскі дом, куды можна было забегчы, пакінуць які клуначак, каб пасьпяшаць потым на рынак, нешта прадаць, нешта купіць ды вяртацца так званым «прыгарадным» дахаты. Той сяброўскі дом быў невялічкай, складзенай уласнаручна ў пагарэлым Менску хацінкай Ч., бацькоў згаданае на пачатку студэнткі. Невялічкая халупа, але гасьціннасьць і сардэчнасьць гэтых людзей была проста здзіўляючай. Адразу з вакзалу ступіўшы на парог, я не прамінула пахваліцца падзеяй, што нядаўна мела месца ў Вязынцы. Вой, ведаю пра ўсё, з усімі драбніцамі, прамовіла ў адказ Ч. Уладзя — гэта ж мая найбліжэйшая сяброўка. Калі пойдзем на рынак, па дарозе я многа раскажу пра яе. Я вычула ў словах спадарыні Ч. штось нязвычайнае, місійнае. Зразумела, што мне хочучь пераказаць нешта вельмі важнае. З прытоенаю ўвагаю слухала тое, аб чым гаварыла спадарыня Ч. Яна адразу пачала пра сьмерць Янкі Купалы.

«Купала разам з жонкаю пасля ўцёкаў зь Менску ад нямец-

кае акупацыі жыў у Горкім. У 1942 годзе ён выехаў у Маскву на запрашэнне на зьезд пісьменьнікаў¹. Неўзабаве жонка атрымоўвае тэлеграму — пільна прыехаць у Маскву ў сувязі зь смерцю мужа. На маскоўскім вакзале яе спаткалі не сябры Купалы, але афіцыйныя асобы, нехта з арганізатараў зьезду і нейкі прадстаўнік уладаў. Па дарозе да гатэлю ёй расказалі пра драбніцы смерці, якая, паводле іхнай інфармацыі, здарылася пры наступных абставінах. Пасьля паседжаньня адбыўся банкет. Купала, як вам вядома, «любіў выпіць», слаба валодаў сабой. Вось жа на тым банкете многа піў і выйшаў зусім п'яны. Да гатэлю, што знаходзіўся недалёка, нежк дайшоў. Пакой ягоны месціўся на другім паверсе. Лесьвіца ў гатэлі мела квадратны пралёт. Купала нежк дабраўся да другога паверху, але, відавочна, зрабілася яму кепска, ён заванітаваў, таму, праўдападобна, мусіў нахіліцца праз парэнчы лесьвіцы і ў той жа момант, трацячы раўнавагу, зьляцеў у лесьвічны праём і разьбіўся аб каменны цокаль. Жонка, выслухаўшы вестку аб здзяеньнай смерці, зажадала адкрыць труну памёрлага. Ёй адмовілі, спасылаючыся на тое, што нябожчык у вельмі скалечаным выглядзе і бачыць яго было б страшэннай для яе траўмай (труна была наглуха забітая). Тым ня менш, наперакор гэтай кляпатлівасьці, удава паўторна, зь яшчэ большай рашучасьцю у голасе, пацьвердзіла сваё патрабаваньне, на што ў суразмоўцаў таксама зьмяніўся тон і ў адказ прагучэлі ўжо не далікатныя, але рэзкія словы: «Раім вам перастаць лезьці зь сваімі дамаганьнямі, бо гэта можа кепска для вас скончыцца. Труны так і так не адчынім». Яна імгненна ўсё зразумела. Янка Купала загінуў ня ў выніку няшчаснага выпадку, і не было то ніякае самагубства, але нехта штурхануў яго ў лесьвічны пралёт, і хто знае, ці не дабілі яго ўжо ляжачага на цокалі.

Па заканчэньні гэтага жажлівага аповеду спадарыня Ч. дадала: «Яна глыбока перакананая ў тым, што ейнага мужа забілі, але што можа рабіць... Улады яе шануюць, прызначылі кавальніцай музэю Янкі Купалы ў Менску. Ёй таксама даручана арганізаваньне музэю ў дамку, дзе Янка нарадзіўся, дзеля чаго наведвала калгас і сустракалася з вамі. Цяпер можаце зразумець, што ў яе няма іншага выйсьця, як рабіць выгляд, што Янка загінуў у выніку няшчаснага выпадку». Калі пад канец нашае

размовы я запыталася, ці яна раіць мне наведаць спадарыню Купаліху, якая гэтак сардэчна мяне запрашала, пачула наступную раду: «Мала, што яна запрашала, але вaley не хадзіць да яе. Ужо пачалася рэпатрыяцыя (польскага насельніцтва зь Беларусі – А.К.), усе ведаюць, што вы ад'яжджаеце, то вaley не заходзіць. Кватэра, пэўна, пад наглядам, і ваш візыт можа толькі ёй нашкодзіць».

Пасьля майго вяртаньня дадому дзеці зацікаўлена пыталіся: мама, а ці наведала Купаліху (так яе паўсюдна называлі ў Беларусі)? Дый не! Ня мела часу, а з рынку сьпяшалася на цягнік, каб не спазьніцца. Некалькімі днямі пазьней мой старшы сын Вітак (Вітальд) сустраў на дарозе селяніна зь Сяледчыкаў... Дзядзька азірнуўся і, пераканаўшыся, што паблізу нікога няма, загаварыў: «Скажы, сынку, ці маці гаманіла з Купаліхаю, як была ў Менску?» «Не, не гаманіла, бо ня мела часу зайсьці да яе», — шчыра адказаў сын. На што вясковец: «Э, ты мне не кажы, мы здагадваемся, што яна гаманіла, толькі не прызнаецца, і мы пэўныя, што твая маці раней ці пазьней даляціць куды трэба і раскажа пра нас каму трэба» (дыялёг селяніна зь Вітальдам запісаны па-беларуску – А.К.).

Я шчаслівая, што нарэшце выканала ўскладзены на мяне абавязак як удавою Янкі Купалы праз пасярэдніцтва Ч., так і беларускімі сялянамі».

Вось і ўся нататка-ўспамін. Можна ў ёй не надаваць значэньня некаторым недакладнасьцям, як і легендарнаму пасажу пра ўяўны банкет і ап'янелага на ім Купалу. Але адно-адзінае пытаньне ў гэтых нататках нельга пакінуць без увагі: чаму жонцы паэта не дазволена было паглядзець у апошні раз на дарагога ёй, нежывога ўжо, чалавека? Ці сапраўды разьвітаньне з Купалам-нябожчыкам адбывалася пры наглуха забітай труне? Наогул, ці правамерныя самі пытаньні? Калі яны не прыдуманьня, іх нельга пакінуць без высьвятленьня. Бо хіба яшчэ застаўся ў жывых хтось зь сьведкаў Купалавай смерці, нарэшце, з блізкіх сяброў Уладзіславы Францаўны Ляцэвіч, каму яна, верагодна, давярала патаемнае гора сваё, мажліва, і падазрэньне адносна забойства мужа. Мо і спадарыня Ч. (падаю з зразумелых прычын толькі першую літару яе прозьвішча, цалкам занатаванага ўва ўспамінах

А.Свянеч), ці хто зь яе радзіны адгукнецца на гэтую публікацыю?

Закранута надта ж дарагое, святае для беларусаў імя чалавека, каб замоўчваць доммыслы вакол яго.

Асабіста я не выключаў бы афіцыйнага расьсьледаваньня гібелі Янкі Купалы. Такому вырашэньню справы спрыяе і незалежны статус Беларускай дзяржавы і, хацелася б верыць, праўная незалежнасьць яе Генэральнага пракурора. Чалавека, як кажуць, неабьякавага да беларускай культуры, нацыянальных сьвятыняў свайго народу².

Лістанад, 1991 г.

¹ Падчас эвакуацыі Купала жыў на Волзе, але ня ў Горкім, а пасёлку Пячышчы Татарскай АССР, недалёка ад Казані. Адтуль 16 чэрвеня 1942 г. ён выехаў у Маскву на запрашэньне выступіць на радыё і дзеля творчай працы (зьезды пісьменьнікаў у вайну не праводзіліся). Празь некалькі дзён, 28 чэрвеня, падчас пражываньня ў гатэлі «Масква», паэт загінуў. — *Заўв. аўт.*

² Меўся на ўвазе Мікалай Іванавіч Ігнатавіч (1940-1992). — *Заўвага 1998 г.*

ЗЬ ЛІСТА МАКСІМА ТАНКА

«Мінск, 17.01. 1993 г.

Дарагі Аляксей Канстанцінавіч!

Недзе доўга блукала Вашае пісьмо па сёньняшніх лябірынтах пошты, бо толькі заўчора я яго атрымаў. Шчыра дзякую за навагоднія пажаданьні, хоць з кожным годам у мяне больш страгаў і менш надзеі на нешта лепшае. Ня стала швагра — Язэпа Семяжона, памерла сястра, потым — дачка, а зараз цяжка хворая пакутуе жонка, ды і сам стары конь зусім падбіўся за свае восем дзясяткаў гадоў. Таму амаль не прымаю ніякага ўдзелу ў розных гучных баталіях, папулярных і спакусных *impregach*. Толькі яшчэ сяк-так стараюся ўтрымаць у сваіх руках пяро. Выбачайце за такі нудны ўступ да майго пісьма.

(...) Апошнім часам шмат увагі ўдзяляецца палітычнаму і літаратурнаму жыцьцю ў былой Зах[одняй] Беларусі. Бяда

толькі, што некаторыя аўтары так перамяшваюць «праўду зь няпраўдай, цноту з гарэзіяй», што толькі дзіву даецца і пачынаеш сумнявацца ў аб'ектыўным асьвятленьні вядомых падзеяў і фактаў. Нат і Вы не змаглі ўсьцерагчыся ў сваім артыкуле пра сьмерць Купалы. У той трагічны дзень я быў у Купалы. На стале ў яго стаяла закуска, нехта з нашых хлопцаў, скінуўшы боты, і спаў на канапе. Купала з адкаркаванай бутэлькі наліў у два фужэры шампанскага і, чамусьці, мне разбавіў яго вадой. Пры гэтым сказаў: «Вось ты, Максім, ня п'еш, і мне дактары забаранілі, бо трэба перад 60-годзьдзем падлячыць сваю печань». Выпіўшы такі кактэйль, я разьвітаўся з Купалам. Відаць, гэта была ў ягоным жыцьці апошняя чарка. Я вярнуўся ў свой нумар, а ён — падаўся да Лынькова. Празь нейкі час мне пазваніў А. Астрэйка: «Забіўся Купала!» Не чакаючы ліфту, я пабег па лесьвіцы. На 5-6 паверхх нейкія экспэрты нечым пасыпалі кроплі крыві, а на самым доле, дзе заўсёды сядзеў чысьцільшчык абутку, прыбіральшчыцы змывалі крываваыя плямы. Купалы ўжо не было. Калі хавалі, труна была адкрытая (курсіў аўтара ліста — А.К.). Ля галавы Купалы ляжала стужка, на якой нехта зь пісьменьнікаў напісаў ягоныя прарочыя словы «Мне сьняцца сны аб Беларусі».

АЛЕСЬ ГАРУН ВЯРТАЕЦА

Заўвагі на рукапіс кнігі Ў. Казьберука, прысьвечанай жыцьцю і творчасці А.Гаруна

Нарэшце імя Алесь Гаруна вяртаецца ў духова-грамадзкую прастору Беларусі. Можна толькі прывітаць творчую ініцыятыву Ў.Казьберука, які яшчэ ў змрочныя часы застою мужна спрабаваў прарваць блякаду замоўчваньня і фальшы вакол адной з найбуйнейшых постацяў беларускай паэзіі і грамадзкай думкі. Аўтару рукапісу наогул удалося стварыць панарамны і жывапісны партрэт яркай і драматычнай асобы Аляксандра Прушынскага-Гаруна. Праца Ў.Казьберука вабіць глыбокім веданьнем эпохі, гісторыі нацыянальна-вызваленчага змаганьня беларускага народу, іншых рэалій, што так ці іначай абумоўлівалі мастацкае і палітычнае сталеьне героя кнігі, вызначалі яго жыцьцёвае крэда.

Можна не сумнявацца, што працу Ўладзімера Міхайлавіча з

удзячнасцю сустрэне шырокі чытач Беларусі і ня толькі Беларусі, а выдавецтву «Навука і тэхніка» залічыцца важкі плюс за практычнае, адчувальнае спрыянне нацыянальна-культурнаму адраджэнню краіны. Гэтаму ж спадзяванню падначаленыя мае заўвагі, народжаныя падчас знаёмства з рукапісам.

Найперш — аб ідэйна-палітычнай характарыстыцы А. Прушынскага. Драматызм ягонага лёсу відаць, ня ў тым, што ён не паспеў зразумець, цалкам прыняць кастрычніцкую рэвалюцыю, але ў тым, што гэтая рэвалюцыя, яе кіруючыя кадры ў Беларусі (Мяснікоў, Ландэр, Кнорын, Рэйнгольд і г.д.) на пачатковым этапе не «заўважылі» беларускага пытання, чым насцярожылі, на пэўны час адштурхнулі ад сябе значную частку беларускіх рэвалюцыйна-вызваленчых сілаў. У гэтым мне бачыцца драма перадусім самое рэвалюцыі, нацыянальны нігілізм, «дзіцячая хвароба» якой з цягам часу перарасце ў нацыянальную неталеранцыю і адміністрацыйна-дыктатарскае выпраджэнне. Але яшчэ большая драма напаткала Прушынскага-Гаруна. Разам з субратамі па вызваленчым руху ён вызначыў быў рэальныя, сацыялістычныя не па фразе, а па сутнасці напрамкі развіцця краіны (праграма Беларускай сацыял-дэмакратычнай партыі, разгледжаная ў кнізе), якія, на вялікі жаль, не давалася здзейсніць і да якіх на сучасным адраджэнчым этапе зноў сягае беларуская думка. Тут менавіта бачу адну з галоўных, прынцыповых навукаў аўтара «Матчынага дару»; вартых падкрэслення ў заключнай частцы рукапісу. Мажліва, гэтая ж акалічнасць дазваляе зразумець, «поняць», хаця не прыняць і часовыя ілюзіі старшыні Беларускай Вайсковай Камісіі адносна прабеларускіх сымпатыі Пілсудскага, чыя жорсткая акупацыйная палітыка, ігнараванне памкненняў беларусаў да нацыянальна-дзяржаўнага самавызначэння даволі хутка гэтыя ілюзіі развеяла. Інакш кажучы, ворта мець на ўвазе аб'ектыўныя супярэчнасці ў Гаруновым лёсе, спрабуючы іх растлумачыць (прынамсі, не спрашчаць, ня згладжваць).

Больш разгорнутага, адназначнага вызначэння заслугоўвала б месца Гаруна на літаратурным небасхіле Беларусі — творцы дастаткова самастойнага, дасканалага, на свой лад унікальнага. Месцамі ж пры чытанні рукапісу паўстае міжвольнае ўражанне

аб залежнасці, калі не другараднасці гэтага паэта ад фактычна раўнаважных яму волатаў беларускага слова — Купалы, Коласа, Багдановіча. Наогул, эстэтычная непаўторнасць Гаруновай ліры, трашна прыкмечаная беларускім літаратуразнаўствам яшчэ ў 20-я гады (А. Барычэўскі, А. Бабарэка), патрабуе, на мой погляд, асобнай увагі, ня меншай, як гэта ўчынена адносна сацыяльна-ідэйнай характарыстыкі паэтавай спадчыны.

За межамі аўтарскага разгляду застаўся матыў беларуска-ўкраінскай вызваленчай салідарнасці — наймацнейшая рыса Гаруновага патрыятызму, зьнітаванага з глыбокім інтэрнацыяналізмам (прысвечаны Т. Шаўчэнку верш «За тысячы верст ад радзімага краю...»).

Не зашкодзіла б і згадка пра грунтоўную рэцэнзію П. Любецкага на зборнік «Матчын дар» («Чырвоны шлях». Пг., 1918, № 5-6.), не бескарысную, мажліва, для разуменьня паэтычнай загадкі Алеся Гаруна: «Ён цалкам самабытны; перагартаўшы ўсю кніжку, вы нігдзе ня знойдзеце слядоў чужых уплываў. Паэт ідзе сваёй дарогай».

Зьмястоўная, цікавая кніга пра Чалавека Высокага Дару, пэўна, вартая і аднаведнага загаловку. Прапанаваны («На крутых паваротах...») насцярожвае нейкай зацяганасцю.

Ліпень, 1989 г.

У ХРАМЕ ВЕДЫ І КРАСЫ

Вацлаў Ластоўскі і эстэтычнасць літаратуры

На пачатку XX ст. легалізуецца беларускае літаратурнае слова. Вакол «Нашае Нівы» множацца, гуртуюцца пісьменьніцкія сілы. Жанрава і тэматычна ўзбагачаецца нашае пісьменства, пераадольваючы ранейшыя вузкія этнаграфічныя рамкі «сялянскасці». Адначасна штотраз вастрэй адчуваецца праблема эстэтычных крытэраў літаратурнага развіцця, удасканальвання мастацкіх формаў і стылю. Адным з першых зьвярнуў увагу на гэта М. Багдановіч. Заўважылі пытанне ў прыязных водгуках на адраджэнне беларускага пісьменства і прадстаўнікі братніх літаратур — Л. Гіра, В. Вегняровіч, А. Пагодзін і інш. Сьцяганосныя постаці Я. Купалы і Я. Коласа былі падтрыманыя Максімам

Горкім, хаця спачувальна заўвага расейскага пісьменьніка пра беларусаў як «самыі забітыі народ в России» патрабавала б пэўнага ўдакладнення. Як-ніяк, але і ў тых неспрыяльных варунках мастацкая творчасць гэтага народу, адлюстраваная ў многіх фальклёрных зборніках, перавыданьнях паэтычнае перліны — паэмы «Тарас на Парнасе», наогул штораз выдавочнае нацыянальна-культурнае ажыўленьне беларусаў аб'ектыўна аспрэчвалі «мандат» на іхную выключную забітасць.

Інакш кажучы, дасьпявала патрэба ў мадыфікацыі погляду на беларускую супольнасць у яе вызначальных і рознабаковых праявах — гістарычна-этначнага, сацыяльнага, духовага кшталту. Літаратура — сродак і мэта народнага самавыяўленьня і самасцьверджання — не магла ўхіліцца ад гэтага прызначэньня, выступаючы ў дзвюхінастаснай ролі выразніка жыцьцёвае праўды і творцы мастацкае харашыні. Майстрам-словатворцам належала задзейнічаць усё багацьце выяўленчых рэсурсаў, урухоміць, гарманізуючы, рознагалосыя рэгістры паэтычнае музы. Так, мабыць, разумеў надзённасьць праблемы В.Ластоўскі, калі, не бяз пэўнае дзёрзкасьці, наважыўся прынародна папракнуць калегаў-парнасьнікаў у празьмернай манатоннасьці і жаласьлівасьці іхнага паэтычнага голасу і заклікаць да апанаваньня якасна новае мастацкае вышыні, адэкватнай нацыянальна-тыпалагічнаму партрэту беларуса, узроўню эўрапейскай культуры¹.

У беларускай крытыцы найноўшага часу Ластоўскаму выпала ініцыятыва выяўна паставіць і часткова абгрунтаваць пытаньне красы як найвышэйшага крытэру мастацкай творчасці, незаменнай перадумовы выкананьня творцам нацыястваральнага пакліканьня, наколькі «паэт павінен быць вучыцелем і прарокам свайго народу, павінен быць судзьдзём і цветам душы яго, павінен выяўляць красу свайго народу і краю...»². Акцэнтуючы погляд на прыгожае, на эстэтызацыю літаратурнага працэсу, аўтар не прыніжаў грамадзянскай пакліканасьці творцы, у чым Юрку Верашчаку (В.Ластоўскага) доўгі час дакарала нязьмерна сацыялягізаваная, ідэалыгічна ангажаваная крытыка. Наадварот, ён падкрэсьлівае арганічную цэльнасьць, непадзельнасьць мастацкіх і грамадзянскіх абавязкаў літаратуры, дваадзінае

прызначэньне паэта — творцы хараства, «памазаньніка Божага» і прарока. Толькі дзякуючы гарманійнай цэльнасьці мастацкае слова здольнае абуджаць і разьвіваць у чалавеку шляхотныя пачуцьці і парываньні, спрыяць ягонаму духоваму прасьвятленьню. І адначасова — узвышаць людскую істоту над паныласьцю штодзённага быту, засьцерагаць ад прымітыўнага спажывецтва, ад маральнага ачмурэньня, пры якім таварам на продаж, на «фабрыку суперфасфату», стаюцца нават косьці прадзедаў.

Праблема мастацкай патрабавальнасьці ў літаратуры і, адпаведна, узмацненьня эстэтычнага пачатку ў крытыцы вынікала з нутранае дыялектыкі беларускага творчага працэсу, у якім усё выдавочней праяўляецца нацыянальная разнастайнасьць, «дабіраецца поўная гама ўсіх тонаў, пераліваў жыцьця душы беларускай»³. Пра гэты творчы зрух выразна прамаўлялі новыя творы Купалы (зб. «Шляхам жыцьця»), Коласа, «Вянок» Багдановіча, аповесьці, апавяданьні Ядвігіна Ш., Бядулі, выхад на творчую арэну Гарэцкага, урэшце, апавядальныя легенды-імпрэсіі самога Ластоўскага (Власта). Усьведамленьне выяўленчых рэсурсаў беларускіх рэаліяў, а таксама сусьветнага культуратворчага досьведу і дазволілі крытыку-нашаніўцу пазначыць стратэгічны напрамак беларускага мастацкага руху: «даць сьвету новыя думкі, сказаць новае слова»⁴. Хаця разуменьне гэтае самае навізнае, а менавіта ідэалу новага чалавека — «сільнага, здаровага: чалавека — цара прыроды» і ў крытыка-наватара, як можна ацаніць з вышэйпрыведзенага, небездакорнае. Прынамсі, ідэя красы і цараваньне над прыродай — рэчы, мякка кажучы, неспалучальныя, калі не сказаць узаемаканфліктныя, што з балеснай пераканаўчасцю даведзена і чалавечай практыкай, і літаратурным досьведам.

Тым ня менш, у прынцыповым разуменьні беларускага шляху як самабытнага высокамастацкага руху нацыянальнае літаратуры да сусьветных творчых вяршыняў Ластоўскі меў бясспрэчную рацыю, знаходзячы, дарэчы, падтрымку і паглыбленьне тае самае ідэі самабытнасьці з боку М.Багдановіча (арт. «Забыты шлях», пасьмяротна надрукаваны ў 1918 г.). Прыкметнай праявай духовае суладнасьці абодвух пісьменьнікаў-крытыкаў стала прапанаваная панам Вацлавам сымбалічная назва «Вянок»

зборніку паэтычных перлінаў яго малодшага калегі. Той, у сваю чаргу, «Лістом да п.В.Ластоўскага» адарыў чытача яшчэ адным арыгінальным прыкладам вырашэння праблемы характава — праз спалучэнне высокага майстэрства, філіграннае тэхнікі і трапяткога, гарачага і, разам з тым, падкантрольнага розуму па-чуцьця («хаваючы агонь пад сьнегам»). Такім чынам, Багдановіч падмацаваў, на свой лад, адзін з найістатнейшых мастацкіх тэ-зысаў Ластоўскага: сапраўдныя шэдэўры «толькі з болю, ця-рпеньня родзяцца».

У тым жа напрамку эстэтызацыі крытычнае думкі, маста-цае творчасці наогул, проста ці ўскосна перагукаюцца з Лас-тоўскім, Багдановічам іншыя, старэйшыя і маладзейшыя на-шаніўцы — А.Луцкевіч, адзін з крытыкаў-заканадаўцаў «чыстае красы» ў літаратурна-навуковым паняццёвым арсенале⁵, М. Гарэцкі, аўтар высакароднага поклічу «Падняць беларуса да ідэальнага чалавека!», інакш кажучы, «цудоўнымі ў мастацтве вобразамі паказаць беларуса з усіх бакоў і прамываць яму вочы»⁶.

Творчасць як характава — кірунак, працяглены нашаніўскай думкай — набудзе выточна-праграмны характар у дзей-насці літаратурнага згуртавання «Ўзвышша». Яно пачне ўва-сабляць новы, адраджэнска-мастацкі або «ўзвышэнскі» круга-бег у беларускім прыгожым пісьменстве («мастацтва павінна быць узвышшам») — у адрозненне ад папярэдняга нацыяналь-на-асветніцкага, «нашаніўскага». Узвышэнства стане творчай альтэрнатывай утылітарна-ідэалігічнаму звужэнню і спра-шчэнню літаратуры, асуджанай у варунках татальнай баль-шавізацыі духовага жыцця быць закладнікам «службовай, ка-зённай радасці»⁷.

Не выпадкова, што В.Ластоўскі быў у ліку тых, хто сым-балічна і фактычна ўвасабляў сабой жывую лучнасць і пераем-насць абедзвюх — «нашаніўскае» і «ўзвышэнскае» — літа-ратурных плыняў. Пры ягонай беспасярэдняй падтрымцы рэдак-цыя «Ўзвышша» адкрыла ў часопісе рубрыку «культура мовы», у адным з нумароў за 1928 год плянавалася апублікаваць арты-кул Ластоўскага (як вынікае з зместу ліста Кузьмы Чорнага да Адама Бабарэкі ад 24 ліпеня 1928 г.)⁸, заблякаваны, магчыма, тагачаснай цензурай. Прынамсі, «нацдэму» Ластоўскаму на

сьледстве ў ГПУ па справе так звананага «Саюзу вызвалення Беларусі» залічацца поруч з іншымі «правінамі» і кантакты з «узвышэнцамі», пра што сьведчаць і ягоныя паказанні ў ліпені-кастрычніку 1930 г.⁹.

Высокімі крытэрамі гармоніі і характава, зноў жа, з болю-ця-рпеньня народжанымі, кіраваўся нястомны наш сяўбіт-адраджэ-нец пры вывучэнні і сыматэтызацыі старадаўнага пісьменства, разглядаючы шматстагодні шлях беларускае культуры як несупы-нны, духова насычаны творчы працэс. Ягоная фундамэнталь-ная «Гісторыя беларускай (крыўскай) кнігі» стала для на-ступнікаў высокім, дасюль неасягальным узорам таго, як нале-жыць беларусам «жыць і ісьці сьледам сваіх вялікіх мужоў да звальнення з-пад чужых культурных і палітычных уплываў ... будаваць свой уласны храм веды і красы»¹⁰.

¹ Верашчака Ю. Сплывайце доўг // *Наша Ніва*. 1913. 5 ліп.

² Тамсама.

³ *Наша Ніва*. 1914. 16 кастр.

⁴ Верашчака Ю. На сваім шляху! // *Наша Ніва*. 1914. 27 лют.

⁵ Г.Б. (Луцкевіч А.) Пясняр чыстае красы // *Наша Ніва*. 1914. 21 мая.

⁶ Гарэцкі М. Творы. Мн., 1990. С.175.

⁷ *Узвышша*. 1927. № 1. С.169.

⁸ Ліст захоўваецца ў сямейным архіве Алесі Адамаўны Бабарэкі; выказваю ёй шчырую падзяку за магчымасць азнаёміцца з рукапіснай спадчынай ейнага бацькі. — *Заўв. аўтара*.

⁹ *Архіў КГБ Беларусі*. Спр.20951. — С. т.4, арк.37.

¹⁰ *Крывіч*. 1924. № 2. С.1.

ПА СЬЛЯДОХ БІБЛІЯТЭКІ КАСТУСЯ ЕЗАВІТАВА

Знаходцы, пра якую хачу распавесці, ужо не адзін дзясятка гадоў. Адбылася яна ў адным з чытальных пакойчыкаў Дзяржаў-най гістарычнай бібліятэкі Расіі, што ў Старасадзкім завулку, недалёчка сядзібы беларускага пасольства (раней прадстаўніцтва) у Маскве. Дарэчы, фонды маскоўскае «гістарычкі» прываб-ліваюць разам з іншым даволі багатым, сэксуюна сыматэтыза-

ваным разьдзелам па беларусістыцы; трапляюцца тут рэдкія, для дасьледчыка-беларусаведа часам нечаканыя выданьні. Але пра іх — пазьней.

Павінен, аднак, засьцерагчыся: у той час, у сярэдзіне семдзясятых, мае дасьледчыцкія інтарэсы былі далекаватыя ад беларусістыкі. І ўсё ж пры чытацкіх замаўленьнях побач з профільнай літаратурай («по теме исследования») дадавалася адно-другое беларускае выданьне. Пошук нацыянальнай ідэнтэчнасьці, адчувалася, штотраз глыбей, вастрэй варушыў пачуцьці, прасякаючы мае роздумы, патрабуючы адпаведных адказаў. Вось і тым разам сярод замоўленых кнігаў з гісторыі Польшчы, міжнароднага камуністычнага руху, «мірвога социализма» значылася і першае, прыжыцьцёвае выданьне «Вянка» Максіма Багдановіча. Дома на паліцы стаяў двухтомнік паэта, але нейкае патаемнае пачуцьцё падштурхоўвала зірнуць, патрымаць у руках слынную кніжачку «з друкарні Марціна Кухты».

Ужо зь першае, тэгульнае старонкі, помніцца, лірычны настрой мой прыгасіла пытаньне цалкам праявічнае: што за нечаканасьць?! І замест таго каб гартаць пажоўклыя старонкі паэтычнага зборніку, я застыў, слупянеючы, над пячаткамі чырвонага колеру, што значыліся на тытуле. Першая з іх, якая кінулася на вочы, месцілася на ніжняй частцы аркушу, мела паўавальную, заостраную па бакох форму і нагадвала сабой распаўсюджаны ўзор бібліятэчнага штэмпэлю, але сьведчыла пра кнігазбор прыватны: «Библиотека П.К.Пономаренко. № __» (адсутнічаў). У верхнім жа кутку заўважаліся яшчэ два авальныя відарысы, адрозныя зьместам ад першага, Панамарэнкавага. Гэтыя два другія ўспрыняліся мною напачатку не як мімаходзь і ня выклікалі асаблівага засяроджаньня. Увага, а зь ёй абвостраныя пытаньні-нездаўменьні цалкам былі скіраваныя да першае, асабістае «пячаткі» вядомага ў свой час партыйнага і дзяржаўнага дзеяча. Беларуская ўнікальная кніжачка — маёмасьць калісьці ўладарнага ў БССР чалавека — апынулася ў фондах маскоўскае бібліятэкі. Падарункавы жэст пэрсанальнага пэнсіянэра ўсесаюзнага значэньня? Але чаму ў такім разе не адарыць было Дзяржаўную бібліятэку Беларусі, нагэтулькі пацярпелую падчас вайны? Аднак патас маіх маўклівых ушчуваньняў не як адразу зьнікавеў, аціх, калі на нутраным баку тыльнае вокладкі адкрыўся яшчэ адзін

штэмпэль «Магазин 14», ніжэй, алоўкам, «кошт: «20 р.». Стала ясна — за аплату, «праз кнігарню», кніжачка і перавандравала ад прыватнага ўладальніка ў сховішча «гістарычкі». Што ж, ёй тут, пэўна, будзе надзейней...

І тады, заінтрыгаваны характарам, памерамі прыгледжанае «вандроўніцы», я пачаў пры кожнай наступнай аказіі замаўляць чародныя беларускія выданьні — балазе, вылучаныя асобным альфабэтным каталёгам сярод літаратуры на мовах народаў СССР (некаторыя карткі апынуліся ў каталёжных скрыначках нядаўна — перададзеныя для агульнага доступу з колішняга «спэцсхову»). У выніку атрымаўся невялічкі, своеасаблівы інвэнтар колішняй прыватнай калекцыі, паказальны як найменш двума момантамі: літаратурнымі схільнасьцямі ўладальніка і, можа, яшчэ прыкметнай, шанаваньнем беларускай, адносна рэдкай кнігі ў маскоўскім антыкварыяце «застойных» часоў. Складзены намі апіс-інвэнтар выглядае наступным чынам:

Назвакнігі	№ на штэмпэлі П.К.Панамарэнкі	Закупачная цана ў кнігарні №14 (урублѣх)
Багдановіч М. Вянок. Вільня, 1913.	—	20,00
Багдановіч М. Вянок. 2-е выд. Вільня, 1927.	—	20,00
Лучына Я. Вязанка. Сьб., 1903.	—	15,00
Беларускі календар «Нашай Нівы». Вып. 1911-1914 гг. (камплекту адным пераплёце)	—	100,00
Купала Я. Сонна кургане. Сьб., 1912.	232	20,00
Купала Я. Шляхам жыцьця. Сьб., 1913.	233	45,00
Купала Я. Раскіданае гняздо. Вільня, 1919.	234	15,00
Колас Я. (Падпісэўд. Т. Гушча.) Аповяданьні. Вільня, 1912.	239	20,00
Колас Я. (Падпісэўд. Т. Гушча.) Нёманаўдар. Сьб., 1913.	240	8,00
Колас Я. Водгульце. Мн., 1922.	—	15,00
Колас Я. Выбраныя творы. Вільня, 1927.	247	20,00
Колас Я. Сымон Музыка. Прага, 1942.	251	20,00

А[ляксандар]У[ласаў]. Усходняя Беларусь. Мн., 1918.	—	10.00
Беларускі каляндар «Сваляк» на 1919 год. Вільня, 1919.	—	10.00
Тарас-палкоўнік. Беларуская пазямна пачатку XIX ст. Зуступнай стацыёй Я[зэпа]В[аран]ко. Коўна, 1920.	260	6.00
Фарботко Я. Беларусь упеснях. Мн., 1920.	175	15.00
Багушэвіч Ф. Дудка беларуская. Коўна, 1922.	257	10.00
Заходняя Беларусь. Вільня, 1923.	206	10.00
Ластоўскі В. Гісторыя беларускай (крыўскай) кнігі. Коўна, 1926.	38	150.00
Гарэцкі М. Гісторыя беларускай літаратуры. Выд. 4-е. Мн., 1926.	222	6.00
Ігнатюскі Ус. Кароткі нарыс гісторыі Беларусі. Выд. 4-е. Вільня, 1927.	—	12.00
Беларускі каляндар на 1928 год. Рыга, 1928.	156	—
Машара М. Малонкі. Вільня, 1928.	273	10.00
Піотуховіч М. М. Нарыс гісторыі беларускай літаратуры. Ч. 1. Мн., 1928.	223	6.00
Беларускі каляндар на 1937 год. Склад. С. Сахараў. Daugavpils, 1936.	—	10.00
Касыяровіч М. І. Вывучэнне культурнага стану краю. Мн., 1927.	45	3.00
Езавітаў К. Беларусь у Латвіі. Рыга, 1932.	28	5.00
Станкевіч Я. Беларускія мусульмане і беларуская літаратура арабскім пісьмом. Вільня, 1933.	141	5.00
Станкевіч Я. Гісторыя беларускага языка. Вільня, 1939.	142	5.00
Беларускія (крыўіцкія) народныя песны і казкі. Кн. 1. Вільня, 1937.	—	5.00
Танк М. Журавіна вецьвет. Вільня, 1937.	266	10.00
Танк М. Падмачтай. Вільня, 1938.	267	20.00

Рысу не падводзім: пры паўторным, больш грунтоўным пе-

раглядзе беларускага фонду ў згаданай бібліятэцы пералік можа павялічыцца, але, мабыць, неістотна.

А цяпер — самы раз вярнуцца да беспасярэднне тэмы нашых разважаньняў, канкрэтна — да двух другіх эксьлібрысаў на згаданым у пачатку Багдановічавым «Вянку». Адзін зь іх — вэртэкальна выціснуты авал з выявай «Пагоні» і абрэвіятурамі БНР і НС (В. Герасімавым, мабыць, слухна расчытана як «Народны Сакратарыят»). Побач яшчэ адна авальная выява з надпісам-аўтографам «К. Езавітаў». Тады, пры першым азнаямленьні, надпісы і прозьвішча на гэтых штэмпелях, калі не хітраваць, ня вельмі мне, вучонаму грамацею, штось гаварылі. Можна, тое-сёе намякалі, аб нечым сумнеўным, палітычна-крымінальным. Тым ня менш, канстатацыя факту адбылася: першым уладальнікам зборнічка Багдановічавых вершаў быў К. Езавітаў, пасля — П. Панамарэнка; ён жа праз маскоўскую кнігарню № 14 і прадаў выданьне Расейскай гістарычнай бібліятэцы.

Замаўляць паўторна той самы зборнічак «Вянок» і капіяваць тытульную старонку з успомненымі ўжо эксьлібрысамі давялося мне значна пазьней, пасля самаадукацыйнага курсу з гісторыі нашага нацыянальнага Адраджэньня і ўсьведамленьня грамадзка-духовага маштабу фігуры адраджэнца прозьвішчам Езавітаў. Неацэнную пазнавальную ролю пры гэтым адыграла знаёмства з асабістым фондам 458 Канстанціна Барысавіча Езавітава ў Нацыянальным (былым Дзяржаўным) архіве Беларусі. Згаданы фонд, паводле інфармацыі яго дырэктара Вячаслава Селяменева, пераказалі ў архіў у свой час з Камітэту Дзяржбясьпекі БССР, дзе, як вядома, сустрэў апошні спачынак адзін з арганізатараў I Усебеларускага кангрэсу, заснавальнікаў Беларускага Войска, апальны генэрал, ён жа нацыянальны асьветнік і паэт Кастусь Езавітаў. Сярод унікальных матэрыялаў фонду (часткова абнародаваных намі ў «Голасе Радзімы», 1993, 4-18 лістапада) знаходзіцца каталёг часткі езавітаўскае бібліятэкі, напісаны ім уласнаручна чорным атрамантам.

На першай старонцы заглавак: «*Каталёг беларускіх кніжак, якія я маю, па гадах выданьня*» (курсіў у тэксьце — *А.К.*). Ніжэй — падзаглавак: «*І.Кніжкі беларускія і аб беларусах і Беларусі, выдадзеныя да пачатку XX стагоддзя*».

Пачынаецца пералік з «Живописной России» пад рэдакцыяй П. П. Сямёнава (т. III, ч. 1, 2), а завяршаецца «Родным краем» Л. Гарэцкай (трэцяя і чацвёртая пасьля лемантара кніжка да чытаньня. Вільня, 1921). Усяго ў каталёгу ўлічана каля 300 назваў кнігаў, расьпісаных у храналягічнай пасьлядоўнасьці. Прадстаўлены тут і «Вянок» М. Багдановіча — верагодна, той самы, што цяпер захоўваецца ў маскоўскай «гістарычцы». Пазначана ў гэтым жа зводзе некалькі друкаў малазнаных, прынамсі, у вядомых мне бібліяграфіях не зафіксаваных. Прыкладам: Банчоўскі В. Нашто беларусу газета? Вільня, 1914 (лацінкай); Бог з намі. Беларускі малітвеннік. Апрацаваў Б[аляслаў] П[ачопка]. Вільня, 1915 (лац.); Наша крыніца. Другое чытаньне для пачатковых беларускіх школак (з рысункамі). Злажыў Я. Лёсік. Менск, 1919; Праграма Беларускае Ніжэйшае Пачатковае Школы. Цэнтральная Беларускае Школьнае Рада. Менск, 1920; Э[двард] В[удзька]. Што такое простая і што такое мудрэjšая гаворка. Вільня, 1920.

А вось яшчэ адна кніжачка для вайскоўцаў нашых — каб жа яны ўрэшце наважыліся падняць, а лепей зруйнаваць шлягбаўм перад беларушчынай у Войску Беларускім — проста знаходка: Пяхота. Ч. I. Фармальнае муштра. Ч. II. Школа. Вайсковая бібліятэка. Службовыя рэгуляміны. Беларускае Вайсковое Камісія. Менск, 1920.

У «Каталёгу» Езавітава зафіксаваныя ўсе сем выданьняў працы М. Доўнар-Запольскага «Асновы дзяржаўнасьці Беларусі» (бібліяграфія вучонага ў 2-м томе біябібліяграфічнага слоўніку «Беларускія пісьменьнікі» адлюстроўвае толькі частку іх): на беларускай мове два выданьні (Горадня, Вільня, 1919), на расейскай (Горадня, 1919), на польскай (Горадня, 1919), на нямецкай (Горадня — Бэрлін, 1919), на французскай (Горадня — Бэрлін, 1919), на ангельскай (Парыж, 1920).

З кнігазнаўчага гледзішча езавітаўскі каталёг — даволі каштоўная крыніца. Яна адлюстроўвае ці ня ўсе тагачасныя выданьні беларускіх суполак, таварыстваў, асобных выдаўцоў — у Вільні, Пецярбурзе, Менску, Маскве, Кіеве і г. д. Па ёй выразна прасочваецца тэндэнцыя паскарэньня, інтэнсыфікацыі беларускага друку з колькаснага і якаснага (тэматычная, жанравая разнастай-

насьць) бакоў. Пагадавая статыстыка выданьня кнігаў, прыведзеная паводле каталёгу, у гэтым сэнсе таксама паказальная: 1907 год — 3; 1908 г. — 4; 1920 г. — 15; 1921 г. — 45 кніжных, улучна з пэрыёдыкамі, назваў. Прычым на выдавецкай ніве побач з традыцыйнымі цэнтральнымі асяродкамі — віленскім, менскім — зьяўляюцца новыя пункты: Ліда (Арол М. Чаму ж усыхаюць кветкі польскія на гною беларуска-літоўскім?, 1921), Берасьце (Чаму ж ты маўчыш, кабета сялянская?, 1921), Нясвіж (Я. С. Зямлі беларускаму сялянству!, 1921). Пэўна, у далейшай працы над Зводным Каталёгам Кнігі Беларусі разглядаемая крыніца будзе карыснай.

Узброены гэтакім надзейным паказальнікам, ізноў вяртаюся да панамарэнкавае «калекцыі» — замаўляючы і ідэнтыфікуючы адпаведныя выданьні, з надзеяй натрапіць на чародныя эксьлібрысы Езавітава. Работы сапраўды давалося прарабіць шмат, але вынік атрымаўся сьціплейшы ад спадзяванага. Згледзеліся шуканыя знакі яшчэ на адной кніжачцы: Купала Я. Раскіданае гняздо. Вільня, 1919. Затое нечакана трапіліся два іншыя бібліятэчныя штэмпэлi на кнігах, якія ўскосна таксама дазваляюць аднесці іх да Езавітавага кнігазбору. Першы, у выглядзе прастакутніка чырвонага колеру з надпісам «Беларуская школа ў Латвіі», пазначаны на зборніку Ф. Багушэвіча «Дудка беларуская» (Коўна, 1922); другі — падобны формай і колерам, з надпісам «Голас Беларуса. Рэдакцыя.» — на Купалавай «Спадчыне» (Менск, 1922).

Асобнае ўвагі патрабуюць яшчэ дзьве кнігі. Цікавых для нас эксьлібрысаў, ня лічачы панамарэнкавых, там няма. Затое ёсьць маргіналіі на некаторых старонках — сьведчаньне таго, што гэтыя выданьні прайшлі праз рукі Езавітава. Рукапісныя пазнакі на палёх надта падобныя да ягонага почырку (хаця дзеля большае пэўнасьці лябараторна-графалягічны аналіз ня быў бы лішнім) — і на іх варта запыніцца.

Перада мной купалаўскі зборнік «Шляхам жыцьця» (Спб., 1913). На старонцы 229, проці першае страфы паэмы «На папаче» (І-шы Падарожны: І пуста ж, пуста ў гэтым лесе: // Нідзе ні галінкі не найці...) пазнака алоўкам: «Такім спосабам уяўляў сабе Янка «хождение в народ», як тое прадугледжвалася працаю

народавольцаў, а таксама загаворшчыцкаю працаю прад паўстаннямі польска-беларуска-літоўскімі». Не засталася незаўважанай неабякавасць Езавітава і перад наступным, з тае ж самае паэмы, чатырохрадкоўем, адкрэсленым вертыкальнай лініяй, з «птушачкай» проці апошняга радка (с. 239):

Идуць песні, казкі ў дамавіну,
Якія дзед сьпяваў, складаў;
Свае жалейкі люд закінуў,
Чужым сьвісьцёлкам месца даў.

Арыгінальнае меркаваньне спараджае ў Езавітава і знаёмства з паэмай «За што?» — рэмарка на старонцы 200-ай: «З гэтае паэмы, відавочна, вырасла драма «Раскіданае гняздо». Пазней яно атрымала прызнаньне і ў купалазнаўстве.

Згаданыя вышэй пазнакі цікавыя найперш дзеля асэнсаваньня літаратурна-мастацкага сьветаўспрыманьня і, у нейкай ступені, паэтычнага густу Кастуся Езавітава. З гледзішча сьцісла гісторыка-літаратуразнаўчага больш каштоўнымі надаюцца ягоныя маргіналі да «Гісторыі беларускай літаратуры» М. Гарэцкага (выд. 4-е, Мн., 1926). Так, на старонцы 117, дзе гаворка йдзе пра творчасць Яна Чачота, К. Е. пакідае наступнае ўдакладненьне: «У беларускай мове былі вядомыя да 1922 году 29 вершаў, напісаных самім Чачотам. У 1922 годзе знойдзеныя яго раньнія вершы. Аб (слова не расчытана — А.К.) у стацьці Ст. Станкевіча — «Беларускія філэмацкія вершы Яна Чачота», 1935 г., «Калосьсе», т. 3, бач. 159-169». Невялічкая заўвага на старонцы 128 выкліканая разглядам творчасці В. Дуніна-Марцінкевіча: «М. Гарэцкі зусім не ўспамінае аб «Залётах». Больш разгорнутая пазнака на старонцы 131, побач з прывітальным вершам Арцэма Вярыгі-Дарэўскага ў гонар Адама Кіркора, якая па-свойму ўдакладняе і ўзбагачае творчы партрэт руплівага надзьвінскага дудара-беларусіна, укладальніка вядомага беларуска-польскага паэтычнага «Альбому» (Вільня, 1858): «Аб паэмах «Гордасьць», «Гнеў» (мабыць, «Грэх чацьверты — гнеў» — А.К.) і камэдый-опэры «Грэх» успамінае Ф. Аляхновіч у «Беларускім тэатры», бач. 88-я. Быццам былі сканфіскаваныя ў Віцебску пры арышце і спаленыя». На глыбейшыя, канцэптульныя развагі наводзяць

пазнакі рымскімі лічбамі I, II, III, IV на старонцы 131, проці пасажу М. Гарэцкага пра няпростыя абставіны сталеньня беларускае літаратуры: чужамоўны характар пануючай у краі культуры, адсутнасьць уласна беларускае пэрыядыкі і залежнасьць ад «добрай волі» рэдактараў расейскіх выданьняў, неадназначная пазыцыя краёвае спольшчанае шляхты і г. д.

Такім чынам, выяўлена і разгледжана шэсьць кніжных адзінак, проста і апасяродкавана зьвязаных з К. Езавітавым. Разам з архіўным «Каталёгам», а таксама з асобнікамі, выяўленымі Валерам Герасімавым у Прэзыдэнцкай (былой Урадавай) бібліятэцы, яны спрыяюць рэканструкцыі ці, прынамсі, аптымальнай каталёгізацыі кнігазбору сьліннага адраджэнца. Натуральна, уключаючы выданьні самога аўтара «Беларусі ў мінулым і сучасным» (1927), з прарочымі словамі, якія могуць стаць эпіграфам да меркаванага каталёгу: «Рост беларускага нацыянальнага руху йдзе настолькі шпарка, што ня можа быць і пытаньня аб тым, каб які-колечы суседні народ здолеў бы праглынуць і асыміляваць народ беларускі».

З разгледжанае праблемы ўзьнікла й не перастае вярэдзіць мне думкі яшчэ адна дэталі-рэфлексія. Трэба ж такому здзеецца: пад аднымі і тымі ж вокладкамі засуседзілі прозьвішчы людзей процілеглых, палітычна варагуючых арыентацыяў. Толькі Культура, у абліччы Купалы, Багдановіча, і патрапіла зьвесці пад адным «дахам», на адной «прасторы» дзеля мірнага суіснаваньня ўзаемна незамірэнчых апанэнтаў. Можа, у напамін, які засьцярогай і для нас — замест таго, каб махаць кулакамі перад бліжнім, прыпасці да гаючага Слова:

О, Божа праведны, ты сілу
Сваю вяліку акажы:
Ня згінучь з бацькаўшчынай мілай
Свайму слуге дапамажы.

Сашлі мне сьветлую падмогу
Астаткі сіл сваіх аддаць
І — не зрабіўшы брату злога —
Пад крыжам бацькавым сканаць.

(Купала Я. «Прыстаў я жыць»)

Пад развітаныне з разгледжанай вышэй кніжнай калекцыяй не выпадае амінуць яшчэ адзін прыкметны эксклюзіўны, заўважаны на «Беларускім календары «Сваяк» на 1919 год», выдадзеным у Вільні В.Ластоўскім. На нутраным тытуле кнігі, над ужо знаёмай чырвонай пячаткай, выразна чарнее загупаваны відарыс — здатны мілай выявай расчуліць, бадай, кожнае несчарсьцьвелае сэрца беларускае: стройны сьлюэт паністага суродзіча, з прыўзнятым капелюшом перад рашучым вершнікам-пагонічам на ўздыбленым кані (рыніся б ён з кніжнае старонкі разлогамі забранае краіны, дапяў бы да мэты: «Біце ў сэрцы іх, біце мячамі...»), а ўнізе — шматзначныя і даволі «празрыстыя» літары ВЛ. Кніжная пячатка пана Вацлава? Нечаканы сьлед яшчэ аднаго кнігазбору — слаўтага сакратара «Нашае Нівы»? Словам, властаснаўцам, і ня толькі ім, ёсць над чым засяродзіцца, уллучна з пытаньнем пра паходжаньне панамарэнкавай калекцыі беларускіх друкаў.

Адыходзячы ад тэмы, згадаем яшчэ пра два аўтографы з тае самае «гістарычкі». Першы — увечнены на «Расійска-беларускім слоўніку» Максіма і Гаўрылы Гарэцкіх (Смаленск, 1918): «Шаноўнаму сябру Грыгорыю Старобіну са шчырай падзякай за дапамогу і спачуваньне, а на ўспамін тых дзён на палёх Усходніх Прусаў, як сядзелі ў ямах і грукат армат слухалі, прызначаю М.Гарэцкі». Драбніца ўсё-такі ня з дробных для біёграфіаў аўтара неўміручага твору «На імперыялістычнай вайне».

Па-свойму вымоўны, хоць пачуцьцёва сьціплейшы, і другі дарчы надпіс: «Глыбокапаважанаму Мітрафану Віктаравічу Доўнар-Запольскаму на добры ўспамін. Аўтар. 3-1-1929 г.» Гэтак Аляксандар Цьвікевіч на сваёй кнізе «Западно-русизм...» (Мн., 1929) засьведчыў творчае пабрацімства й салідарнасьць з выдатным гісторыкам, незадоўга перад тым выстаўленым бальшавіцкімі ўладамі зь Беларусі за непадробленае, беларускае разуменьне нашага нацыянальнага мінулага. Пераказаны ў Маскву асобнік — адзін зь нямногіх, урагаваных з усяго асуджанага цензурай на зьнішчэньне накладу кнігі, трагічны лёс якой на канавана будзе разьдзяліць і яе аўтару. Ды гэта ўжо тэма для іншага артыкулу.

РУХ ВЫЗВОЛЬНЫ, НЕСУПЫННЫ

Сучасная палітычная думка Беларусі, здаецца, не перанасычаная працамі належнае навуковае і грамадзкае пробы. Кніга Ф.Ф.Турука¹ «Белорусское движение» (М., 1921; рэпрынт, Мн., 1994) у гэтым сэнсе ўяўляе сабой станоўчае выключэньне. Вяртаньне да яе чытача таксама правамернае, як і перавыдадзеныя апошнім часам працы В.Ластоўскага, У.Ігнатоўскага, Я.Лёсіка, А.Цьвікевіча і іншых, што доўга знаходзіліся за межамі шырокага чытацкага абарачэньня.

Беларускі рух, пра які гаворка ў кнізе, працягваецца на нашых вачох, вырашае скрозь надзённыя праблемы дзяржаўнае незалежнасьці, палітычнае, сацыяльнае свабоды, культура-моўнае, канфэсійнае тоеснасьці, нацыянальнае згуртаванасьці беларусаў у несупынным адраджэнчым працэсе. На сучасным этапе, пры новым статусе Рэспублікі Беларусь як незалежнае, суверэннае дзяржавы, пазначаныя намі праблемы могуць і павінны вырашацца больш паслядоўна і дзейсна. Нацыянальна-дзяржаўным інтарэсам краіны паклікана слугаваць уласна беларуская палітыка, рэальныя магчымасьці якой у часы, апісаныя Туруком, знаходзіліся пад немалым запытаньнем. Інакш і не магло быць пры вонкавых дыктатах, калі лёсы Беларусі найчасьцей вызначаліся ў кабінэтах іншаземных валадароў, зь вельмі сумнеўным, ня раз драматычным зыходам для саміх беларусаў.

Відавочна, узнаўляная праца нясе на сабе адбітак канкрэтных гістарычных абставінаў і сьгоньня патрабуе крытычнага прачытаньня. Аўтару ў свой час, пэўне, даводзілася лічыцца з бальшавіцка-савецкай дзяржаўнасьцю, якая запанавала была на Беларусі ў процівагу беларускаму нацыянальна-дэмакратычнаму руху, Беларускай Народнай Рэспубліцы, абвешчанай амаль годам раней (25 сакавіка 1918) за ўтварэньне БССР.

І ўсё ж, як можна заўважыць, ня гэтулькі процістаўны, колькі паяднаўчы матыў кіраваў пяром аўтара «Беларускага руху». Хутчэй рупіла яму імкненьне зразумець, паказаць аб'ектыўную, хоць і парадаксальную, узаемазалежнасьць і ўзаемабумоўленасьць абедзьвюх грамадзкіх плыняў — нацыянальна-дэмакратычнай і клясава-рэвалюцыйнай, іхную накіраванасьць да

прынцыпова аднае і тае самае гістарычнае задачы: выбаўленьня беларускага народу з-пад векавога каляніяльнага гнёту, свабоднага гаспадараваньня ўва ўласным Дзяржаўным ДOME.

Гэтай высокай мэце аднолькава аддана і ахвярна, хаця пры розных, нават процілеглых палітычных падыходах да справы, слугавалі браты Іван і Антон Лупкевічы, Вацлаў Ластоўскі, Язэп Лёсік, Аркадзь Смоліч, Зьмітро Жылуновіч, Язэп Дыла, Аляксандар Чарвякоў, Усевалад Ігнатоўскі, многія іншыя дзеячы-адраджэнцы. Ня кажучы пра нашых пэтраў, пісьменьнікаў, мысьліцеляў Багушэвіча, Купалу, Коласа, Цётку, Багдановіча, Гаруна, Гарэцкага — сыцяганосныя, прарочыя постаці Беларускага Адраджэньня. Дзеля ўсіх іх кніга Ф.Турука апрача ўсяго іншага ўспрымаецца сымбальным пантэонам нацыянальнае памяці і самапавагі. Заглядаючы да якога лепш, глыбей, пачынаеш разумець, адкуль зыходзіць, куды скіраваная гістарычная хада беларусаў; зь якога досьведу мінуўшчыны ім карыстаць, паўтарэньня якіх памылак высьцерагацца.

Кніга таксама прываблівае да сябе зьмястоўнай, у многім унікальнай гісторыка-інфармацыйнай фактурай. Асабліва хацелася б вылучыць зьмешчаны ў якасьці дадатку крыніцзнаўчы матэрыял, зьвязаны зь беларускім асьветніцкім, рэвалюцыйным рухам, дзейнасьцю Беларускай Сацыялістычнай Грамады, з адраджэньнем нашае дзяржаўнасьці.

Выданьне і сёньня здатна служыць каштоўным даведнікам навукоўцу, настаўніку, студэнту, кожнаму чытачу, заклапочанаму духовай спадчынай, адраджэнчымі традыцыямі Бацькаўшчыны. Тым болей, што кола такіх чытачоў у сучаснай Беларусі прыкметна пашыраецца.

Застаецца з удзячнасьцю назваць прозьвішчы рупліўцаў на шляху перавыданьня гэтае кнігі: А.А.Дражнюка, Г.С.Таразевіча, М.Д.Аўраменкі, Г.І.Сурмач, В.Д.Селяменева, А.А.Сабалеўскага, В.У.Скалабана, А.У.Глода, І.Я.Яскевіч, Н.С.Гілевіча, М.У.Яраша. Такое вольнае усебеларускае гуртаваньне дзеля канкрэтнае шляхетнае справы.

Узнаўленьне працы Ф.Турука здзейсьнена з асобніку кніжных фондаў Інстытуту навуковай інфармацыі па грамадзкіх

навуках РАН, за што маскоўскім калегам таксама нашае глыбокае прызнаньне.

25 сакавіка 1993 г.

¹ Турук Фёдар Фёдаравіч (1889-1960) — беларускі гісторык, грамадзкі дзеяч. У 1918-1919 гг. працаваў у Беларускай нацыянальнай камісарыяце, Наркамце асьветы РСФСР (загадчыкам беларускага пададзелу); тады ж актыўна ўдзельнічаў у Беларускай навукова-культурным таварыстве ў Маскве. Адзін з арганізатараў Беларускага дзяржаўнага ўнівэрсытэту (1921); там пэвэн час выкладаў на катэдры беларускае гісторыі. У 1923 г. вяртаецца назаўсёды ў Маскву, дзе працаваў, да выхаду на пэнсію, выкладчыкам шэрагу ВНУ.

У ЧАСЕ І ПРАСТОРЫ

Над спадчынай Сыцяпана Александровіча

Кожны новы этап беларускага адраджэньня вылучае сваіх падзвіжнікаў, паколькі слугаваньне беларушчыне ў Беларусі наўсцяж было і застаецца падзвігам. У свой час Вядзьмак Лысагорскі ў знакамітай паэме дасьціпна і адэкватна вызначыў месца і ролю ў нашым пісьменстве Сыцяпана Александровіча як нястомнага шукальніка-адкрывальніка духовых скарбаў. У асяродзьдзі ж ягоных вучняў, маладзейшых калег яшчэ пры жыцьці творцы нарадзілася і прыжылося высокае азначэньне «школа Александровіча» — пагудка на сучаснай літаратурна-знаўчай дзялянцы ня зь ліку пашыраных.

Не выпадкова з рупліўцамі згаданае школы блізка прыязніўся патрыярх беларускае гістарыяграфіі Мікалай Улашчык. У сваім лісьце з Масквы ў Менск, адпраўленым 24 кастрычніка 1970 г., вучоны ня ўтойваў узрушэньня творчымі набыткамі Александровіча, узапар пазначыўшы, нязмушана і даволі дакладна, ягоную постаць на беларускім гісторыка-літаратурным краямідзе: «Дарагі Сыцяпан Хусейнавіч! Я чытаю ўсё, што выходзіць з Вашым прозьвішчам, ці, лепш кажучы, усё, што магу дастаць, бо Вы, Мальдзіс і Кісялёў ствараеце нанова гісторыю беларускай літаратуры XIX—пачатку XX стагодзьдзя». Да перазоваў Улашчык-Александровіч мы яшчэ

вернемся. Пакуль жа ў абагульняючай ацэнцы творчага партрэта нашага капіляніна не магу не спаслацца яшчэ на адну важную думку наконт таго, як «адносна маўклівае» працяглы час XIX стагоддзёў літаратурнай гісторыі Беларусі зноў ажыло, «разгаманілася», будзёчы і хвалюючы памяць нашчадкаў. Ажыўленьне ж гэтае было выкліканае рупным намаганьнем не аднаго пакаленьня дасьледчыкаў. Вось іхныя імёны: А.Рыпінскі, А.Ельскі, Б.Эпімах-Шыпіла, Р.Зямкевіч, Б.Тарашкевіч, Я.Карскі, В.Ластоўскі, І.Замоцін, М.Піятуховіч, С.Александровіч, А.Мальдзіс, У.Казьбярук, Г.Каханюўскі, Я.Саламевіч, У.Мархель, В.Рагойша, У.Содаль, В.Скалабан, Я.Янушкевіч. Да гэтага шляхотнага гурту, персаніфікаванага Г.Кісялёвым (кніга «Ад Чачота да Багушэвіча») — малодшым «кротусам», пабрацімам і наступнікам «крота Александровіча» — дадалося б яшчэ адно-другое прыкметнае прозьвішча, прыкладам, А.Ліса, А.Пяткевіча, калі не закранаць малады падлесак літаратараў-краязнаўцаў, што спора ўзьнімаецца на беларускай ніве.

Хіба ж дзівоснае, расьцярушанае на старонках Александровічавых кнігаў хараства Багрымавай, Багушэвічавай, Купалавай, Коласавай, Танкавай лірыкі, Бядулевых акварэлек не ўзварушвае, не прычароўвае чытацкае сэрца? А патаемныя роздумы нашага эпіка-асілка Чорнага пра чалавека, Вацькаўшчыну, сусьвет не ўсхваляюць чуйлівыя струны інтэлекту? Эстэтычную, філязофскую асалоду зазвычай спазнаеш ад беспасярэдняга прыпаданьня да крыніцаў мастацтва. Але прагненьне хараства і мудрасьці не спаталяецца пры першасным адкрыцьці чагосьці незвычайнага. За кожным, аднойчы адкрытым, перажытым *нешта* стоеныя наступныя *як і чаму*. Стоеная, інакш кажучы, творчая таямніца мастака. І далучэньне да яе якасна паглыбляе, узбагачае душэўныя абсягі нашага перажываньня, пераўвасабляючы чытача-спажыўца культуры ў заангажаванага сумоўніка творчага працэсу. Ці ня гэтак і з Александровічавымі падарожжамі-эсэ па сьлядох знакамітых майстроў слова? Прасочваючы іхныя жыцьцёвыя лёсы, пранікаючы ў творчыя таямніцы, аўтар неўпрыкмет інтрыгуе, узварушвае, акрыляе і, урэшце, ты сам прасякаеся асабістым зацікаўленьнем ды лірычным замілаваньнем пры

такім вась простым і мілым спалучэньні словаў ласкі і цеплыні: «Тут зямля такая...»

Зямля Беларусі... Ці ня ў гэтым найменні-сыгнале вячэстым тоіцца загадка самога Сьцяпана Александровіча? Зямля — і хлеб надзённы, і паэзія, і споведзь, і малітва. І ўва ўсім шматвымерным значэньні яна — сьвятарны заповіт нашых продкаў усім жывым і ненароджаным, як яго й прашапталі на трагічным уздыху перадсьмяротных вусны Коласавага Міхала:

Зямля... зямля... туды, туды, брат,
Будуй яе... ты дай ей выгляд...
На новы лад, каб жыць нанова...*

Гэтую наскрозь беларускую ідэю Зямлі — рэальны сымбаль жыцьцёвых антыномій, чалавечых пакут і ўцехаў, глухіх роспачаў і высокіх азарэньняў — глыбока і паэтычна перажыў, пераасэнсаваў у новых мастацкіх вобразах і філязофскіх роздумах таленавіты зямляк і наступнік Цішкі Гартнага і Кузьмы Чорнага. Прынамсі, у такім пакутна-прасьветленым абліччы адкрывальніка-наватворцы Зямлі Беларускае адкрываецца майму ўяўленьню сьветлая постаць Сьцяпана Александровіча. Асабліва тады, калі палонены шчырымі старонкамі пісьменьніка-вандроўніка, азіраецца ўслед за ім на Цімкавіцкія краявіды, услухоўваецца ў прыцішаны пошум векавечных ялінаў і хвояў на Пількаўскім хутары, зьнерухоміцца ў малітоўнай засяроджанасьці перад пахіленай альтанкай на Куплянскай сядзібе... А потым, памаўчаўшы хвіліну-другую над вірліваю плыняй хуткапыннага Нёмну, дзесь пад Смольняй або Мікалаўшчынай, падаецца далей, лагчынамі ды пагоркамі задуменнай Наваградчыны, каб адтуль, з высачэзнага Кургану вячэстасьці нашае, нанова і востра адчуць штось шчымліва сьветлае, неадольнае — падказанае й прадказанае нам двума Міцкевічамі:

Літва, зямелька родная, ты, маўляў, здароўе...

(*Міцкевіч А. З паэмы «Пан Тадэвуш», пераклад В.Дуніна-Марцінкевіча.*)

Мой родны кут, як ты мне мілы...

(*Колас Якуб. З паэмы «Новая зямля»*)

Дарэчы, пра родны кут. Аўтар кнігі «На шырокі прастор», здаецца, як ніхто раней і пазней у нашым коласазнаўстве далікатна, трапна, узьнёсла запыркмеціў, апавёў і паказаў ролю *сям'і* —сямейнага ладу, быцця, звычалў, сямейнае этыкі і эстэтыкі, урэшце, прыроды, адухоўленай ува ўсім штодзённым бытаваньні бацькоў, дзядзькоў (дзядзька Антось!) і дзяцей. Словам, нібы ўваскрасіў і ажывіў тое самае «дыханне почвы» («И дышат почва и судьба» — Б.Пастэрнак), якое прадвызначыла, а ў шмат чым і абумовіла пэтычныя гены Коласа. І зроблена гэта праз гарманійнае спалучэньне дакумэнталізму і мастацкай фантазіі, праз глыбокае разуменьне канкрэтнага гістарычнага часу, псыхалёгіі чалавечых паводзінаў, усяго таго, што надае ягонай дакумэнтальнай прозе найлепшыя рысы дадзенага жанру.

Такім чынам, ад роднае зямлі, дзеля яе характава, пралегла жыцьцёвая Дарога, ягоны творчы Гасьцінец — яшчэ адно ўва-сабленьне аўтарскага почырку Александровіча. І зноў жа, наколькі абсяжна, далёкабачна — у часе й прасторы — масьціліся пазнаўчыя сьцежкі-пуцявіны нашага нястомнага вандроўніка. Ад самага паўднёва-ўсходняга ўскрайку Гомельшчыны, дзе сярод некранутых лясоў прытулілася старадаўная вёсачка Карма (радзіма Івана Шамякіна) да супрацьлежнага паўночна-заходняга прасьцягу, да колішняе беларуска-летувіскае сталіцы Вільні. Адтуль, з вуліцы Кастуся Каліноўскага, а, можа, з-пад былога пляцу Лукіскага сьцішаны звычайна Сьцяпанаў голас азваўся раптам ледзь не перуновымі грымотамі — здольнымі зварухнуць, скалануць зь летаргіі нацыянальнай зьмізарных тубыльцаў скрозь забранага краю, здатных хутчэй выдаваць на глум і зьдзек сваіх апосталаў, чымся зьдзяйсняць іхныя заповыты: «Людзі, памятайце гэтую дату! 22 сакавіка 1864 году на царскай шыбеніцы загінуў выдатны сын нашай зямлі, імя яго залатымі і агністымі літарамі зьзяе ў гісторыі рэвалюцыйнага руху і нацыянальна-вызваленчай барацьбы. У гэты дзень перастала біцца сэрца, якое абудзіла ў беларускім народзе чалавечую годнасьць і сьветлую надзею... раскрыла перад ім нябачныя далягяды Жыцьця, Змаганьня, Будучыні».

Яшчэ больш разложыстым, далёкабежным аказаўся другі сымбалічны Александровічаў шлях — ад сівога Полацку праз ста-

радаўны Кракаў да старавечнае залатое Прагі. «Па слядах Францыска Скарыны» — вынік чароднага падарожжа, яшчэ адзін узор ягонай гісторыка-літаратурнай эсэістыкі, створаны чалавекам ня толькі прасякнутым, каб не сказаць апантаным веданьнем свае ўласнае культуры, але й надзвычай чуйным, шчыра адкрытым на духовыя набыткі, нацыянальна-культурную адметнасьць нашых народаў-пабрацімаў — палякаў, чэхаў, славакаў.

Гаворка ідзе пра якасны рост нашага скарыназнаўства. Менавіта Александровічу абавязаны мы за сумленнае, доказнае рэканструяваньне культура-творчага палатна Беларусі-Літвы напярэдадні і беспасярэдня ў скарынаўскую эпоху. Карціны, як мы цяпер ведаем, даволі панарамнай і ўражваючай, калі мець на ўвазе тыя дзясяткі, сотні нашых далёкіх пращчураў, якія ў XV—на пачатку XVI стст. апаноўвалі высокую навуку ўва ўні-вэрсытэтах Кракава, Каралеўца (Кёнігсбэргу), Ляйпцыгу, Франкфурту, Падуі. Зноў жа празь нябачныя сыгналы чуйных дасьледчыцкіх «рэтрансьляцыяў» нібы адчулася дыханьне тае самае глебы, зь якое прарос, бо ня мог не прарасьці, магутны парастак беларускага асьветніка-першадрукара.

І вось побач зь *Зямлёй, Дарогай* — трэцяе, завяршальнае зьвяно сымбалічнае трыяды нашага творцы. Гэта — *Слова*, таксама ў найшырэйшых сэнсавых і аксыялягічных значэньнях. Слова як маўленьне і дыханьне, як гісторыя і сучаснасьць, як асалода жыцьця, росквіт і гаркота прыніжэньня, заняпад; слова як крыніца нацыянальна-духовага наталеньня і дасканаласьці, а, з другога боку, праява, імпульс да міжнароднае камунікацыі і прыязні. «Пуцявіны роднага слова», «Кнігі і людзі», «Слова — багацце», — калі згадаць толькі назвы некаторых яго кнігаў. Дадайма сюды многія лірыка-біяграфічныя партрэты, замалёўкі, нарысы пра Ўл. Сыракомлю, К. Каліноўскага, Бр. Эпімах-Шыпілу, Каруся Каганца, Цётку, рэдактараў і выдаўцоў народніцкага «Гомона», «Нашай Долі», «Нашай Нівы», «Сьветачу», «Дзяньніцы», беларускіх выдавецкіх суполак — наколькі ж глыбей, маштабней і чалавечней спасьцігаеш драматычны й гераічны лёс Слова Роднага. Вясцэнны набытак Сьцяпана Александровіча менавіта на гэтым палатку Беларускай складвае, мабыць, найважнейшую частку ягонае творчае спадчыны, найпрывабнейшую

рысу гэтае яркае Асабовасьці, дзіўнага дару словалюбцы й сло-
ваторцы.

Асобна хацелася б запыніцца на адной з капітальных працаў
вучонага і пісьменьніка — «Пуцявіны роднага слова». Перад намі
— унікальны сынтэз гісторыі літаратурнай як *працэсу*, а не застыг-
лая статычная схема зь пералікам асобных прозьвішчаў і твораў,
як здаралася й здараецца неаднойчы ў публікацыях на падобную
тэматыку. Гісторыя ў Александровіча — гэта поўная жыцьцёвае
дынамікі, чалавечага драматызму *дзея*, рухомая спаковечнымі
супярэчнасьцямі, калізіямі, у кантэксце якіх, найчасьцей напе-
ракор якім, прабівалася да жыцьця, сталела й мужнела беларус-
кае друкаванае слова, а зь ім і нацыянальная літаратура; абуджа-
лася, набіраючы моцы, пачуцьцё беларускасьці ў беларусу, у
процівагу зацятаму асыміляртарству насланых і дарослых дала-
копаў беларушчыны. У гэтай на свой лад нязвычайнай, энцыклапэ-
дычнай працы, густа насычанай постацамі, фактамі, падзеямі,
трапнымі аналітычнымі абагульненьнямі, адчуваецца адзін, як на
маё суб'ектыўнае ўспрыняцьцё, істотны недахоп: адсутнасьць
імяннага і, асабліва, прадметнага (праблемнага) паказальніка.
Кампэнсуючы, хоць часткова, згаданую нястачу, адважуся затры-
маць увагу чытача толькі на некаторых вузлавых пытаннях-
праблемах, што западаюць у памяці, а дакладней — у чытаньні й
перачытваньні (па інтэнсыўнасьці такога перачытваньня «Пу-
цявіны» ў маёй хатняй бібліятэцы «снаборнічаюць» яшчэ з двума
выданьнямі — «Очерками по археографии и источниковедению...»
М. Улашчыка і «Пачынальнікамі» Г. Кісялёва) гэтае кнігі.

Падаю, дзеля прыкладу, толькі некалькі праблемаў, заяўле-
ных і так ці йначай адлюстраваных у згаданай кнізе:

Беларускае адраджэньне.

Беларускі нацыянальна-вызваленчы рух.

Нацыянальная сьвядомасьць.

Ад польскасьці да беларускасьці (эвалюцыя «краёвых»
пісьменьнікаў).

«Заходнерусізм».

Русіфікацыя.

Палянізацыя.

«Истинно русские люди» на Беларусі.

Палянафільства.

Клерыкалізм.

Беларуская дзяржаўнасьць (К. Каліноўскі, «Гомон»).

«Наша Ніва» — беларуская школа, унівэрсытэт, літаратура.

Беларускі друк — нацыянальны рух.

Першае беларускае выдавецтва — «Загляне сонца...».

Беларуска-расейскае культурнае памежжа.

Беларуска-ўкраінскае пабрацімства (Шаўчэнка, Кастамараў,
Драгманаў).

Беларуска-польскае пабрацімства.

Беларуска-летувіскае пабрацімства.

Беларускія пань-асьветнікі (Т. Гардзьялкоўская і інш.).

Забароненыя імёны: В. Ластоўскі, А. Луцкевіч (бяз лаianкі).

Беларускае «паміж» (русіфікацыяй і палянізацыяй).

Пэўна, многія зь пералічаных вышэй сюжэтаў пры тагачас-
ных ідэялічных абставінах нават самой пастаноўкай, ня кажучы
пра іх капітальнае дасьледаваньне, здольныя былі ўскладняць
і ўскладнялі жыцьцё не аднаму навукоўцу. Падобныя скла-
данасьці не абміналі і аўтара «Пуцявінаў...». Але грунтоўнае ва-
лоданьне матэрыялам плюс майстэрства аналітыка і стыліста,
памножанае на паслядоўна абераганую ўнутраную незалеж-
насьць, дазволілі С. Александровічу нават у тых дыскамфортных
для гуманітарнай навукі часох прыкметна ўзбагачаць, дына-
мізаваць беларускую думку ў яе лепшых традыцыях навуковасьці
й нацыянальнасьці.

Кніга падраховала ўсе папярэднія пошукі і знаходкі дасьлед-
чыка, а сваім беларусасьцьвяджальным патасам служыла пэў-
ным выклікам артадоксіі ў тагачаснай гуманістыцы і, тым болей,
адкрытым запярэчаньнем асыміляртарству ў Беларусі. Працу гэ-
тую Сьцяпан Александровіч вылучыў на абарону ў якасьці док-
тарскай дысэртацыі і, натуральна, ня мог не парупіцца пра адпа-
веднае навуковае і чыста чалавечае разуменьне сваіх ідэяў і кло-
патаў. Ува ўсім гэтым і спаткаў мудрую, чулую душу ў асобе
Мікалая Ўлашчыка, якому давялося выступіць афіцыйным апа-
нэнтам падчас абароны.

Творчая пераклічка яшчэ болей зблізіла абодвух рупліўцаў
беларушчыны, нястомных асьветнікаў-дзеячоў нацыянальнага

адраджэння. Ліставаньне паміж імі захавала ў сабе нямала і фактычных дэталей, і пэўных сымбалічных адзнакаў грамадзка-духовай атмасфэры пачатку 70-х, названых пазьней застойнымі. Хаця з гледзішча асабістага досведу, навуковых набыткаў Александровіча, Улашчыка (ня кажучы пра многіх іхніх калегаў-паплечнікаў) і ў глыбінях застойнае твані не супынялася пульсаваньне імклівых абнаўленчых струмянёў. Некаторыя радкі зь ліста С. Александровіча калегу ў Маскву што да згаданых «Пуцявінаў...» успрымаюцца як мужная грамадзянская пазыцыя, высокае творчае крэда, што спадарожнічала Александровічу ўвесь ягоны літаратурны шлях: «Здаецца, я сказаў сваё слова, выразна выклаў сваю пазыцыю, свой погляд на разьвіццё літаратуры, грамадзкай думкі, паказаў, што наш народ ня спаў у шапку, былі людзі, якія катурхалі, клікалі да рэвалюцыяў і культурнай справы» (зь ліста ад 26 сакавіка 1971 г.). У другім лісьце ўлетку 1971 году ім жа ўзьнятая праблема русіфікацыі — найвастрэйшая болька беларускае навукі, культуры, зацята табуяваная тагачаснымі палітыка-ідэалогічнымі наглядчыкамі: «На днях, памятаючы Вашнае пажаданьне, звярнуў увагу на дзейнасьць «чарнасоценцаў», загарэўся думкай на конт артыкулу для «Полымя» пра іх адносіны да беларускай літаратуры... Можна, шырэй я гэта разумею — да беларускага нацыянальнага руху, але тады цяжэй будзе артыкул [пусьціць] у людзі... А я пакуль што дам у выглядзе, як чарнасоценцы гаварылі пра Янку Купалу, Я. Коласа, М. Багдановіча. Ёсьць у мяне многа цікавых выпісак, калі пад гэтым кутом глянуць на рускі афіцыйны друк..., то знойдзецца...»

На заканчэньне — пра нацыянальнасьць Сьцяпана Александровіча. Ня ведаю дакладна фармальнага запісу ў адпаведнай графе ягонага пашпарту, хаця смуглявы твар і намякаў на ягоны не саўсім тутэйшы радавод. Але тое, што зрабіў гэты сыціплы і нястомны працаўнік, ратай-сяўбіт Нівы Беларускае, вызначае ягоную беларускасьць найтрывальшымі крытэрамі глыбіні і шчырасьці. І адначасна яскрава даводзіць духова вызначаную прыкмету нацыянальнасьці, абумоўленую ня расавымі чыннікамі, а высакароднасьцю Культуры. І ў гэтым культуратворчым сэнсе спадчына татарына-беларусіна Сьцяпана, сына Гусэйнава-

га, будзе доўга слугаваць прасьвятленьню і чалавека, і міжчалавечых, міжнацыянальных адносін.

1996 г.

¹ Цыт. паводле выданьня: Якуб Колас (Канстанцін Міцкевіч). Новая Зямля (паэма). Мюнхэн, 1952. — Заўв. рэд.

У КРАЇНЕ СЬВЕТЛАЙ Памяці Генадзя Кахановіча

Україне сьветлай, дзе я ўміраю...
Максім Багдановіч

Жалобная вестка ў Маскву запазьнілася. Зь Менску ніхто не паклікаў разьвітацца з Табою. Прачытваю нэкралёгі ў газэтах і сьцінаецца сэрца ад смутку і болю. У вызвольным рухэньні беларускім воем мужным паменела. Ніва родная асірацела зь неазаменнага сяўбіта-рупіўцы. Адышоў Змагар-Працаўнік, падцяты раптоўнай хваробай. Што зазвычай налучае ледзь ня кожнага, чыё жыцьцё — самаспаленьне дзеля Ідэі. Хто сутнасьць свайго разуменьня лёсаў Бацькаўшчыны, ахвярнасьць народу, дабру паспалітаму шчодро дзеліць з другімі — каб большала сьведамых беларусаў, ускрасала, квітнела беларушчына на зямлі Скарыны, Каліноўскага, Багушэвіча, Луцкевічаў, Ластоўскага, Купалы... Каб дзяржава Беларусь дужэла-харашэла Свабодай, Незалежнасьцю. Высакародная ідэя патрабавальная — патрабуе кожнага дарэшты і... дачасна выпраўляе да Вечнасьці. Як адышлі ад нас дачасна ўладзімер Караткевіч, Сьцяпан Александровіч, Міхась Ткачоў — аднаго пакліканьня з Табою браты.

Журботным сьвяцельцам трымціць памінальная сьвечачка ў Храме Бажавольнага ўзьнясення ля Нікіцкіх варот... Пэўна, і ў гэтых ваколіцах, як і ў іншых мясьцінах сталіцы расійскай, ня раз чуліся крокі Твае — маскоўскага студэнта зь Беларусі; засяроджваліся ўдумліва вочы беларускага дасьледчыка над фаліянтамі, пажоўклымі старонкамі ў маскоўскіх бібліятэках, архівах, трымцела сэрца над слупкімі паясамі ў музэйных запасьніках Масквы. Сюды ж, да Летапісца-Настаўніка нашага

— Мікалая Ўлашчыка — неаднойчы сягала па параду Твая неспакойная, дапытлівая душа, нястомная ў шуканьні Беларускае Праўды Адвечнае...

Да Твайго неспакою сьвятога было наканавана й мне далучыцца. Слова прыязнае, шчырасць няробленую, падмогу братэрскую на супольным Шляху спазнаць шчасьціла. Твае кнігі-дарункі, лісты з Маладэчні, Менску, нашыя спатканьні, імя дзіўнае КАХАНОЎСКІ — цяпельцам гаючым са мной назаўсёды. Запаветам вязгасным да скону.

Над труною Тваёй мне ня выпала выказаць жалю. Да Цябе я прыйду на магільку. Завітаю на вуліцу Генадзя Каханоўскага ў Тваім горадзе сьветлай надзеі. На пагорку, у садку Багдановіча — каля Ракуцёўшчыны — запynuся, здарожаны: каб пад клёнам, Табою пасаджаным, прашаптаць малітоўна:

Жыве Беларусь і з каленяў устаюць беларусы...

1994 г.

З ДОЛЯЙ УКРАЇНЦА...

Міхайла Грушэўскі і Беларусь

*Бо йшла доля беларуса з доляй украінца...
Янка Купала. «Тарасова доля»*

Прозьвішча гэтага буйнога ўкраінскага вучонага і палітыка звычайна заставалася за рамкамі публікацыяў пра нашае творчае пабрацімства, што выходзілі ў сьвет за савецкім часам у Менску або Кіеве. Хоць Грушэўскі тут і ня быў выключэньнем — замоўчваліся і другія прыкметныя постаці. Пры падрыхтоўцы «Скарынавай» энцыкляпэдыі аўтару гэтых радкоў не ўдалося «абараніць» пэрсаналіі М. Драгаманава (праўда, у расейскім вяртыянце даведніку, у часе трохі палагаднелым, яна прайшла). Што ўжо казаць пра Зьмітра Дарашэнку, Сымона Пятлюру, чый «беларускі» кантэкст заслугоўваў бы таксама на асобную ўвагу. Першыя тамы Энцыкляпэдыі гісторыі Беларусі вясуюць пэўны прарыў ува ўсьцяжнай інфармацыйнай блякадзе, які, спадзяемся, будзе няўхільна пашырацца. Адносна М. Грушэўскага ўва ўспомненай ЭГБ (Т.3, бач. 161, аўтар пэрсаналіі А. Грыцкевіч)

азначаны ягоны ўнёсак у параўнальнае вывучэньне ўсходнеславянскіх народнасьцяў, уплываў беларускае стыхіі на дзяржаўнае, культурнае разьвіцьцё Вялікага Княства Літоўскага. Зробленая таксама засьцярога, не ўва ўсім дакладная, на конт перабольшанай «украінізацыі» гісторыкам некаторых помнікаў старабеларускага пісьменства, пра што крыху ніжэй.

У асэнсаваньні мінуўшчыны свайго народу аўтар «Гісторыі Украіны-Русі» ў пэўнай ступені працягваў і разьвіваў ідэі М. Драгаманава аб гісторыка-этнічнай дыфэрэнцыяцыі ўсходніх славянаў, аб нятоеснасьці «рускага» (старавечнарускага) і вялікарускага пачаткаў у іхным спачатным разьвіцьці, урэшце, аб самастойным пакліканьні ў цывілізацыйным працэсе кожнае асобнае з «трох Русяў» — інакш, украінскага, беларускага і вялікарускага народаў. Праціўнік імперскага цэнтралізму, палітычнага панславізму, Грушэўскі выступае ў сваіх дасьледаваньнях паслядоўным знаўцам і абаронцам украінскай нацыянальна-дзяржаўнай ідэі, несумяшчальнай, паводле ягоных перакананьняў, зь ідэяй і гісторыяй так званай «общерускай». У 1903 годзе, у Львове, выйшла з друку невялікая праца Грушэўскага з даволі прыкметнаю назвай «Звычайна схема «рускай» історыі й справа рацональнага укладу історыі східнага слов'янства». У ёй, між іншым, вучоны запырэчыў канцэпцыі расейскіх гістарыёграфу пра генэалгічную пераемнасьць старавечнае Кіеўскае дзяржавы зь Вялікім Княствам Маскоўскім, пазней расейскай дзяржавай, якая фактычна пазбаўляе гістарычнага пачатку ўкраінскую народнасьць. А між тым, падкрэсьліваў вучоны, «агульнарускай» гісторыі ня можа быць, як няма «агульнарускай» народнасьці. Можна гаварыць пра гісторыю ўсіх «рускіх народнасьцяў», каму падабаецца іх гэтак называць, або пра гісторыю ўсходняга славянства. Яна і павінна заняць месца цяперашняй «рускай гісторыі».

Суадносячы сваю капітальную працу з гісторыі Украіны-Русі з навуковым асэнсаваньнем мінуўшчыны Беларусі, Грушэўскі зазначаў: «Ня бачу цяжкасьцяў, каб падобным чынам была створаная гісторыя беларускай народнасьці, нават калі б яна і выглядала крыху менш уражліва, чым гісторыя ўкраінска-руская». Што тычыцца гісторыі вялікарускай народнасьці, то яна, павод-

ле Грушэўскага, ужо амаль напісаная; неабходна толькі знайсці ёй арганічны пачатак, «замест штучна прышчэпленнага кіеўскага пачатку» ды «вычысыць ад розных эпизодаў» уласна гісторыі Украіны і Беларусі¹.

Ідэя нацыянальна-дзяржаўнай дыферэнцыяцыі разглядалася ім поруч з пытаннямі культурнае кааперацыі роднасных супольнасцяў, «сынтэзуючае» ролі ўва ўзаемапрыцягненні і ўзаемаадштурхоўванні бізантыйскага Усходу і рыма-каталіцкага Захаду. Так, у палеміцы з польскім філэлягам В.Лядніцкім, прырачаны абсалютызацыі ім культурнае раз'яднанасці паміж «усходнім» (=«расейскім») і «заходнім» сьветамі, Грушэўскі, па сутнасці, сфармуляваў канцэптуальна плённае палажэнне, дасюль актуальнае пры вывучэнні тыпалогічных асаблівасцяў украінскае і беларускае культураў, іхнай пасярэдняй ролі ў працэсе дыялектычнага ўзаемапрацікнення так званага Захаду і Усходу (курсіў у цытаце наш — А.К.): «У тым, што аўтар называе па старой памяці «Расіяй», ёсць таксама заходнія часткі: Украіна, Беларусь і старадаўны Ноўгарад, якія знаходзіліся пад вельмі моцнымі ўплывамі Заходняй Эўропы і служылі пасярэднікамі, якія транслявалі заходнеэўрапейскія ўплывы на Маскоўшчыну і ў эўразійскія ўсходнеславянскія экспансіі. Перад намі ніяк ня *два сьветы* (Усход і Заход — А.К.), раз'яднаныя шырокім і глыбокім акіянам, а хутчэй *два бакі аднаго кантынэнту*, афарбаваныя ў розныя колеры, з шырокаю палосай пасярэдзіне, у якой абедзве афарбоўкі зліваюцца і вытвараюць розныя пераходныя нюансы, з такімі ж самымі прамежкавымі разгалінаваньнямі направа і налева, у розных напрамках і розных эпохах, што свабодна пераступаюць этнічныя і палітычныя межы»².

Яскравым прыкладам такога вольна зыходжаньня-разыходжаньня культурных плыняў, на думку Грушэўскага, была фігура Францішка Скарыны — «беларуса-палачаніна», «вандроўнага гуманіста» (вызначэнні Грушэўскага). У поглядах на славу тага асьветніка-першадрукара ўкраінскі гісторык выходзіў з таго меркаваньня, што ў сярэднявеччы, а, дакладней, у XVI-XVII стст., землі Украіны і Беларусі ўтваралі суцэльны культурна-моўны арэал, які даў цэлы шэраг вядомых асобаў (апрача Скарыны — братоў

Мамонічаў, С.Буднага, В.Цяпінскага, Л.Бараноўскага, Мялета Смятрыцкага, І.Фёдарова і г.д.). Тым ня менш, пры спецыяльным разглядзе спадчыны нашага славу тага земляка з Полацку навуковец палічыў неабходным зрабіць наступнае ўдакладненне: «Каб не даваць поваду для якіх-колечы непаразуменьняў, катэгарычна заяўляю, што лічу Скарыну перадусім дзеячом Беларускай Русі; адначасна разглядаю яго як тыповага прадстаўніка таго супольнага «заходнярускага», як тады называлі, або ўкраінска-беларускага тагачаснага культурнага руху, які характарызуе аднолькава і беларускае, і ўкраінскае жыццё...»³ Магчыма, пры падобным падыходзе прымяняўся ўласна беларускі статус нашага першадрукара, што, аднак, не дае падставаў падазраваць Грушэўскага ў поўнай «украінізацыі» («неправамерна лічыць украінскімі») Скарынавых твораў, як гэта здарылася ў згаданай напачатку ЭГБ. Варта таксама мець на ўвазе і такую акалічнасць: погляды Грушэўскага на старадаўнюю культуру Беларусі фармаваліся ў асноўным яшчэ пры зародкавым стане ўласна беларускае гістарыяграфіі, культуралогіі, мэдыевістыкі, а гэта істотна ўскладняла, не магло не ўскладняць адэкватнае насвятленне нашай мінуўшчыны староньнімі навукоўцамі.

Асобнае ўвагі заслугоўвае спрыянне М.Грушэўскага беларускаму нацыянальна-культурнаму адраджэнню на зыходзе XIX — пачатку XX стагоддзя. Сьведчаннем таму — творчыя кантакты ўкраінскага гісторыка з Мітрафанам Доўнар-Запольскім, з віленскімі нашаніўцамі. Якраз пан Міхайла сваім лістом у рэдакцыю «Нашай Нівы» (1910 г.) ініцыяваў зьяўленьне ў рэдагаваным ім «Літаратурна-навуковым весніку» (1911, № 3) артыкулу Антона Луцкевіча (пад псеўданімам А.Навіна) аб беларускім нацыянальным руху. Ліставаўся з Грушэўскім і сакратар «Нашае Нівы» Вацлаў Ластоўскі, жалячыся ў адным з лістоў на вострую нястачу ў Вільні ягоных «цэнных прац па гісторыі суседняй і роднай нам Украіны»⁴.

Але найбольш прыкметна падвышае планку беларуска-ўкраінскіх творчых традыцыяў факт асабістых кантактаў Янкі Купалы і Грушэўскага, дакладней, іхнага ліставаньня, частку якога выявіў нядаўна ўва ўкраінскім дзяржаўным гістарычным архіве і абнародаваў у друку прафэсар Юры Мышык.

Конкрэтная гаворка ідзе пра папштоўку-запросіны, скіраваную беларускім паэтам зь Вільні ў Пецяярбург да Міхайлы Грушэўскага. Падаем тэкст у тым выглядзе, у якім ён надрукаваны на старонках штотыднёвіку «Літаратурна Украіна» 3 красавіка 1997 году:

«Высокапаважаны пане прафесар,

1 апреля будзем Вас чэкаць у Вільні на пероні, таму прашу выйты з вагону, хочецца з Вамі побалакаты і розказаты, як жываем. Все, аб чым пішыце, зроблю осколькі змажу. У нас тут работы нарыхтовалыся. Всі Вас здравляць і дзякуюць за памяць аб нас.

Вам шчире відданы Іван Луцэвіч.

Вільня, 28 марца 1914 году».

Янка Купала кагадзе, 7 (20) сакавіка 1914 г., прыняў на сябе рэдактарства ў «Нашай Ніве» (у камэнтары «ЛУ» памылкова сьцьвярджаецца, быццам беларуская газета к гэтаму часу была зачыненая, хаця фактычна яна выходзіла ў сьвет да пачатку жніўня 1915 г.) і, пэўна, новаму рэдактару і яго калегам было пра што пагаварыць, параіцца з патрыярхам украінскага Адраджэньня, знакамітым гісторыкам і ня менш дасьведчаным рэдактарам-выдаўцом. Значэньне ўплыванае сустрэчы ўзмацнялася і пэўнымі пытаньнямі (просьбай?), зазначанымі, як вынікае з Купалавае папштоўкі, у папярэднім лісьце Грушэўскага да Івана Луцэвіча. Невядома, ці адбылося тады на віленскім пероне меркаванае спатканьне нашаніўцаў з украінскім вучоным, будучым галавою незалежнае Украіны. Прынамсі, візытоўка Міхайлы Грушэўскага зь ягоным прывітальна-навагоднім аўтографам (не датаваным), што захоўваецца ў «нашаніўскім» фондзе Беларускага дзяржаўнага архіву-музею літаратуры і мастацтва (ф. 3, воп. 1, спр. 92, арк. 76.) па-свойму пацьвердзіла і ўвечніла духовае сваяцтва ўкраінскіх і беларускіх патрыётаў.

Такім чынам, нашыя адраджэнцы мелі дастаткова падставаў бачыць у сваім украінскім пабраціму шчырага прыхільніка беларускае справы, аб чым удзячна й засьведчылі ў газэце «Гоман» (Вільня, 1 студзеня 1917 г.) з аказіі 50-х угодкаў Грушэўскага. Зь ня меншым прызнаньнем прагучэла беларускае слова дзесяцьма гадамі пазьней у Кіеве, на ўрачыстасьці, прысьвечанай 60-годзьд-

зю вялікага ўкраінца: «Вашая ўкраінская праца, — падкрэсьліў у сваім выступе кіраўнік беларускае дэлегацыі, тагачасны рэктар Беларускага дзяржаўнага ўнівэрсытэту Ўладзімер Пічэта, — стала такой самай працай і для беларускага народу»⁵.

Наша ўзаемная салідарнасьць яскрава праявілася ў перыяд Беларускае Народнае Рэспублікі і Ўкраінскае Рады — шляхотную і драматычную пару дзяржаўнага адраджэньня абодвух народаў. Тагачасны ўрад Украіны адным зь першых прызнаў БНР. У красавіку 1918 г. у Кіеве адбылося афіцыйнае паседжаньне ўрадавых дэлегацыяў абедзьвюх краін. Прыкладна ў тым самым часе паўстае «Беларуска-Ўкраінскае Таварыства Збліжэньня», у склад якога ўваходзілі М. Грушэўскі, Яфрэмаў, Зьм. Дарашэнка⁶.

Пэўна, і навуковая, і публіцыстычная спадчына славутага ўкраінца з часам грунтоўна будзе прачытаная і асэнсаваная беларускай гуманітарнай навукай. Бо ў ёй багата сугучных, у нечым вельмі надзённых праблем для гістарычнага досьведу Беларусі. Адно зь іх, надзвычай вострую, важуся вылучыць асобна: праблему падкалянае нацыянальнае сьвядомасьці народу ўва ўмовах падкаляніяльнага бытаваньня — уключна з комплексам нацыянальнае непаўнавартасьці й рэнэгацтва, калі чалавек на сваёй роднай зямлі стаецца бяздумным і заўзятым валянтэрам іншаземнага панаваньня і нават глуміцелем собскіх нацыянальных сьвятынь. Сабачым абавязкам («песій обов'язок») назваў Грушэўскі падобнае нацыянальна-псыхічнае калецтва. І ўдакладніў: «Гэта — духовае халопства раба, якога так доўга сьцэбалі па твары, што ня толькі выбілі ў ім усялякую чалавечую годнасьць, але й ператварылі яго ў паслухмянца-нявольніка, у апалягэта і панэгірыста рабскага становішча»⁷.

Вось ужо сколькі часу прарочыя словы грукацяць над украінскім прасьцягам, будзячы сумленьне. І, як бачым, небезвынікова. Чаму ж катораму зь беларускіх халопаў «асабачаных» не прыпасьці да праўднага грукату? А раптам — пачуе, проймецца, ацвярэзіцца?

1997 г.

¹ Цыт. паводле: Літаратурна Украіна. 1990. 30 траўня.

² Грушевський М. Історія слов'янських літератур — фікція чи

необходний науковий постулат? // *Vseslavenski Zbornik. Zagreb, 1930. С. 95-96.*

³ *Історія України-Русі. Т. VI. Київ, 1907. С. 432.*

⁴ *Цыт. паводле: Літаратурна Украіна. 1997. 3 красавіка.*

⁵ *Цыт паводле: Великий Українець. Матэрыялы з жытця та діяльнасці М. С. Грушевскаго. Київ, 1992. С. 401*

⁶ *Калубовіч А. Прафэсар Мітрафан Доўнар-Запольскі й акт 25 сакавіка // У яго кн.: Крокі гісторыі. Даследаванні, артыкулы, успаміны. Беласток-Вільня-Менск. С. 86.*

ПАЧЫНАЛЬНІК

Мітрафан Доўнар-Запольскі — літаратуразнаўца

Ягоную ролю ў беларускай культуры й літаратуры можна акрэсьліць адным ёмістым словам: *пачынальнік*. Не выпадкова, што ў аднайменным зборніку гісторыка-літаратурных матэрыялаў XIX стагоддзя, складзеным Генадзем Кісялёвым і выдадзеным дваццаць гадоў таму, постаць Доўнар-Запольскага апынаецца ў самым цэнтры беларускага адраджэнчага працэсу — побач зь імёнамі і творамі Дуніна-Марцінкевіча, Лучыны, Ельскага, Е. Раманава, паэтычнага шэдэўру «Тарас на Парнасе» і г. д.¹ Хаця пачынальніцкія, інакш наватарскія, асьветніцка-будзіцельскія, адраджэнчыя высілкі нашага гісторыка, фалькларыста і, шырэй, культуроляга на беларусазнаўчай ніве былі і ў наступным, XX стагоддзі, ня менш значнымі, прыкметнымі. Якраз Доўнар-Запольскаму, фармальна не заангажаванаму ў новы асьветніцкі, так званы нашаніўскі рух, давялося зрабіць творчы падрахунак і нашаніўскай эпосе, і наогул усяму шматстагодняму культурнаму і палітычнаму досведу беларусаў дзеля іх канчатковага самавызначэння і міжнароднага прызнання як самастойнага народу, незалежнае дзяржавы. У сваіх знакамітых «Асновах...» (1918) вучоны даў, апроч усяго іншага, ляпідарнае вызначэнне культурнага чыньніку ў гістарычным самазахаванні й самасцьверджанні беларускае супольнасці: «Народ, каторы праз колькі сот гадоў самага цяжкага гістарычнага жыцця, нягледзячы на вострую нацыянальную барацьбу і на ўціск урадам найдужэйшай у свеце дзяржавы, ня траціў сваёй нацыянальнай самабытнасці, народ,

які меў празь некалькі стагоддзяў сваю дзяржаўную незалежнасць, — народ, каторы мае вытвораную вякамі культуру і літаратуру, свае яркія асаблівасці этнаграфіі і языка — такі народ мае і ўсе правы на дзяржаўную незалежнасць»².

Нашая ўвага да літаратуразнаўчых аспектаў спадчыны гісторыка абумоўленая двума, прынамсі, момантамі. Па-першае, неабходнасцю ўсебаковага, як мага больш цэльнага асэнсавання творчага набытку, асабовасці гэтага неардынарнага рэчыцкага Беларуса. Па-другое, патрэбай высвятлення або хаця б пастаноўкі некаторых, мяркую, істотных пытанняў беларускага гісторыка-літаратурнага працэсу, якія вынікаюць з працаў Д.-З., але даследчыцкай думкай дасюль адэкватна не ацэненыя. Улічваем пры гэтым меркаванні агульнапрызнанага аўтарытэту ў нашай літаратуры наконт таго, што Доўнар-Запольскі разам з Карскім, іншымі сучаснікамі-калегамі на беларусазнаўстве сваёй даследчыцкай і збіральніцкай працай «сьведама ці нясьведама зрабілі нязрушным той грунт, на каторым расла навейшая беларуская літаратура»³. Хаця заслугі Запольскага перад нацыянальным пісьменствам, якія вынікаюць зь ягонага сьведамага беларускага выбару, далёка не вычэрпваюцца, як вышэй зазначана, толькі пачатковым, паводле цытаванага М. Гарэцкага, «этнаграфічным» або «збіральніцкім» пэрыядам і заслугоўваюць шырэйшага, канцэптualaнага вымярэння. Засяроджваньне над ягонымі працамі дазваляе бачыць у арыгінальным гістарыёграфу адначасна ўдумлівага аналітыка беларускага літаратурнага руху, які, дарэчы, пад канец XIX ст. прыкметна актывізаваўся дзякуючы не ў апошнюю чаргу асабістым высілкам Запольскага — аўтара грунтоўных, па-грамадзянскаму смелых публікацый на старонках «Мінскага лістка»⁴, укладальніка, рэдактара «Календаря Северо-Западного края на 1899 год», — своеасаблівага літаратурна-навуковага альманаху⁵, публікатара і крытыка паэмы Дуніна-Марцінкевіча «Гапон», а таксама ананімнага твору «Тарас на Парнасе».

Асобнага вылучэння варты наступны прынцыповы момант. Ужо ў першых друкаваных нататках маладога аўтара на падставе разгляду аб'ектыўнага развіцця, гісторыка-культурных, этнічных рысаў, самабытнасці й адметнасці беларусаў на фоне

другіх, найперш суседніх народаў, сфармулявана вызначальнае мэтадалагічнае палажэнне аб суб'ектна-дзейным пакліканні суродзічаў у сусветнай цывілізацыі, пераадоленні зацяжнага заняпаду, «політычнага омертвения»⁶, аб заканамерным характары адраджэння раней заняпалых і ўцісканых народаў. Падмацоўвалася падобная аптымістычная выснова жывым нацыянальна-адраджэнчым досьведам славянскіх народаў — харватаў, сэрбаў, чэхаў і, асабліва, украінцаў, бліжэйшых суседзяў-братоў па няволі. Агністымі радкамі ўкраінскага прарока-Кабзара (беларускі Шаўчэнка быў яшчэ на падыходзе...) беларускі аўтар выразна намякаў пра непазбежнасць абнаўленчых зрухаў на сваёй радзіме, а таксама аб высокім пасланніцтве мастацкага Слова:

... Подай души убогой силу,
Щоб огненно заговорило,
Щоб слово пламенем взялось,
Щоб людям сердце растопило...⁷

Відавочна просіцца пад увагу яшчэ адна тэма — пра нашага мысляра-асьветніка ў кантэксце беларуска-ўкраінскага творчага пабрацімства, узаемных вызваленчых традыцыяў, адзначаных побач з імёнамі і фактамі хрэстаматыйна значнымі, постацямі на свой лад таксама высокімі, тыпалягічна роднаснымі ў адраджэнчых лёсах абодвух народаў — Доўнар-Запольскага і, для прыкладу, Міхайлы Грушэўскага (паралель можна доўжыць).

Аднак — пра нашага літаратуразнаўцу. Пры канцэптуальным асэнсаванні ягоных думак, меркаваньняў нельга таксама не згадаць пра ідэю выключнае вагі і вартасці, а канкрэтна — значэнне роднае мовы ў гістарычным лёсе народу. Яшчэ ў 1888 годзе беларускі юнак, гадунец Мазырскае прагімназіі выказвае суродзічам са старонак «Мінскага лістка» запаветную думку, ляпідарнае беларускае «memento!» наконт іхнае нацыянальнае трывушчасці, духовае паўнаўтартасці: «... пока в народе жив его язык — жив и сам народ, с потерей его племя лишается своего народного самосознания и исчезает в массе проглотившей его силы. Немало народностей погибло, утратив свои племенные особенности... Но зато и наоборот: народ, лишенный политической жизни, подавляемый внутренним гнетом, иногда на целые столе-

тия сходящий с политической арены и как бы замирающий — такой народ, если он не потерял своего языка, этнографических особенностей и проч., снова выдвигается на арену... социальной и умственной жизни»⁸. Чым не прарочае прадчуванне-прадказанне? Ці не падобная думка неўзабаве, празь якія тры-чатыры гады, набатным «Не пакідайце!..» уварвецца ў «Дудцы...» Багушэвіча, разьлятаючыся над Беларускай нясьціхным розгаласам заклінальным.., не перастаючы праз усё стагодзьдзе грукаць і лекаваць сэрцы і сумленне беларускіх патрыётаў-адраджэнцаў.

Наступная істотная акалічнасць. Запольскі адным зь першых усьвядоміў і зьвярнуў увагу грамадзкасці на штучную раз'яднанасць па канфэсійнай прыкмеце («каталікі-палякі» «праваслаўныя-рускія», беларусы) тагачаснага літаратурнага, наогул культурна-духовага становішча ў краі, — штучна ўкараненую і ўсяляк эксплуатаваную афіцыйнымі структурамі ў інтарэсах імперскае калянізацыі і асыміляцыі беларускага насельніцтва. Менавіта з *агульнабеларускага* гледзішча прадставіў Запольскі чытачам творчасць Дуніна-Марцінкевіча⁹ (паэма «Гапон») як праўдзівай, калярытнай карціны з побыту беларускага сялянства, духова-інтэлектуальных праяваў простых людзей. Між іншым, да ліку найпраўдзіўшых, мастацка найпрываблівейшых якасцяў твору аднёс малады крытык створаны паэтам малюнак-вобраз беларускай *карчмы* — прытулак народнае забавы, яскравую, хоць і неадназначную, супярэчлівую праяву канкрэтна беларускай характаралёгіі, якой, зь меркаваньняў, мабыць, ідэйнае «цнатлівасці» цураюцца сучасныя гістарыёграфы і літаратуразнаўцы, хаця «карчомны» матыў скрозь надта ж выразна спадарожнічаў нашаму прыгожаму пісьменству — ад Марцінкевіча, Сыракомлі, Лучыны да Купалы, Коласа, Лёсіка і г.д.

Гэтая ж, адна з вызначальных у літаратуры, мастацкая рыса народнасці была аднесена крытыкам да ліку наймацнейшых яшчэ аднаго твору, ананімнае паэмы «Тарас на Парнасе», — беспадстаўна, аднак, залічанай Запольскім на творчы рахунак беларускага Дудара зь Люцінкі. І ўсё ж, лічым, памылка публікатара адносна аўтарства паэмы не вычэрпвае, ні, тым болей, ня можа засланіць дадатных момантаў, звязаных з гэтай публікацыяй:

абнародаваньне яшчэ аднаго сьпісу твору, у якім «ліцьвін» Міцкевіч і паляк Каханоўскі прадстаўлены на Парнасе побач з расійскімі клясыкамі Пушкіным, Гоголем, а асобныя мастацкія дэталі ня толькі не саступаюць, але яўна перавышаюць варыянты «хрэстаматыйнае» рэдакцыі.

Параўнайма варыянты:

публ. Д. Запольскага:	«Хрэстаматыйны»
Да і Зэвэс як насыцябаўся	(Хр. «Белар. л-ра, XIX ст.», 1988):
Так носам чупь зямлі ня рыў,	
Як жыд над Бібліяй ківаўся	Ён вочы плюшчыў і ківаўся
І брыдкі рэчы гаварыў.	Ды быццам нешта гаварыў.

У першым выпадку — бліскучы, па-майстэрску дасьціпна схоплены, праз бурлескнае сутыкненьне «верху» і «нізу», мастацкі вобраз; у адным калярытным, зьмястоўным радку («Як жыд над Бібліяй ківаўся») спрасаваны цэлы пласт беларускага нацыянальнага сьветабацьня, мэнталітэту ў частцы яго шматстагодняга, узаемна зычлівага, хаця, натуральна, не без культурна-псыхалягічнага дыстансу, сужыцьця на адной зямлі дзвюх розных і дружалюбных нацыянальнасьцяў, у другім жа — звычайная праявітая канстатацыя факту. Яўнае звужэньне й зьбядненьне мастацкае прасторы, выяўленчае палітры — усяго твору праз апушчэньне (сьвядомае перайначаньне?) толькі аднае дробнае — але ж зь якім буйным, асацыяцыйным патэнцыялам — дэталі. Словам, рэдакцыя (сьпіс) «Марцінкевіча-Запольскага» ў пэўным сэнсе дасюль захоўвае сваю надзённасьць, наколькі актуальным застаецца пытаньне акадэмічнага зводу ўсіх вядомых варыянтаў беларускае паэмы паэмаў.

Ня лішне таксама нагадаць пра міжнародна-літаратурнае значэньне публікацыяў Запольскага, прысьвечаных Д.-Марцінкевічу і паэме «Тарас на Парнасе». Для Максіма Горкага, напрыклад, пры зацікаўленьні новай беларускай літаратурай (ліст у «Нашу Ніву», верасень 1909 г.¹⁰) згаданыя працы сталі ці ня першым, помным імпульсам у прылучэньні да беларускі. Ува ўсялякім разе і значна пазьней, напачатку драматычных 30-х, калі ў самой Беларусі «клясава-партыйныя» трубадуры распачнуць татальнае бэшчаньне нацыянальных сьвятыхняў і імёнаў, у

тым ліку і аўтара «Гапона», «Пінскае шляхты», ня хто-небудзь, а агульнашанаваны «пралетарскі пісьменьнік» надалішле зь італьянскага Сарэнта ў Маскву да кіраўніцтва дзяржвыдавецтва ліст-рэкамандацыю аб выданьні ў сэрыі «Бібліятэка паэтаў» побач з украінскімі, грузінскімі, армянскімі творамі беларускіх пісьменьнікаў, уключна з Д.-Марцінкевічам і «Тарасам на Парнасе»¹¹.

Асобнага прызнаньня заслугоўвае нястомная рупнасьць гісторыка ў справе вывучэньня й пашырэньня старабеларускага пісьменства — спадчыны Скарыны, Цяпінскага, летапісных твораў, актавага матэрыялу Літоўскай мэтрыкі. Ці не Запольскі першым, яшчэ на рубяжы XIX-XX стст., адназначна паставіў пытаньне аб так званых заходнярускіх летапісах (на прыкладзе хронік Баркулабаўскай, Віцебскай) як навуковую праблему «сабственно белорусского» летапісаньня, якой па пэўным часе грунтоўна зоймуцца нашы дасьледчыкі В. Чамярыцкі і, асабліва, непасрэдна вучань і наступнік Запольскага — гісторык і літаратар Мікалай Улашчык. Паказваючы й даказваючы багацьце, разьвітасьць беларускае літаратуры ў сярэднявеччы, Запольскі не аднойчы зазначаў яе дабратворны ўплыў на тагачаснае культурнае жыцьцё суседняе Масковіі, на жанравае ўзбагачэньне ўласна рускай літаратуры.

Нарэшце, ня скідваў бы з творчага рахунку Доўнар-Запольскага немалы, ізноў жа, сьвядомы ўнёсак у фармаваньне панятковага арсэналу або нацыянальнага эквіваленту культурна-адрэджэнчага руху ў забранай краіне. У шмат чым ад яго, Запольскага, зыходзіць легалізацыя, грамадзкае канстытуяваньне такіх, сёньня зусім звычайных, паняцьцяў і выказаў, як «беларускі народ», «беларускі язык», «народны арганізм», «беларуская літаратура», «нацыянальнае адраджэньне», «нацыянальная вера» (-вызначэньне), створаных — памятайма — у няпростых, фактычна паўлегальных і нелегальных, «катакомбных» умовах (выраз А. Рагулі, — ЛіМ, 1997, 15 чэрвеня) беларускае культуры. І ў гэтым нацыянальнасьцьвяджальным тварэньні Доўнар-Запольскі, карэспандэнт «Мінскага лістка» на рубяжы 80-90-х гадоў XIX ст. і аўтар рукапіснае «Гісторыі Беларусі» (1925), дзейнічаў сумленна й паслядоўна.

Практычна ў тых самых, хаця вонкава перайначаных, умовах духовае «катакомбнасць» завяршыў ён сваю апошнюю капітальную ў беларусазнаўстве працу — спомненую «Гісторыю...», у якой пытанні беларускай культуры, у прыватнасці, літаратуры, знайшлі найбольш поўнае, храналагічнае і тэарэтычнае сыстэматызаванае асвятленне. Сьціпла й самакрытычна ацэньваючы свае ўласныя магчымасці ў асваенні другой сумежнай з гістарыяграфіяй дзялянкі, Запольскі, тым ня менш, выказаў шэраг сьцісла літаратуразнаўчых меркаванняў і высноваў, не лічыцца зь якімі ня можа і сучасная філялягічная навука. Належае раскрыцьцё гэтае часткі ў спадчыне вучонага, толькі ня даўна выдадзенай друкам, патрабавала б спецыяльных высілкаў і часу. Таму, у межах рэгламенту, вымушаны абмежавацца хаця б напамінам пра некаторыя істотныя пытанні: пэрыядызацыя літаратурнага працэсу ў Беларусі з гледзішча нацыянальнага адраджэння народу і краіны; «польскі» і «рускі» культуратворчыя пачаткі ў станаўленьні новае беларускае літаратуры; польскі пісьменьнік Адам Міцкевіч як духовае зьява беларускага культуратворчага працэсу; збалянсаваная ацэнка Багушэвіча і Лучыны як *раўназначных* постацяў у разьвіцьці, дынамізацыі беларускай літаратуры напрыканцы XIX ст.¹² і, мабыць, самае галоўнае, — пра беларускую нацыянальную ідэю, зроджаную ў народзе і адшліфаваную літаратурай, як ідэю агульначалавечую¹³. Узвышэньнем гэтае жыцьцесьцьвярдзальнае ідэі на прыкладзе паэтычнага досведу беларускага прарока Купалы (дачкалі і беларусы свайго Шаўчэнкі) завяршае Запольскі свае літаратуразнаўчыя развагі: «Дружная праца беларусам патрэбная для таго, каб пабудаваць лепшую будучыню, і ў той жа час для таго, каб пазбавіцца цяжару цяперашняга і мінулага. Яму перш за ўсё патрэбна самастойнасць. Яму неабходна вызваліцца ад чужых апекуноў, які стагодзьдзямі сядзелі на шыі беларусаў...»:

Сотні лет песьцілі днямі і ночай
Госьця на шыі —
Зьмея, што з пуні скарбы валоча,
Скарбы чужыя.
Вы ўжо забылі, людзі здарэньня,
Дзе ваш прыпынак...¹⁴

І Паэт, і Гісторык — і Купала, і Запольскі — абодва суладна і адназначна вастуюць беларускаму чалавеку яго адвечную, дасюль няездзейсьненую праўду: ня станеш вольным і заможным, чалавеча, покi разбадзяным, распаношаным на тваім карку прайдзісьсветам, «людзям здарэньня», рашуча не пакажаш на парог.

¹ Пачынальнікі. Уклад. Г.В.Кісялёў. Мн., 1977. С.26, 28, 30-32, 362, 464-466.

² Доўнар-Запольскі М.В. Асновы дзяржаўнасці Беларусі. Мн., 1994. С.21.

³ Гарэцкі М. Гісторыя беларускай літаратуры. Мн., 1992. С.238.

⁴ Няпроста было ў той час (1888 г.), у варунках урадавай палітыкі татальнае русіфікацыі краю, адкрыта выказацца супраць «гібельнае подействовавшего «обрусения» Белоруссии» (арт. «Белорусское прошлое» // Минский листок, 1888, 5, 19.07.)

⁵ Александрович С. Пуцявіны роднага слова. Мн., 1971. С.85.

⁶ Падкалечыўшага беларускі народны арганізм у многім праз манопольнае валадарства ў краі чужаземных палітычных традыцый: «Польское начало в Белоруссию шляхетскую аристократическую республику, московское начало — боярскую олигархию; и то, и другое государство совершенно исключали демократический и народно-бытовой традициям, в высшей степени демократичен» (Францішак Скарына ў свой час даў бліскучае абгрунтаваньне гэтае дэмакратычнасці праз ідэю «людзей простых паспалітых», «добра паспалітага»).

⁷ Доўнар-Запольскі М.В. Белорусское прошлое (1888) — у яго кн.: Исследования и статьи. Т.1. Киев, 1909. С.334-344

⁸ Тамсама. С.341.

⁹ Калега па пярэ і ў пэўным сэнсе апанэнт Запольскага — Еўдакім Раманай — успрымаў таго ж Марцінкевіча праз дыхатамію «свой — чужы», «наш-праваслаўны — ня наш (каталік)»; «пісав і печатав добрыя книжки... але быв католик» або: «где католик пишет: пекный, сукня, там наши — красивый, ширинка и т.д.» (Пачынальнікі, С.18-19).

¹⁰ Летопись жизни и творчества А.М.Горького. Вып.2. 1907-1916. М., 1958. С.151.

¹¹ *Перепіска Горькага з Груздэвым. Т. XI. М., 1966. С. 282.*

¹² *Доўнар-Запольскі М. В. Гісторыя Беларусі. Мн., 1994. С. 404-405.*

¹³ *Тамсама. С. 420.*

¹⁴ *Тамсама. С. 488.*

СЬЦЯЖЫНКАЙ РОСТАНІ

У гады вучнёўства, студэнцтва не без пачуцця нейкае рэўнасьці даведваўся я з падручнікаў пра мясьціны народзінаў славурых беларусаў. Вязынка Янкі Купалы, Мікалаўшчына Якуба Коласа... або — Нізок на Узьдзеншчыне: з аднае вёскі цэлае суквецце знаных постацяў — Крапіва, Трус, Глебка, Арабей. Ня менш я зайздросьціў Случчыне, радзіме Альгерда Абуховіча і Язэпа Дылы, Капыльшчыне Цішкі Гартнага і Кузьмы Чорнага, Мядзельшчыне Максіма Танка, Бягомельшчыне Пімена Панчанкі. Што ўжо гаварыць пра старавечныя Тураў, Полацак, Наваградак, увечненыя на сусьветнай мапе культуры імёнамі Кірылы Тураўскага, Францішка Скарыны, Адама Міцкевіча.

На фоне ўсебеларускай хвалы родная Чэрвеншчына ў маім юначым успрыманні выглядала вельмі сьціпла, у хрэстаматычных выданьнях наогул адсутнічала. Іншыя зьвесткі, здатныя спатоліць, узмацніць ува мне лякальна-патрыятычную неабывкавасьць, тады на вочы чамусьці не трапляліся. Ды й эпоха тагачасная ня надта спрыяла азіраньню ў мінуўшчыну, прымусова скіроўваючы маладых людзей «в коммунистическое завтра». Крайнае слова *спадчына* прамаўлялася рэдка і практычна мала што значыла ў бадзёрым нашым маршы «путями боевой и трудовой славы».

Не, я ня зводжу рахункі, не прыніжаю значэньне тых «путей» — яны часьцінка майго лёсу. Лёс жа — здавён вядома — не выбіраюць... Але, па шчырасьці, я пакідаў калісьці бацькоўскі край поўным невукам што да ягонага гістарычнай мінуласьці. Не патрапіў нават абараніць грамадзкі музей партызанскае славы, які быў створаны маімі папярэднікамі на пасадзе сакратара райкаму камсамолу — Валодзем Габідуліным і Пётрам Ігнатавічам. Пры мне музей той згарнулі, паколькі памяшканьне на загад ра-

ённых уладаў пераказвалася парткабінэту — вядомай у свой час установе палітычнай асьветы працоўных, «поднятия ярости масс», асабліва напярэдадні і пасля кожнага чароднага зьезду КПСС. З калекцыі ж музэйнай найбольш мне чамусьці запомнілася шабля Самуіла Плоткіна — даўжэзная, у цвёрддай, падзёртай похве, даволі цяжкаватая, нават на тадышнія маладыя рукі.

Ды што там партызанскі музэй! Недавучаны філэляг, я тады ня ведаў нават, што з майго Ігуменю паходзіла Марыя Мякота — маці Максіма Багдановіча. А можна ж было — сорак гадоў таму — папытацца мясцовых Мякотаў, Малевічаў (сем'і карэнных ігуменцаў) — мо ведаюць, памятаюць штосьці з сямейных паданьняў пра найдзіўнейшы парастак свайго радаводу... Гэтае вострае адчуваньне чагось вельмі дарагога, назаўсёды страчанага прыйшло да мяне значна пазьней, калі ўжо ў Маскве нанова спасьцігалася сьветла-трагічная постаць Паэта з біяграфічнага эсэ Алеся Бачылы, лірычных роздумаў Міхася Стральцова над загадкай Максіма-Страціма.., з карпатлівых «багдановічанаўчых» нататак Ніны Ватацы.

Што ж, дарога вучыць. І лечыць. Прынамсі, асабістае выбаўленьне ад глухаты, бяспамяцтва я заўдзячваю сваёй дарозе ў сьвет. Ня раз у Маскве, Вільні, Варшаве, а, здаралася, значна далей, адкрываліся мне таямніцы мае «малое» бацькаўшчыны. Шчымлівая мэлэдыя Манюшкавай «Галькі» з сцэны «Большого» ўзрушвала ў глыбінях маіх забытыя сьпевы над Волмай, што стагодзьдзем раней чаравалі чулы слых славутага кампазытара-земляка, ураджэнца шляхецкага засьценку Убель, каля Сьмілавіч. З пажоўклых старонак «Путешествия...» Паўлы Шпілеўскага, перагорнутых у маскоўскай «ленінцы», адкрываўся мне даўны наш Ігумень, спасьцігаўся легендарны сэнс у назвах знаёмых зь юнацтва вёсак — Градно, Раванічы, Баладута, Дамавіцак, Рудня, Гарадзішча.., між якімі калісьці каціўся на матацыкле раённы камсамольскі ваяк, ня вельмі маркоцячы сваю кволую памяць дапытлівай думкай наконт гістарычных фігур, чый сьлед на гэтых жа шляхах быў пакінуты. А ступалі тут і вялікі князь Вітаўт, і гетман Канстанцін Астроскі, і швэдзкі кароль Карль XII; апошні, калі верыць паданьню, ледзь быў не

патануў у возеры недалёка ад Ігуменю. Тая самая кніга Шпілеўскага была для мяне бы смакаваньнем слодычы нашага мёду, сымбалічна ўвечненага ў гербе гораду: «Меда игуменские так хороши, что их можно сравнить с известными старинными литовским и польским».

Тут, у Маскве, упершыню прачытаў я публікацыі нашага славутага краязнаўца Аляксандра Ельскага. Адкрыў для сябе яшчэ адну чэрвенскую і ўсебеларускую славутасьць — лексыкограф Мікалая Шатэрніка, ураджэнца вёскі Старына, напачатку дваццатых гадоў настаўніка Лядзенскай школы. Шатэрнікаў «Краёвы слоўнік Чэрвеншчыны» (Менск, 1929) высока ацэньваў акадэмік Яўхім Карскі, знайшоўшы гэтае выданьне «вельмі цікавым» для моўнае характарыстыкі Беларусі. Перачытваю і я, перацэптваю, нібы на смак беручы, кожнае слова і адчуваю, як расплываецца цепль сусцешлівая па ўсёй ісьце — да чаго ж яна мілагучная, цудоўная Мова Беларуска! Паслухаць толькі: *А што, Васпан, парабляеш? Як маесься, васпанечку? Што ён там боўкае, гавары па-людзку! Даўней хлопцы хадзілі ў валачобнікі, а цяпер ужо не. Давайце, хлопцы, памогам на эту вагу падняць вугал. Што стары кажа на глум, то бары на вум...*

Ня ведаю, ці Шатэрнікаў «Слоўнік» значыцца ў фондах Чэрвенскага краязнаўчага музэю. Але хоць копію тэгульнае старонкі гэтага выданьня ў музэйнай вітрыне хацелася б бачыць. Асобнік гэты мне давялося прагортаваць у Беларускай бібліятэцы-музэі імя Ф.Скарыны ў Лёндане. Усхваляваў аўтограф на тытуле, пісаны беларускай лацінкай: «Паважанаму кс[яндзу] Віктару Шутовічу ад Бр.Эпімаха-Шыпілы. Менск. 19 11/ХІІ [19]29». Браніслаў Эпімах-Шыпіла ўзначальваў у дваццатых гады ў Інстытуце беларускай культуры камісію па ўкладаньні слоўніку жывой беларускай мовы; разам з М.Байковым рэдагаваў працу Шатэрніка і, ужо надрукаваную, падпісаў В.Шутовічу, знанаму ў свой час рэлігійнаму й культурнаму дзеячу Заходняй Беларусі. Прозьвішча Шыпілы, духовага бацькі Янкі Купалы (яму паэт прысьвяціў некалькі лірычных вершаў), сьцяганоснае постаці ў гісторыі Беларускага Адраджэньня, трывала, як бачым, упісанага ў кантэкст духова-культурных традыцыяў Чэрвеншчыны, натуральна падвлячваюць і мой, чэрвенца, патрыятычны гонар.

На «Краёвы слоўнік Чэрвеншчыны» прыязна адгукаўся ў друку і Мікола Касьпяровіч — постаць на культурным небасхіле Беларусі таксама прыкметная: гэта была ўсебакова разьвітая асоба — філёляг, крытык, лексыкограф, мастацтвазнаўца. Адзін з арганізатараў і тэарэтыкаў краязнаўчага руху ў краіне, ён няма-ла зрабіў для вывучэньня й папулярнага творчых набыткаў нашага раёну, які някепска ведаў з асабістага жыцьцёвага досьведу — скончыўшы, між іншым, Ігуменскую вышэйшую пачатковую вучэльню ў 1917 годзе. Адна з публікацыяў Касьпяровіча «Пра быт на Чэрвеншчыне» (адбітак з часопісу «Наш край», 1930, № 5-6), багата ілюстраваная фотаздымкамі, прысьвечана апісаньню арыгінальных жылых і гаспадарчых пабудоваў у вёсках Чарнава, Горкі, Лучное, Волма, Новыя Зелянькі. Чалавек надзвычайнага таленту, творчае мабільнасьці, у свае няпоўныя трыццаць аўтар фундаментальных і навукова-папулярных працаў зь беларускай мовы, этнаграфіі, літаратуры, Мікола Касьпяровіч на пачатку 30-х падзяліў трагічны лёс шмат якіх беларускіх адраджэнцаў, сьпярга высланых за межы Беларусі, а ў 1937 і пазьней вынішчаных фізычна. І гэтая наша ўсебеларуская рана незагойная, праз постаць таго ж Касьпяровіча, аднойчы асабліва востра вытнула сьвядомасьць маю і памяць. І вось пры якіх абставінах.

У красавіку 1986 году выпала мне наведаць Кастрому. Валодзя Шыманскі, зямляк і сябра змалку, а цяпер рэжысэр Кастрамскага драматычнага тэатру, намовіў прыехаць на прагляд яго чароднае прэм'еры. Назва пастаноўкі — «Палёт над гняздом зязюлі» Васэрмана (з гэтым жа сюжэтам я пазнаёміўся троху раней у Варшаве праз аднайменны фільм вядомага рэжысэра Формана) прываблівала, і адмаўляцца ад таварыскіх запросінаў, паўтара-ных каторы год, ніяк далей не выпадала. Назаўтрае, пасля спэктаклю і прачулае вечарыны на кватэры рэжысэра-пастаноўшчыка, у таварыстве ягоных калегаў па сцэне, гаспадар знаёміў маскоўскага госьця з горадам — калыскай царскай дынастыі Раманавых. Нахадзіўшыся цёплым, па-вясноваму разамлелым красавіцкім днём, нагледзеўшыся на пышныя саборы і манастыры, мы зышлі надвяхоркам, мінаючы помнік Івану Сусаніну, да ўзбярэжнае Волгі — падыхаць свежым паветрам, памаўчаць, пад

разьвітаньне, ля магутнае рачное плыні. Настрой у кожнага быў лірычны й па-свойму філізафічны. Думкі «блудных сыноў» пачалі міжволі крыжавацца вакол аднае-адзінае тэмы: радзіма-Беларусь, Чэрвеншчына. Валодзя, выпускнік Беларускага тэатральна-мастацкага інстытуту, пасля працяглых творчых пошукаў, знаходак (пэвен час стажавалася ў самога Таўстанюгава, у Ленінградскім драматычным тэатры) і роздумаў палкам быў апанаваны ідэяй вяртаньня на Бацькаўшчыну. Выжалваўся мне пра няздзейсьненую спробу перабрацца ў Горадню — там мясцовае начальства ўжо запрашала яго на «агледзіны» ў якасьці магчымага галоўнага рэжысэра Гарадзенскага драматычнага тэатру і, выслухаўшы намеры прэтэндэнта (сярод іншага тэатралізацыя «Знаку бяды» Быкава), згадзілася было зь ягонай кандыдатурай, але задуму перакрэсьліла рашучае «не» тагачаснага міністра культуры рэспублікі. Мне добра быў зразумелы настрой сябра, сугучны і маім уласным парываньням да нівы роднай. У развагах над пакручастымі лёсамі нашых нацыянальных творцаў, я згадаў тады, памятаю, сярод іншых і прозьвішча Мікалая Касьпяровіча.

— Касьпяровіч?! — ня гэтуды перапытаў, колькі выгукнуў, бы ўджвагнены, сябра. — Мікола Касьпяровіч, дык гэта ж мой дзядзька, па маці... — І, далей, спакайнеючы, удакладніў:

— Маці мая, ведай жа, у дзявоцтве таксама была Касьпяровіч, Сіма Касьпяровіч.

У сям'і зналі пра трагедыю яе нязвыкла адоранага старшага брата, але ж навонкі, за сямейнае кола, з прычыны тады зразумелых, ране гэтай выступаць ніяк не давалі. Між іншым, працягваў Валодзя, дзядзька Мікола неаднойчы гасьцяваў у сваёй сястры ў Шасьцівалоках, дзе Сіма Касьпяровіч была замужам за Фэліксам Шыманскім.

— Вось бачыш! — тут ужо я не стрымаў узрушэньня. — Слыны «нацдэм» Касьпяровіч хадзіў літаральна тымі самымі, што і мы з табой, сьцежкамі (Валодзевы Шасьцівалокі, вёсачка з 3-4 хатаў, туліліся побач, у якім-небудзь кілямэтры ад майго Машчаліна), можа, у нечым і нашыя прадвызначыў пуцявіны...

На момант нашае сустрэчы сябра мой пачуваўся відавочна адзіночным. Маці ўжо не было ў жывых, некалькімі гадамі раней памёр бацька. Сваёй уласнае сям'і Валодзя не завёў, даяршаю-

чы бабылём пяты дзясятак гадоў. Разьмяняць шосты доля яму не судзіла...

Прыкладна праз год пасля тае «валжанскае» сустрэчы мяне неяк паклікаў да сябе сьледчы Бабушкінскае раённае пракуратуры Масквы. Удакладніўшы характар нашага з У.Шыманскім знаёмства, слуга Фэміды коратка й спачувальна паведаміў: «Так вот, друга Вашэго нет в живых — этим летом его нашли мертвым на скамейке в парке Ялтинского дома отдыха театральных работников, где он отдыхал по путевке». Вядзецца, маўляў, сьледзтва, а паколькі ў нататніку нябожчыка значылася маё прозьвішча, адра, таму і выклікалі — можа, чым падмагу ў сьледчай справе.

Ашаломлены трагічнаю весткаю, што я мог гаварыць? Пераказваць дэталі нашай зь сябрам апошняй сустрэчы? Нішто ўжо не магло выправіць яшчэ адзін трагічны віраж чалавечага лёсу. Няздзейсьненай засталася супольная з Валодзем дамоўленасьць — зысьціся наступным летам на радзіме, на зьдзірванелым памежжы Шасьцівалоцка-Машчалінскага абсягу. Пад тое спатканьне сябра меўся сабраць ад сваякоў звесткі, памяткі аб сваім знакамітым дзядзьку. Да таго ж, недзе пад Ваўкавыскам жыў яшчэ адзін Касьпяровіч, малодшы брат Міколы, і пляменьнік-кастраміч меркаваў адумысьля выбрацца да дзядзькі. Ня ведаю, ці ўдалося майму міламу таварышу зьдзейсьніць штосьці з задуманага. Сьмерць зазвычай засьпявае чалавека нечакана, раптоўна, здараецца, і за дробязнымі клопатамі, далёкімі ад спакоўвечнага «memento».

І ўсё ж неспакой праведны Валодзю не пакідаў. Сьведчаньне таму — яго апошні ліст з-над Волгі ў Маскву. Нават ня ліст, у звыклым сэнсе, а хутчэй спавядальны ўсплёск збалелае душы, выкліканы маёй прапановай адказаць на «скарынаўскую» анкету (якую я распаўсюджваў падчас працы над кнігай пра Францішка Скарыну):

«Мне цяжка адказаць на тваю анкету, да таго ж я кудысьці яе падзеў, не магу знайсці. Складанасьць ня ў гэтым, а ў тым, што Скарыны я ня ведаю! Далёкія дзіцячыя ўрыўкі з падручніку, інфармацыя з энцыклапэдыі і ўсё. Я даволі рана паехаў зь Беларусі, і як чалавек і мастак сфармаваўся на іншай глебе. І толькі ў апошнія гады штосьці стала ўва мне мяняцца, як бы нанова на-

раджацца забытае. І сэрца стала біцца па-іншаму на кожны згук маёй Бацькаўшчыны. Штосьці ўспыхнула, пацягнуліся рукі і сэрца да Бацькаўшчыны — яе сумна-сьветлае аблічча прачытваю ў партрэце Скарыны, у гэтай выяве паўстала перада мной нейкая важная таямніца маёй радзімы і мяне самога як чалавека. У маёй, парадкам пакамечанай, прыморанай істоце яно абудзіла далёкі покліч продкаў, вострую, цяжка вытлумачальную цягу да роднае глебы. Пачаў чытаць Скарыну. Ды што я кажу — чытаць! Дыхаць пачынаю — глыбока і чыста: «Тако ж люди, где изродилися..., к тому месту великую ласку имають». Гэта ўражаньні ад першай Скарынавай навукі. Да яго ў клясу прыходжу безнадзейным пераросткам. Але я адолею вучэньне і вазьму ўсё, што змагу». Думаю, што Валодзя Шыманскі, прасякнуты нясьціхным неспакоем за родны край, адбыўся як беларус і як чалавек (пазьбягаю зацяганага — інтэлігент). Ведзены тугой спавядальнай, «скарынаўскай», ён рушыў, мяркую, тым самым шляхам, што й дзядзька ягоны Каспяровіч.

Зыходзяць да вечнасьці людзі. Зьнікаюць зь ландшафту селішчы, вёскі. Шасьцівалокі, а яшчэ раней Равецкі Бор, невялічкая вёсачка маіх дзядоў і бацькоў Атрашэўскіх і Каўкаў, а ўсьлед — Казінаўка, Лавішча, Смалярня, Трохгранны Дуб даўно выкрасьленыя з тапанімічнае мапы раёну як «неперспэктывныя». Але не сыціраюцца з памяці незабыўныя назвы таемныя, што калісьці, зь дзіцячых гадоў, леглі раз-назаўсёды цаглінкай нязрушнай у тваё адчуваньне характа роднага краявіду, у тваё непашторна беларускае сьветабачаньне.

Пакуль яшчэ трымаецца роднае Машчаліна, хоць на вачох старэе, сірае. Не грывіць ужо мая Парыжа (некалі аднавяскоўцы, спрасьціўшы назву мясцовага калгасу ймя Парыскай Камуны, падмянілі ёю першаснае найменьне свае вёскі) песьнямі, вачоркамі. Пастарэлі або зышлі ў іншы сьвет сьпевакі, танцоры.

Даўно ўжо вырушыў у незваротны шлях і музыка Іван Сьвірыдовіч, трактарыст з суседняе Аляксандраўкі. Ах, які гэта быў дзіўны майстра-мастак. Чысты чараўнік — здольны хромкаю галасістай выбіваць і выплэскваць неспасьціжныя рытмы, мэлэды. «Мы, маладзёж дзярэўні Пар-Камуна, прыглашаем вас, маладзёж (Краснай Слабоды, Марыямпалю, Сасноўшчыны, Пе-

чышча, Клімаў-Лого...) да нас на вечарынку...» Такім прыблізна гэчным трафарэтам тагачасныя грамадзі «парыскія» апавяшчалі прынагодна суседзяў. Ня раз «пад музыканта Сьвірыдовіча» на вечарынку ў Парыжу сягалі хлапцы й дзяўчаты з больш адлеглых Лядоў, Кобзевічаў, Горак... Ён і цяпер, калі мінула сорок з гакам гадоў, пазірае з фотаздымку ветлым, лагодна прыгмураным паглядом, з пахіленай, па звычцы, галавой над разгорнутымі мяхамі гармоніку. Па баках ад гарманіста застылі перад аб'ектывам мае старшыя сёстры з мужамі — Лена і Валянцін Цыбіны, Валя і Яўген Яскевічы, тут жа — дзядзькі, цёткі, браты стрыечныя Атрашэўскія, Епімашкі, Баранчыкавы, Каштанавы, Мельнікавы, словам, ледзь ня ўся радня з Машчаліна, Чэрвеню, Менску, сабраўшыся на провады брата і пляменьніка ў войска. З грамадкі гасьцёў на фотакартцы вылучаецца мажная, проста-ткі валатоўская постаць тагачаснага школьнага дырэктара зь Вялікапольля Мікалая Гука, у пары з жонкаю і сястрой маёй стрыечнай Яўгеніяй. Каля іх, скраёчку — яшчэ адна сьветлая пара зь сяброў маіх, вялікапольцаў: Хведар Ладуцька з жонкаю Соняй. Гэта ж пад іхным гасьцінным дахам прыбылы ў вёску зь Менску на зыходзе лета 1954 году юны спэцыяліст-бібліятэкар, а неўзабаве і сакратар камсамольскай арганізацыі мясцовага калгасу «Перадавік», знайшоў чалавечую ласку, спагаду. І... далікатнае зразуменьне свайго першага, ведама, рамантычнага, каханьня.

Углядаюся ў даўны фотаздымак, у блізкія сэрцу абліччы — на свой лад маладыя, гошыя, прыветныя. Час ня сыць з гэтых вобразаў чалавечага характа, а з памяці маёй — востра-разьвітальныя ўсхліпы Сьвірыдовічавага гармоніку: «Бывайце здаровы, жывеце багата, а мы ўжо паедзем...»

І сапраўды, нахадзіліся-наезьдзіліся мы сьветам далёкім і блізкім. Але родны куток — скрозь у сэрцы цяпельцам-сьвяцельцам нязгасным. З далёкіх ростаняў вяртаюся сюды, прытомлены падарожны. Каб памаўчаць у маім прыцішаным Храме вечнасьці, а ў самотнай душы валацугі зноў адчуць гаючыя імпульсы бацькоўскае зямлі і — абноўленае пачуцьцё сыноўняе ўдзячнасьці й абавязку.

Масква-Парыжа (Машчаліна) 1997

НАД ТРЫМА ПЫТАНЬНЯМІ

(дасланымі з Нацыянальнага навукова-асветніцкага цэнтру імя Францішка Скарыны)

1. Што Вас прывяло да беларушчыны?

2. Што цяпер на Вашым творчым варштаце?

3. Што, на Вашу думку, варта зрабіць дзеля паглыбленьня беларуска-расійскіх культурных узаемадачыненняў?

1. Докладней, мабыць — хто прывёў. Найперш — маці Ганна, дачка Маркі Атрашэўскага; дзед Васіль Каўка — плытнік, каваль і цясьляр, а наогул той самы спаконвечны беларус-працаўнік, на якім скрозь трымалася й трымаецца зямліца наша. Якіх пару гадкоў не хапіла дзядулю да стогадовага юбілею (памёр у 1949 г.), хаця докладнае даты свайго нараджэння ён ня памятаў, — пахаваны на могілках у Горках (дзе і маці), пры старадаўнім гасцінцы зь Ігуменю на Якшыцы, за Бярэзіну, далей на Кіеў... Не магу не згадаць бабулі Соні, з матчынага боку, родам зь Фінскіх (Турэц, каля Пухавіч) — казачніцу і сьпявачку. Любіла набожныя песьні — першыя мае ўражаньні-перажываньні музычнага ладу, гармоніі і дзіўна-боскага, шчымлівага характава ад ейнага сьпяваньня. Затым — настаўнікі Аляксандар Галуза, Вікторыя Гінц, Сьцяпан Александровіч, іншыя выкладчыкі Менскага (цяпер Магілёўскага) бібліятэчнага тэхнікуму. З уласных, самаадукацыйных унівэрсытэтаў — лірыка Францішка Багушэвіча, Янкі Купалы, Ніла Гілевіча, Рыгора Барадуліна, Анатоля Вярцінскага, лірычная проза Максіма Гарэцкага, Янкі Брыля, пазьней — Якуба Коласа («Казкі жыцьця»), нарэшце, беларусаведныя працы Карскага, братоў Луцкевічаў, Ластоўскага, Лёсіка, А.Цьвікевіча, кс.Адама Станкевіча, а таксама сучаснікаў — зноў жа С.Александровіча, Генадзя Кісялёва, Мікалая Ўлашчыка, Адама Мальдзіса, Міхася Ткачова, Валодзі Конана, Міколы Ермаловіча, Генадзя Каханоўскага; даўная прыязнь зь Янкам Няборскім (†1980), музыкам з Чэрвеню, заснавальнікам і кіраўніком Наталеўскага народнага хору (ня раз з пашанай адгукаліся пра ягонае майстэрства нестары песьні беларускай Рыгор Шырма, Генадзь Цітовіч), зь Лёўкам Мірачэцкім, Васілём

Талстоём, Іванам і Галяй Сяргеевымі, Аляксеем Пяткевічам, Васілём Семеняковым, Віталём Скалабанам, зь Юркам Туронкам... Яшчэ — калегі з Расіі падахвочваюць да заглыбленьня над адметнасьцю нашай беларускай — нават тады, калі ня вельмі схільныя яе *ни понимают, ни принимают*. Сярод палякаў, украінцаў, чэхаў, габрэяў, летувісаў, зь якімі доля судзіла пазнацца, таксама спаткаў не адну суладную «беларусазнаўчую» душу.

2. Ня пішацца. Распачна (над Краінай маёй белакрылай чарнадзюбы груганіць крумкач), ходзь грэх вялікі паддавацца распачы. А тэма даўная не адпушчае: беларуская літаратура ў нацыянальна-адраджэнчым кантэксьце канца XVIII — пачатку XX ст. (ад касцюшкаўцаў да нашаніўцаў, ад «тутэйшасьці» да нацыянальнасьці, беларускасьці). Зь бягучага: падрыхтоўка да друку навуковых працаў у гонар Мікалая Ўлашчыка — «Русь-Літва-Беларусь». Шукаюцца фундатары на чародныя выпускі «Скарыніча». Хацелася б таксама зьвесці пад адной вокладкай свае гісторыка-літаратурныя публікацыі. Так што груганьне крумкае, дый *«мы с тобой предполагаем жить...»*. Што ж нам застаецца?

3. Для пачатку ўсьсесьціся пры супольным «круглым» стала паэтам, перакладчыкам, гісторыкам, філёзафам, палітолягам, падыскутаваць шчыра, без хлусьні, над Купалавымі радкамі «Сотні лет непрыцелем-братам прыбітая...». Пажадай палітыкі далучыцца — можна і тэму ўдакладніць: братэрства без халопства, дыялёг культур замест культуры *полицействующей расейщины* («Масквы кароннай гразь») у Беларусі.

1996 г.

БУДАМ ЖЫЦЬ!*

Над радзімай крумчыць груганьне. Распач грукае ў скроні паэту:

Бачыце, хусткай атуленай
Сьлёзы ўціраюцца ў скрусе —
Ляціць душа беспрытульная
Апошняга беларуса...

Васіль Зуёнак (ЛіМ, 1997, 30 траўня.)

Адштурхнемся ад вострай мэтафары, паспрабуйма скрозь грэшную прозу быцьця разгледзець нашага беспрытульця-выгнаньніка. Дзе ён канае, а можа, трывае, змагаецца — Апошні Беларускі Чалавек? Хто ён канкрэтна — Апошні Носьбіт Беларусі й Беларупшчыны?

Вачу постаць ягоную сярод удзельнікаў нашага Ўсебеларускага Сходу.

Чую вокліч-пратэст юнака-мітынгоўшчыка (нават глуханямога...), дратаванага ў Менску ці Віцебску амонаўскай дубінкай за сваю беларускасьць.

Сустракаю яго між бацькоў і дзяцей-навучэнцаў — абаронцаў Беларускага ліцэю ў Беларусі.

Ён таксама — той дзёрзкі, таемны Мірон, які ў Лёзьне ўночы сігае зь Беларускім Сьцягам на высачэзныя коміны, каб юды-гандлярны не пратрубілі скон Краіне любай.

Нават у войску (пакуль небеларускім) іх, Апошніх, ажно двое — салдат і капітан — абылганых, «нацыяналістаў», ўкараных, ды ўсё ж ня скораных патрыётаў роднае мовы, роднае Беларусі (Язэп Палубятка. Вайсковае Евангелле // Крыніца. 1997. № 6.).

Вунь і ў далёкім Сібіры суродзіч наш, грамадзянін Расеі, засьцерагае суграмадзяні ад спакусы інтэграцыйных пошчакаў «капытных» салаўёў: «А если мы хотим, чтобы Россия стала цивилизованной демократической страной, то нам не только нельзя объединяться с Беларусью, но и необходимо присоединиться к другим европейским странам, осудившим тоталитарный режим А.Лукашенко»¹.

Ды і ў Маскве яшчэ не зьвяліся Апошнія. Нядаўна хтось з пабрацімаў лёзьненскага змагара паблізу Беларускага вакзалу, уздоўж чыгункі, на шэрым бэтонным паркане засьведчыў чорнымі мэтровымі літарамі: «ЖЫВЕ БЕЛАРУСЬ!»

Шматаблічны, як відаць, і ўсюдысны наш Апошні Магіканін-Беларус. І, з усяго мяркуючы, ён далёка не беспрытулец. Учэпіста й трывушча трымаецца сваёй зямлі, сваёй беларускасьці. Тым, мабыць, і незьнішчальны. Відавочна, ён з тых Апошніх, якія непазьбежна стануць Першымі і ў вольнай, разьярэмнай Бацькаўшчыне будуць чынільцамі справядлівага ладу.

А пакуль — ён змушоны крычэць, бараніцца, змагацца, Апошні Беларус. Яму, бяздомніку ўва ўласнай хаце, таптанаму міліцэйскім абдасам, глумленаму антыбеларускімі загадамі бязродных Іванаў з... Іванаўскай вобласьці (загад № 135 дырэктара Наваполацкай ЦЭЦ аб забароне пісьмовага ўжываньня беларускае мовы) — яму няўтульна-беспрытульна, беларускаму чалавеку на беларускай зямлі.

Дык чаго ж дзівіцца, абурацца, што грукотны настрой болю, крыўды й пратэсту электрызуе працу нашага Зьезду, і ўчора, ад самага адкрыцьця, выплюхнуўся на гэтай залі. Мы чаго сюды ірваліся, сьпяшаліся — на свае сьціплыя, часам пазычаныя, рублі, грыўны, золотыя, літы? Папляскаць у ладкі бадзёрым прывітаньням і прамовам ад афіцыйных уладаў, пабавіцца на вечарыне? А, можа, перадусім выказаць нашую Ўсебеларускую салідарнасьць з пакутнікамі, змагарамі, абаронцамі вольнае, незалежнае, незьнішчальнае Беларусі? Мы — дзеці аднае маці-Бацькаўшчыны. Адны ў нас радасьць і смутак, боль таксама ў нас непадзельны.

Не стрываў, даруйце, і я, выгукнуўшы ўчора на ўсе лёгкія «Ганьба русіфікатарам!» — і, як бачыце, дужа падсадзіў голас. Але няхай віну маю — калі ўжо мушу вінаваціцца за недыскрэтныя паводзіны — падзеліць і шанюўны дакладчык, прэзыдэнт нашага Згуртаваньня. Гэта ж ім агучаныя факты і лічбы сыстэматычнага й цынічнага прыдушэньня Беларупшчыны ў Беларусі выклікалі выбух пратэсту сярод слухачоў. Сапраўды, па ўсім беларускім абшары нясецца нястрымная русіфікацыя. Ліквідуюцца беларускія школы і клясы, газэты і выдавецтвы. У сталіцы Беларускае Дзяржавы — аніводнага беларускага садка, беларускай школы. Улады — ад верху да нізу, па ўсіх вэртыкалях і гарызанталях — ня хочуць, грэбуюць гаварыць моваю народу, якім мацяцца кіраваць ды пра росквіт якога балбочуць. Ня хочаш — залямантуеш ад пачутага.

Так што паасьцерагаймася шумныя пратэсты ў гэтай залі сьпісваць на нейкіх правакатараў або, як празрыста намякнула з тэлеэкрану ўва ўчарашняй «Панараме» адна мілая пані з польскім акцэнтам, засланыя сюды, падкупленыя авантурнікаў. Прыкра, але сюжэт з падкупніцтвам упарта навязваецца нашаму

з'ездз і, мяркуючы па афіцыйных сродках інфармацыі, усяму беларускаму грамадзтву. Ня трэба асаблівае празорлівасці, каб убачыць, усвядоміць праўдзівую накіраванасць падобных наметаў і папрокаў: раз'яднаць, скампраметаваць міжнародны патрыятычны рух «Бацькаўшчына», як гэта ўжо было зроблена й робіцца адносна беларускіх патрыётаў у самой Беларусі.

А што да падкупніцтва, трэба, мабыць, расставіць кропкі над «і». Так, я падкуплены, і падазраю, не адзіны сярод тут прысутных. Падкуплены Францішкам Багушэвічам, Янкам Купалам, Максімам Гаўрылам, Радзімам Гарэцкімі, Янкам Брылём, Нілам Гілевічам, Васілём Быкавым, Рыгорам Барадуліным, Генадзем Бураўкіным, ваша праўда (на падказку з залі), і Наталіяй Арсеньневай, а таксама Барысом Кітом, Мікалаем Улашчыкам — усімі Рупліўцамі Беларускага Слова, Беларускае Праўды, Беларускае неўміручасці падкуплены даўно, трывала, назаўсёды.

«Не пакідайце... каб ня ўмерлі!» — праз цэлае стагоддзье ў беларускіх сэрцах ня ціхне грукатаць трывожны запавет. Аднак жа не памёр, не сканаў Беларус. Больш таго. Сёння ён рашуча зрывае з сябе калянізатарскі наморднік нематы, глухаты, нацыянальнае прыніжанасці. Яму востра захацелася і звацца, і стацца чалавекам — годным і раўнапраўным сярод іншых, палюдзку адчуваць сябе ў штодзённым жыцці, заўжды і паўсюдна, а не адно толькі на лекцыях беларускае літаратуры або вечарынах у Доме літаратара. Ён рашуча памкнуўся, у вызвольным парыве, на плошчы і вуліцы, кідаючы выклік азьвярэлай паліцэйшчыне і глумлівай турме. У ціхамірным, рахманым нявольніку абудзіўся змагар, і ён ніколі не замірыцца з патаптаннем свае Радзімы, свае чалавечае й нацыянальнае чэсьці. Вось калі беларусы — хай пакуль што далёка ня ўсе — адвернуць і песьняў пра волю і гонар пераходзяць да фактычнае барацьбы за сваё запаветнае «людзьмі звацца», за свой рэальны й «пачэсны пасады між народамі». І ў гэтай хадзе вызвольнай — якасная, прынцыпова новая гістарычная рэальнасць адраджанае Беларусі. Якраз такога павароту падзеяў няк не чакалі і ніколі з тым не пагодзіцца нашыя адвечныя далакопы. Бяльмом ім у зрэнках Беларуская Дзяржава, Беларуская Незалежнасць, Беларускі Суверэнітэт. Ня кажучы пра святліну й святасць нашую — Беларускаю

мову, першааснову і гарант нашае палітычнае й духовае паўнаваргасці, гістарычнае трыувшчасці як народу, нацыі. І нічога дзіўнага, нечаканага ў тым, што ўся гэтая шаранчовая плыма чужацкае набрыдзі, што ў хаўрусе з дамарослымі халуямі распаношылася па ўсёй краіне, закупорыла трупным асыміляртарскім вірусам ледзь ня ўсе жывыя вены і поры грамадзкага арганізму — усе яўныя і скрытыя «ворагі беларушчыны» зньохаліся й сьпеліся ў сваім антыбеларускім шабасе. Паталягічнай ня навясцю да ўсяго беларускага, цынічным глумленьнем над нашымі нацыянальнымі сьвятынямі яны мала не пераплюнулі свайго духовага натхняльніка — колішняга генэрала ад інфантарыі, жаклівага «усмирителя» Беларусі, празванага ў народзе «генэралам-вешальнікам». Але і ў цяперашніх Мураўёвых-далакопаў мускулы й глуды ня вечныя — такі атрухлеюць. Дык не кідаймся ў роспач. Будам верыць, трываць і змагацца.

Новая беларуская рэальнасць неўнікнёна ўплывае, фэрментуе настроі, ідэйныя, палітычныя пазыцыі сярод дыяспары. І праблема, наколькі разумею, ня проста ў прысутнасці беларусаў у сьвеце. Іх, прысутных-статыстычных суродзічаў, расьцярушана па кантынэнтах ажно за два мільёны. Лічба! Цэлая дзяржава! Але колькі з тае дзяржавы ўяўнае рэальнага спрыяння й падмогі фактычнай Дзяржаве Беларускай — нашай Бацькаўшчыне? Пытаньне мо зь ліку наўных ды ўсё ж не разважаць над ім не выпадае. Хілю да канкрэтнае рэчы, а іменна: да актывізацыі спрыяльнага, салідарнага руху ў сьвеце зь Беларускім рухам Адраджэнчым, Вызвольным.

Глыбока ўзрушыла мяне палкая прамова з гэтае трыбуны Івана Драча. Слухаў я магутны пабрацімчы голас ад Украіны, а неадчэпная гострая думка сьвідравала маё пачуцьцё: дзе вы, рускія нашы браты? Чаму не чуцён ваш *могучий глас* у абарону прыдушанай Беларусі, ваш *решительный протест* супраць русіфікатарскага шалу ў суседняй і братняй краіне? Чаму сьвятую справу беларуска-расейскага добрасуседства й пабрацімства дазваляем перахопіваць і нявечыць рэстаўратарам-імперцам, ад чых «славянособирательных» заклінаньняў разьбягаюцца з гамэрычным рогатам мала ня ўсе славянскія і ня толькі славянскія краіны й народы? А ёсьць жа высокая традыцыя Пушкіна, Дас-

таеўскага, Дабралюбава, Герцэна, Горкага, Брусава, акадэмікаў Ліхачова і Мікіты Талстога — традыцыя спачування і падмогі Беларускаму Лёсу, Беларускаму Слову вызвольнаму.

Сказаным ніколечкі не хачу ні паменшыць, ні перакрэсьліваць нашага братэрскага паяднаньня на адраджэнча-вызвольнай падставе, — да таго ж, і беларуская «прысутнасць» у Расеі таксама пакліканая спрыяць гэтаму паяднаньню. Нядаўна, да прыкладу, супольным высілкам маскоўскіх беларусаў і калегаў з расейскага навуковага асяродзьдзя (з удзелам навукоўцаў Беларусі, Украіны, Польшчы) пабачыла сьвет кніга з вымоўнаю назваю «Русь-Літва-Беларусь», прысьвечаная вывучэньню спадчыны вядомага гісторыка і пісьменьніка Мікалая Ёлашчыка, асэнсаваньню пакручастых шляхоў беларускага мінулага, нашага нацыянальнага самаўсьведамленьня і самасцьвярджэньня. Факт і зьмест гэтага выданьня, з тытульнае старонкі якога «крочыць» з-пад знаку Пагоні да чытача сьветла-магутная постаць нашага Летапісцы, лішні раз даводзіць, наколькі цікавым і плённым можа атрымацца дыялёг роднасных і розных культураў, калі ён вядзецца ў атмасфэры ўзаемнага даверу, пашаны і раўнапраўя.

На Сход наш суродзічы-масквічы прывезьлі яшчэ адзін кніжны набытак: 3-ці выпуск альманаху «Скарыніч». Чатыры гады перакідваўся рукапіс з шуфляды ў шуфляду менскімі рэдактарамі і выдаўцамі... Падобна, і кніга беларуская ў Беларусі стаецца беспрытульнай. Дзякуй адно рускім братом з Смаленску зборнік прабіўся да жыцьця. Разам з унікальнымі матэрыяламі пра несьмяротных нашых волатаў Адраджэньня — Ластоўскага, Бурбіса, Лёсіка, Ігнатоўскага, Улашчыка... Не магу прынагодна не прыгадаць Лёсікавага балеснага слова на магіле заўчасна сканалага змагара-патрыёта Алеся Бурбіса: за сваё свабодалюбства мы скрозь плацілі і плоцім вялікую цану — турмам, катаргамі, сухотамі, раптоўнымі сьмерцямі; скрозь дратуецца, калечыцца, абражаецца наш чалавек за беларускасьць ягоную. І ў гэтым антыбеларускім зьдзеку, працягваў Лёсік, апрача жандара ці буржуа найбольш нам даставалася і дастаецца ад дамарослага хама-пралетара, мабыць, самага зацятага беларусаненавісьніка.

Вось і сёньня, пад зыход XX стагодзьдзя, на беларускім абшары іранічная пані Гісторыя наважылася разыграць свой ча-

родны трагіфарс. Ахамелы, у лякаваных чаравіках, пралетар узбіўся на Беларускі Сталец ды пусьціўся ў сатанінскія — «сувэрэнныя»! — скокі. Як доўга працягнецца, чым скончыцца гэтае жахлівае блазнаваньне — «вальпургіева ноч» над Беларусі? Пэўна, некалі скончыцца. Ёсьць жа ўрэшце і Божы Суд, і Боская Кара на ўсялякае д'ябальскае насланьне.

Беларусь жа — была і будзе.

* У аснове тэксту — выступ на II зьездзе Згуртаваньня беларусаў сьвету «Бацькаўшчына», Менск, 27 ліпеня 1997 году.

¹ Олег Рудаков. Россия, стой! Впереди опасность // Маланка. Бюлетэнь Іркуцкага таварыства беларускай культуры імя Я. Д. Чэрскага. 1997, травень, № 5.